

De doorwerking van het Nederlands trans-Atlantisch slavernijverleden

Een literatuurstudie over factoren en patronen van betekenis

Marian van der Klein | Maxime van de Gevel | Nadia Buiter | Jeran Bernabela | Lina Elia Gauneau | Suzan de Winter-Koçak

De doorwerking van het Nederlands trans-Atlantisch slavernijverleden

Een literatuurstudie over factoren en patronen van betekenis

Verwey-Jonker Instituut

Marian van der Klein
Maxime van de Gevel
Nadia Buiter
Jeran Bernabela
Lina Elia Gauneau
Suzan de Winter-Koçak

Met medewerking van
Movisie

IZI Solutions
The Black Archives

Nederland wordt Beter
Zwart Manifest

Brieuc-Yves (Mellouki) Cadat-Lampe
Anila Bytyçi
Fayaaz Joemmanbaks
Dionne Abdoelhafiezkhan
Mitchell Esajas
Nikita Krouwel
Jerry Afriyie
Joandi Hartendorp
Daudi van Veen

Inhoud

Samenvatting	5
--------------	---

Deel 1: Inleiding over opdracht en literatuurstudie	8
---	---

1 Een kennissynthese over doorwerking	9
---------------------------------------	---

1.1. Excuses, de komma en het vervolg	9
1.2. Doel, vraagstelling en uitgangspunten van het onderzoek	9
1.3. Afbakening en fases in de uitvoering	10
1.4. Leeswijzer	11

2 Uitgangspunten bij de literatuurstudie	12
--	----

2.1. Zes sleutelpublicaties en historisch gegroeide machtsverhoudingen	12
2.2. Historici over machtsverhoudingen	13
2.3. “Ik zie geen kleur” en het nationale zelfbeeld	13

Deel 2: Factoren en patronen uit het verleden die doorwerken in hedendaags racisme en discriminatie	15
---	----

3 Rechtvaardiging van vooroordelen	16
------------------------------------	----

3.1. Raciaal essentialisme	16
3.2. Eurocentrische geschiedschrijving	17

4 Stereotypering en stigmatisering	19
------------------------------------	----

4.1. Positieve en negatieve stereotypen	19
4.2. Stereotypen in verband met Caribische achtergrond	20

5 Dehumanisering: ontmenselijken	22
----------------------------------	----

5.1. Bestialisering: verdierlijken	22
5.2. Ridiculisering	24
5.3. Blackface en zwarte piet	24

6 Infantilisering, adultificatie en seksualisering	25
--	----

6.1. Infantilisering en adultificatie	25
6.2. Raciale seksualisering en exoticisme	25

7 Uitsluiting en dominantie via de Witte norm	27
---	----

7.1. De Witte norm in de trans-Atlantische geschiedenis	27
7.2. Wit superioriteitsgevoel	27
7.3. Witte onschuld	28
7.4. White saviorism en Wit ongemak	29

8 Institutionaliseren van hiërarchie via huidskleur en rechtspositie	31
--	----

8.1. Huidskleur en colorisme	31
8.2. Ongelijkheid in rechtspositie	32
8.3. Juridische nalatigheid rond slavernij als misdaad en familienamen	32

9 Ontkenning: social forgetting, ‘kleurenblindheid’ en negeren van discriminatie	34
--	----

9.1. Social forgetting	34
9.2. ‘Kleurenblindheid’	34
9.3. Bagatelliseren en minimaliseren	35

10 Structurele vervreemding	36
-----------------------------	----

10.1. Religieuze en culturele vervreemding	36
10.2. Beperkte toegang tot de geschiedenis	36
10.3. Culturele toe-eigening	37

11	Intergenerationele overdracht en mentale nasleep	38	17	Conclusies: impact op hedendaags racisme en discriminatie - mensbeeld, dominantie, uitsluiting en omgang met heden en verleden	55
11.1.	Intergenerationele overdracht	38	17.1.	Over de rol en impact van het verleden in het heden	55
11.2.	Doorwerking van trauma: post-traumatic slave syndrome	39	17.2.	Over domeinen waarin hedendaagse discriminatie en racisme tot uiting komt	56
Deel 3: Hedendaagse vormen van discriminatie in domeinen		41	17.3.	Over historische patronen en factoren van betekenis	56
Inleidend bij Deel 3		42	Literatuur en andere bronnen		59
12	Hedendaagse vormen van discriminatie in educatie	43	Bijlage 1: Betrokken expertgroepen		77
12.1.	Cijfers over discriminatie in onderwijs	43	Bijlage 2 Fasen, gebruikte methoden en codes		78
12.2.	Onder advisering	43			
12.3.	Schoolboeken	44			
13	Discriminatie op de woningmarkt	46			
13.1.	Verhuursector	46			
13.2.	Koopsector	46			
14	Discriminatie op de arbeidsmarkt	47			
14.1.	Cijfers over discriminatie op de arbeidsmarkt	47			
14.2.	Discriminatie op uiterlijk en naam	48			
14.3.	Intersectionele discriminatie in de wetenschap	48			
14.4.	Verband met het slavernijverleden	49			
15	Discriminatie in zorg en welzijn	50			
15.1.	Cijfers over discriminatie in zorg en welzijn	50			
15.2.	Geneeskunde & patiëntbeeld	51			
16	Discriminatie in bureaucratie van overheidsinstanties en instituten	52			
16.1.	Cijfers over discriminatie bij overheidsinstanties	52			
16.2.	Politie en etnische profilering	52			
16.3.	De Belastingdienst en het Toeslagenschandaal	53			
16.4.	Studiefinanciering door DUO	53			

Samenvatting

Dit rapport is een literatuurstudie van het Verwey-Jonker Instituut, uitgevoerd in samenwerking met Movisie, met inbreng van The Black Archives, Zwart Manifest, IZI Solutions en Nederland Wordt Beter. Het doel was om in kaart te brengen hoe het Nederlandse trans-Atlantische koloniale en slavernijverleden volgens wetenschappelijke auteurs en experts doorwerkt in hedendaagse vormen van racisme en discriminatie. De studie baseert zich op bijna 300 wetenschappelijke publicaties en verschillende documentaires die ook de impact van de doorwerking aan de orde stellen.

We bespreken in dit rapport welke factoren en patronen uit het verleden nog steeds van betekenis zijn in het heden. In verschillende domeinen werken deze patronen door: in het onderwijs, op de woningmarkt en arbeidsmarkt, in zorg en welzijn en ook in de bureaucratie van overheidsinstanties. Mensen van Kleur, Zwarte mensen en mensen met een migratieachtergrond hebben volgens de literatuur twee à drie keer zo vaak last van discriminatie. Op verschillende manieren: in het onderwijs bijvoorbeeld via onderadvisering, op de woningmarkt worden mensen met een niet-Nederlands klinkende naam minder vaak uitgenodigd voor bezichtigingen. Praktijkonderzoek op de arbeidsmarkt laat hetzelfde fenomeen zien voor sollicitanten; naam en huidskleur spelen hier een rol. In de geneeskunde heerst de Wit-mannelijke norm als het om patiënten gaat. En bij de Belastingdienst, DUO en de politie vindt discriminatoire risicoselectie plaats.

Doorwerking van verleden naar heden

De historicus Dienne Hondius stelt in het rapport van de Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme (2023) over de doorwerking van verleden naar heden:

“ *In Nederland is het slavernijverleden een van de bronnen van anti-Zwart racisme. Het Nederlandse slavernijverleden is groot en veelzijdig en pas recent breder in de belangstelling gekomen. De kennis erover groeit. Anti-Zwart racisme verdient specifieke aandacht, omdat het taai en hardnekkig blijkt en onvoldoende herkend en bestreden wordt. Rechtstreeks verbonden met vormen van witte superioriteit, tot uiting gebracht met bevoogdende of humoristisch bedoelde opmerkingen, gepresenteerd als onschuldig of als goedbedoelde waarschuwing, blijft anti-Zwart racisme – dat ook voorkomt in een openlijke vorm, niet goedbedoeld, onverpakt en rauw – een kracht van betekenis.*” (Hondius, 2023).

De Witte norm – gevormd in het koloniale en slavernijverleden – was dominant en is dat tot op de dag van vandaag gebleven. Soms is er volgens de experts een directe lijn te trekken tussen het koloniale en slavernijverleden enerzijds en hedendaagse discriminerende en racistische denkpatronen anderzijds. Bijvoorbeeld in de rechtspositie van burgers van de voormalige koloniën in het Caribisch gebied of in de vervreemding die mensen en gemeenschappen van Kleur ervaren, hun zelfbeeld en hun mentale problemen en de intergenerationele overdracht van familienamen en trauma's. Het verleden blijft generaties lang aanwezig in mentale processen. Ook in stigmatisering via bijvoorbeeld zwarte piet of vooroordelen over de veiligheid in Amsterdam-Zuidoost, waar veel Surinaamse Nederlanders wonen, is de connectie direct aan te wijzen. En in de focus van de eurocentrische geschiedschrijving en het geschiedenisonderwijs in Nederland is het verband direct aan te wijzen: de perspectieven van de mensen van Kleur blijven vaak buiten beeld en de ergste dingen worden door geschiedschrijvers en docenten weggelaten of gemarginaliseerd. In die gevallen is de impact van het verleden op het heden zonneklaar.

Soms is de lijn tussen het slavernijverleden en het heden wat indirecter of verbonden met meerdere factoren die in een complexe samenloop doorwerken. Dat is bijvoorbeeld het geval bij geseksualiseerde mensbeelden van Zwarte mensen of bij dehumanisering en bestialisering. In het patroon van het white savior complex, Wit ongemak en Witte onschuld spelen ook meerdere factoren en patronen van betekenis een rol. Maar ook als de doorwerking wat ingewikkelder vorm krijgt en het mechanisme van overdracht niet helemaal glashelder is, blijft de literatuur het verband tussen heden en verleden overtuigend toelichten.

Negen patronen van betekenis

In dit rapport presenteren wij negen factoren en patronen van betekenis die laten zien hoe het koloniale en slavernijverleden doorwerkt in hedendaagse vormen van racisme en discriminatie. De zwaartepunten in de literatuur liggen op stereotypering, stigmatisering, de Witte norm en de 'kleurenblindheid' van de Nederlandse samenleving. Ook ontkenning, social forgetting en het bagatelliseren van het slavernijverleden en hedendaagse discriminatie krijgen veel aandacht in de wetenschappelijke literatuur.

1. Rechtvaardiging van vooroordelen door essentialisering en eurocentrische geschiedschrijving

Tijdens het koloniale tijdperk werden raciale verschillen gebruikt om slavernij, koloniale overheersing en maatschappelijke ongelijkheid te legitimeren. Dit gebeurde via raciaal en, aanvankelijk, biologisch essentialisme: het idee dat bevolkingsgroepen van nature bepaalde eigenschappen zouden bezitten. Hoewel biologische rassentheorieën tegenwoordig wetenschappelijk zijn verworpen, signaleren experts dat vergelijkbare mechanismen voortleven in vormen van

cultureel essentialisme, waarbij cultuur wordt voorgesteld als een vaststaand kenmerk dat gedrag, waarden of maatschappelijke positie bepaalt. Hierdoor worden verschillen tussen groepen nog steeds genormaliseerd, is er weinig aandacht voor individualiteit en kunnen ongelijkheden worden gelegitimeerd.

Daarnaast wijzen experts op de doorwerking van een eurocentrische manier van geschiedschrijving. Europese perspectieven, ervaringen en belangen stonden in de geschiedschrijving lange tijd in centraal, terwijl de stemmen van gekoloniseerde bevolkingen vaak werden gemarginaliseerd of genegeerd. Deze ongelijkheid in representatie werkt door in de collectieve herinnering en het publieke debat, waarin de ervaringen en perspectieven van gekoloniseerden nog steeds relatief weinig aandacht krijgen.

2. Stereotypering en stigmatisering

De in de koloniale tijd ontwikkelde connotaties bij Wit en Zwart, hebben nog steeds effecten. Witheid werd verbonden aan beschaving, superioriteit, burgerschap en macht; Zwartheid aan inferioriteit, dierlijkheid, afhankelijkheid en onderdrukking. Deze negatieve beelden over Zwarte mensen, werken volgens de literatuur nog steeds door in hedendaagse percepties. De stereotypen beïnvloeden niet alleen de beeldvorming over personen, maar ook over wijken en gemeenschappen met een grote populatie mensen van Kleur. Hierdoor worden sociale achterstanden en negatieve associaties ook vandaag de dag steeds weer gereproduceerd.

3. Dehumanisering, bestialisering en ridiculisering

Dehumanisering verwijst naar het ontmenselijken van groepen mensen. In de slavernij werden tot slaaf gemaakten behandeld als eigendom of handelswaar. De literatuur beschrijft hoe elementen daarvan voortleven in hedendaagse beeldvorming: bijvoorbeeld in vergelijkingen met dieren (bestialisering), het gebruik van racistische scheldwoorden of stereotypen over fysieke eigenschappen van Zwarte mensen. Dit raakt eveneens aan het belachelijk maken (ridiculiseren) van Zwarte mensen, onder andere door het gebruik van blackface bij zwarte piet tijdens het sinterklaasfeest. Zwarte mensen werden en worden in uiteenlopende culturele en maatschappelijke uitingen voorgesteld als minder menselijk, primitief, exotisch of belachelijk. Dergelijke representaties legitimeren sociale hiërarchieën en dragen bij aan het normaliseren van ongelijkheid en discriminatie.

4. Infantilisering, seksualisering en adultificatie

De literatuur beschrijft hoe Zwarte mensen historisch werden voorgesteld als kinderlijk, afhankelijk of niet volledig volwassen. De tegenhanger hiervan is het toeschrijven van volwassen kenmerken aan kinderen van kleur (adultificatie). Dit patroon verwijst dus naar vertekende manieren waarop

Zwarte lichamen en identiteiten worden waargenomen. Ook seksuele stereotypering speelt een rol. Zwarte personen worden vaker geassocieerd met hyperseksualiteit en krijgen te maken met exotische en seksuele stereotypen. Deze processen beïnvloeden zowel maatschappelijke verwachtingen als de behandeling van individuen.

5. Dominantie van de Witte norm

De Witte norm fungeert historisch en hedendaags als maatschappelijke standaard waartegen andere groepen worden beoordeeld. Dit uit zich in mechanismen zoals Wit superioriteitsgevoel en white saviorism – het idee dat Witte mensen Zwarte mensen en mensen van Kleur moeten redden. Door de dominantie van de Witte norm worden bepaalde ervaringen, perspectieven en cultuuruitingen als vanzelfsprekend gezien, terwijl andere worden gemarginaliseerd. Dit raakt aan het verschijnsel dat voorkeur wordt gegeven aan de eigen eurocentrische groep (ingroup favoritism). Tegelijkertijd wordt Nederland in zijn nationale zelfbeeld als 'onschuldig' en 'tolerant' land neergezet, hetgeen volgens de literatuur een uiting is van Wit onschuldsdenken. Wanneer er vraagtekens worden gezet bij de Witte onschuld, kan dit Wit ongemak oproepen.

6. Institutionaliseren van verschil en ongelijke rechtsposities

Wetenschappelijke studies laten zien dat koloniale hiërarchieën destijds juridisch en bestuurlijk waren vastgelegd. Volgens diverse auteurs zijn sporen daarvan nog zichtbaar in hedendaagse instituties en in het beleid. Zij laten zien dat de historisch gegroeide hiërarchieën verankerd zijn geraakt in wetgeving, burgerschapsrechten en bestuurlijke structuren. Voorbeelden hiervan zijn verschillen in rechtspositie tussen Europees en Caribisch Nederland, discussies over achternaamswijzigingen van namen die tijdens de slavernij werden opgelegd en institutionele discriminatie binnen uitvoeringsorganisaties. De historische ongelijkheid tussen verschillende bevolkingsgroepen heeft geleid tot langdurige verschillen in rechten, erkenning en juridische bescherming.

7. Ontkenning en social forgetting van slavernij en discriminatie

Een terugkerend patroon is het negeren, bagatelliseren of ontkennen van zowel het slavernijverleden als hedendaagse vormen van racisme en discriminatie. Hieronder vallen ook de 'kleurenblindheid' van de Nederlandse samenleving, met uitspraken als 'ik zie geen kleur', en het idee dat racisme niet in Nederland voorkomt. Ook het voorstellen van kolonialisme en slavernij als een 'afgesloten hoofdstuk' uit het verleden is een belangrijke factor in het ontkenningpatroon. Deze houding verhindert maatschappelijke erkenning van historische en actuele ongelijkheid en belemmert daarmee processen van herstel, bewustwording en verandering.

8. Structurele vervreemding

Door slavernij, kolonisatie en de dominante positie van de Witte norm zijn veel Zwarte gemeenschappen vervreemd geraakt van hun taal, (familie)geschiedenis, cultuur, religie en andere vormen van cultureel en spiritueel kapitaal. Deze vervreemding wordt versterkt doordat de toegang tot het eigen verleden vaak beperkt is en culturele toe-eigening plaatsvindt. Volgens de literatuur ervaren nazaten van tot slaaf gemaakten nog steeds de gevolgen van deze structurele vervreemding.

9. Intergenerationele overdracht

De gevolgen van slavernij beperken zich niet tot degenen die deze systemen direct hebben meege maakt. Verschillende auteurs beschrijven hoe ervaringen van onderdrukking en uitsluiting generaties lang kunnen doorwerken. Dit gebeurt via verhalen, opvoeding, collectieve herinneringen en sociale interacties. Sommige publicaties spreken over intergenerationele trauma's en post-traumatic slavery syndrome. Tegelijkertijd benadrukken andere auteurs dat ook veerkracht, weerbaarheid en gemeenschapszin van generatie op generatie worden doorgegeven.

Conclusie

De onderzochte wetenschappelijke literatuur laat zien dat en hoe het Nederlandse koloniale en slavernijverleden doorwerkt in hedendaagse vormen van racisme en discriminatie. Daarbij gaat het om historisch gegroeide denkbeelden, beeldvorming, machtsverhoudingen en normen die voortleven in het heden en die het heden ook nog steeds beïnvloeden. De hiërarchische tegenstelling tussen Wit en Zwart, die Witheid verbond aan beschaving, superioriteit, burgerschap en macht en Zwartheid aan inferioriteit, dierlijkheid, afhankelijkheid en onderdrukking, heeft nog steeds effecten. Deze historische hiërarchie is niet verdwenen, zo laat de literatuur zien, en dringt door tot in de haarvaten van de Nederlandse samenleving: instituties, sociale verhoudingen, beeldvorming en alledaagse interacties.

Dit rapport is onderdeel van de kennissynthese die het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid in 2024 uitzetten. Naast de literatuurstudie verschijnt binnen dit kader ook een handreiking van Nederland Wordt Beter voor docenten: [Lespakket Nederlands Slavernijverleden & Racisme.](#)

Deel 1: Inleiding over opdracht en literatuurstudie

1 Een kennissynthese over doorwerking

1.1. Excuses, de komma en het vervolg

De Nederlandse regering bood op 19 december 2022 excuses aan voor het handelen van de Nederlandse staat in het verleden in verband met slavernij: postuum excuses aan alle in slavernij gevangen mensen die wereldwijd onder dat handelen hebben geleden en al hun nazaten tot in het hier en nu. Dat was een historische gebeurtenis in het kader van het erkennen van het slavernij-verleden van Nederland. Destijds minister-president Rutte beloofde dat de excuses het begin van een nieuwe start zouden zijn, een komma, en geen punt. Een uitspraak gebaseerd op een quote van de zwarte kunstenaar Serana Angelista. Geen afsluiting van een hoofdstuk, sprak Rutte:

“We doen dit, en we doen dit nu, om staande op de drempel van een belangrijk herdenkingsjaar [2023], samen de weg vooruit te vinden. We delen niet alleen het verleden, maar ook de toekomst. Dus zetten we vandaag een komma, geen punt.”^[1]

De eerste aanzet tot de komma werd gedaan met het beschikbaar stellen van een fonds van 200 miljoen euro. De helft van dit bedrag werd bestemd voor een subsidieregeling voor maatschappelijke initiatieven. De andere helft is gereserveerd voor het uitvoeren van maatregelen voor kennis en bewustwording, erkenning, herdenking en verwerking, en besef van impact en doorwerking van het slavernijverleden.

Een half jaar later, op 23 juni 2023, informeerde het kabinet de Tweede Kamer over de stappen die er in de tussentijd waren gezet binnen het fonds en hoe het verdere vervolgtraject 'na de komma' eruit kwam te zien (Bruins Slot et al., 2023^[2]). Het kabinet wilde bestaand beleid intensiveren en nieuw beleid ontwikkelen om uitsluiting, racisme en discriminatie in de Nederlandse samenleving die onder andere voortkomen uit het slavernijverleden aan te pakken. In dit kader is het van belang om *well informed*, wetenschappelijk gefundeerd en zo mogelijk *evidence based* te werk te gaan.

Het kabinet constateerde in de Kamerbrief dat voor de volgende stappen in de aanpak van hedendaags racisme en discriminatie (op basis van doorwerking van het koloniaal en slavernijverleden) meer inzicht nodig is op de volgende vraagstukken:

- Hoe het (trans-Atlantisch) koloniaal- en slavernijverleden doorwerkt in dagelijkse vormen van racisme en discriminatie in Nederland; welke mechanismen zitten daarachter?
- Waar/in welke domeinen van het dagelijks leven vindt de doorwerking plaats en welke impact heeft de doorwerking?

In dat kader vroeg het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid het Verwey-Jonker Instituut en Movisie om een zogenoemde kennissynthese op te stellen op basis van bestaande literatuur over de doorwerking van het trans-Atlantische koloniale en slavernijverleden.

In dit rapport geven wij de resultaten weer van de literatuurstudie die we hebben uitgevoerd. We deden dit in samenwerking met Movisie en met inbreng van The Black Archives, IZI solutions, Nederland wordt Beter en Zwart Manifest (zie ook Bijlage 1). Daarnaast heeft Nederland Wordt Beter tegelijkertijd een lespakket gemaakt voor in het primair (PO) en voortgezet onderwijs (VO) met een *Docentenhandreiking: Herkennen en bespreken van racisme in de klas*. Docenten kunnen met behulp van deze handreiking hun lessen over (de doorwerking van) het koloniaal en slavernijverleden vormgeven. De handreiking is hier te vinden: [Lespakket Nederlands Slavernijverleden & Racisme](#).

1.2. Doel, vraagstelling en uitgangspunten van het onderzoek

De oorspronkelijke hoofdvraag van deze studie luidde “In welke domeinen en via welke mechanismen vinden huidige vormen van racisme en discriminatie hun oorsprong in het trans-Atlantisch koloniaal en slavernijverleden, en wat is de impact daarvan?”. Naarmate de literatuurstudie vorderde, bleken de mechanismen waar de hoofdvraag over spreekt maar weinig door de literatuur besproken te worden. Dat het verleden op een negatieve manier doorwerkt in het heden staat voor vele auteurs buiten kijf. Zij dragen ook vele voorbeelden daarvan aan. Maar hoe de overdracht van verleden naar heden precies plaatsvindt, komt minder vaak aan bod. Bovendien is het waarschijnlijk dat als het hoe preciezer wordt beantwoord, de mechanismen van doorwerking per context - domein, tijd, groep, et cetera - zullen verschillen. Daarom hebben wij voor deze literatuurstudie gekozen om het woord mechanismen uit de hoofdvraag te halen en liever te spreken van patronen of factoren van betekenis.

1 [Toespraak van minister-president Mark Rutte over het slavernijverleden | Toespraak | Rijksoverheid.nl](#).

2 [Brief vervolgtraject excuses slavernijverleden](#)

De hoofdvraag is geworden:

In welke domeinen en via welke factoren en patronen van betekenis werkt het trans-Atlantisch koloniaal en slavernijverleden van Nederland volgens de (wetenschappelijke) literatuur door in huidige vormen van racisme en discriminatie, en wat is de impact daarvan?

Deze hoofdvraag leggen wij uiteen in drie deelvragen:

- Wat is er in de (wetenschappelijke) literatuur bekend over de rol en de impact van het trans-Atlantische slavernijverleden en koloniaal verleden in hedendaags racisme en discriminatie richting Nederlanders met een migratieachtergrond?
- In welke domeinen en uitingvormen lokaliseert de (wetenschappelijke) literatuur de doorwerking van het trans-Atlantische slavernijverleden en trans-Atlantische koloniale verleden van Nederland?
- Via welke factoren en patronen van betekenis komt het trans-Atlantisch koloniaal en slavernijverleden volgens de (wetenschappelijke) literatuur tot uiting in hedendaagse vormen van racisme en discriminatie in Nederland?

1.3. Afbakening en fases in de uitvoering

Om de onderzoeksoopdracht nader vorm te geven, zijn er enkele keuzes gemaakt bij het uitvoeren van de kennissynthese en de literatuurstudie. De keuzes zijn afgestemd met de opdrachtgever. In deze paragraaf lichten wij de keuzes nader toe.

- Focus op doorwerking van het trans-Atlantische slavernijverleden én het trans-Atlantische koloniale verleden.

Het koloniaal verleden van Nederland in Azië en de Cariben is onlosmakelijk verweven met het slavernijverleden. In dit rapport hebben we ons geconcentreerd op de trans-Atlantische kant van de zaak. De doorwerking van het koloniaal en slavernijverleden van Nederland in Azië is buiten beschouwing gelaten. Daarvoor is een specifieke kennissynthese in de maak bij onder andere het Indisch Herinneringscentrum.

De verbondenheid van slavernijgeschiedenis en koloniaal verleden staat buiten kijf en is voor de doorwerking in het hedendaagse Nederland bijzonder relevant. Karwan Fatah-Black (2021) schrijft

in een artikel voor de Correspondent^[3] bijvoorbeeld over de voorzetting van koloniën en koloniale patronen, lang na de afschaffing van de slavernij. Koloniale dominantie bleef in de ogen van Europese bestuurlijke elites nog lang nastrevenswaardig. En ook het belang van 'ras' als concept en het belang van raciaal onderscheid bleef springlevend in Europees nationalisme. Nazaten met voorouders die te maken gehad hebben met kolonisatie en slavernij vinden het een blijvend pijnpunt dat de pijnlijke geschiedenis in het maatschappelijk debat over racisme en discriminatie vaak buiten beschouwing wordt gelaten (Ganpat, Yenga en De Winter-Koçak, 2023).

- Focus op (wetenschappelijke) literatuur en relevant audiovisueel materiaal over de doorwerking in Nederland, 1984-2025.

In de uitvoering van de kennissynthese is ervoor gekozen om zowel nationale als internationale literatuur te betrekken bij de literatuurstudie, zolang ze de Nederlandse context betreffen. Het gaat om materiaal dat verschenen is in de periode 1984-2025. Er is veel Engelstalige literatuur, maar dit betreft vaak publicaties over de Amerikaanse context. Verleden en heden van de VS en Nederland verschillen zodanig dat ook literatuur over de mechanismen in de andere contexten hier niet aan bod komt. Wel is ervoor gekozen om ook relevante documentaires mee te nemen in de analyse voor de kennissynthese. Zowel in (wetenschappelijke) literatuur, als in meer publieksgericht audiovisueel materiaal (de documentaires) komt de verbondenheid van heden en verleden aan de orde.

- Focus op de domeinen: educatie, zorg & welzijn, woningmarkt, arbeidsmarkt, overheidsinstanties en instituties.

Omdat het binnen de tijdspanne en het budget van de onderzoeksoopdracht niet mogelijk was om over alle domeinen van het dagelijks leven literatuur te zoeken en te vinden, hebben we samen met de expertgroep (zie Bijlage 1) de focus gelegd op literatuur over mogelijke doorwerking in educatie, zorg & welzijn, in factoren van betekenis op de woningmarkt, op de arbeidsmarkt, en in doorwerking bij overheidsinstanties en instituties. Binnen deze vijf domeinen is het meeste, relevante (wetenschappelijke) onderzoek beschikbaar.

- Historische patronen en factoren zijn niet alleen zichtbaar in Anti-Zwart racisme en bij discriminatie Zwarte mensen.

3 [Het dominante verhaal over slavernij is nog pijnlijk koloniaal – terwijl een eerlijker verhaal allang voor het oprapen ligt - De Correspondent.](#)

Onze verwachting is dat patronen uit het verleden in het heden - gezien de diverse bevolkings-samenstelling van Nederland - een grotere groep dan alleen Zwarte mensen raken. Factoren die van betekenis waren in het trans-Atlantische koloniaal en slavernijverleden treffen in de heden-daagse samenleving vaak ook andere groepen met een migratieachtergrond en mensen van Kleur. Dit komt doordat anti-Zwart racisme gepaard gaat met een Witte norm, die ook andere mensen van Kleur uitsluit. In dit rapport hebben we de ervaringen en cijfers rond discriminatie en racisme jegens deze andere groepen dan ook niet geforceerd geëxcludeerd. Wanneer de publicaties daar aanleiding toe gaven, zijn er ook voorbeelden van deze (andere) groepen toegevoegd.

Fasen in de uitvoering

Het literatuuronderzoek is uitgevoerd in de volgende fasen:

- Fase 1: Opstellen en verfijnen zoekstrategie.
- Fase 2: Literatuurverzameling.
- Fase 3: Literatuuronderzoek: coderen van factoren, patronen en domeinen.
- Fase 4: Interviews met expertgroep en domeinexperts.
- Fase 5: Nadere analyse van de literatuur per codegroep.
- Fase 6: schrijven rapport en concluderen.

In bijlage 2 is een verder toelichting op de fasen en de gehanteerde methoden daarin opgenomen.

1.4. Leeswijzer

Dit rapport kent drie delen:

Deel 1 vormt de inleiding op de literatuurstudie (hoofdstuk 1 en 2).

Hoofdstuk 2 introduceert de zes sleutelpublicaties waarin bijna elk hoofdstuk van deze literatuur-studie naar verwezen wordt.

Deel 2 gaat over de patronen en factoren van betekenis uit het koloniale slavernijverleden die doorwerken in het heden (hoofdstuk 3 tot en met hoofdstuk 11).

In verschillende hoofdstukken staan structurele patronen centraal als stereotypering, stigmatisering, raciaal essentialisme, dehumanisering, seksualisering, uitsluiting en dominantie via de Witte norm, ontkenning en *social forgetting* van racisme en het slavernijverleden, colorisme, structurele vervreemding en intergenerationele overdracht.

Deel 3 geeft de bevindingen uit de literatuur over hedendaagse vormen van discriminatie per domein weer, en worden de onderzoeksvragen beantwoord.

In hoofdstuk 12 gaat het over onderwijs (educatie); in hoofdstuk 13 over discriminatie op de woningmarkt; in hoofdstuk 14 over verschijningsvormen op de arbeidsmarkt, in hoofdstuk 15 staat discriminatie in zorg en welzijn centraal en hoofdstuk 16 gaat over discriminatie die de literatuur signaleert bij overheidsinstanties en instituties. Hoofdstuk 17 brengt samenvattende conclusies en overkoepelende antwoorden op de hoofd- en deelvragen in beeld. Daarna volgt de gehele literatuurlijst. Dat wil zeggen dat we hier alle literatuur, documentaires en websites hebben opgenomen die voor deze kennissynthese zijn geanalyseerd.

2 Uitgangspunten bij de literatuurstudie

Onderzoek wijst uit dat mensen van Kleur en mensen met een migratieachtergrond vaker dan personen zonder migratieachtergrond racisme en discriminatie ervaren in de Nederlandse samenleving (Andriessen et al., 2020; Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme, 2023; European Union, 2019). Uitsluiting, racisme en discriminatie raken in Nederland Zwarte mensen (anti-Zwart-racisme), Roma en Sinti (antiziganisme) en moslims (antimoslim-racisme) in hoge mate (zie voor de Nederlandse situatie in Europees verband ook de publicaties van *Fundamental Rights Agency* van de EU). Sinds ongeveer veertig jaar wordt er in de Nederlandse wetenschap nagedacht over de wortels van dit racisme. Het koloniale en trans-Atlantische slavernijverleden speelt daarin een grote rol volgens de (wetenschappelijke) literatuur. Wetenschappers Gloria Wekker en Philomena Essed hebben het verband tussen het koloniaal verleden en discriminatievormen in het heden als volgt omschreven:

“ *Het culturele archief omvat vierhonderd jaar kolonialisme en imperialisme. De denkbeelden, emoties en kennis die in die periode zijn gevormd, werken door in het heden.*”

— Gloria Wekker in Witte onschuld. Paradoxen van kolonialisme en ras (2017)

“ *Alledaags racisme kan slechts begrepen worden als onderdeel van een historisch gegroeid systeem van uitsluiting en ongelijkheid.*”

— Philomena Essed in Alledaags racisme ([1984]2018)

2.1. Zes sleutelpublicaties en historisch gegroeide machtsverhoudingen

In dit rapport gaat het om de doorwerking van het trans-Atlantische koloniale en slavernijverleden in hedendaagse vooroordelen en vormen van discriminatie en racisme. Er zijn zes sleutelpublicaties die daar (recent) op hebben gereflecteerd. De auteurs vertellen over het verband tussen heden en verleden. Ze vertellen over de historische ontwikkeling van machtsverhoudingen tussen Zwart en Wit in het Nederlandse koninkrijk. En ze vertellen over de uitlopers van het verleden naar het heden. In de hedendaagse samenleving vinden namelijk structurele vormen van ongelijkheid en uitsluiting plaats die hun basis vinden in de historisch gevormde, hiërarchische binaire oppositie: Zwart- negatieve connotatie tegenover Wit- positieve connotatie.

De volgende publicaties beschouwen wij in deze synthese als sleutelpublicaties: kernpublicaties die overkoepelende inzichten samenvatten. Allereerst de publicaties van de gerenommeerde historici: *'Ketenen van het verleden? Over de doorwerking van slavernij'* van Coen van Galen (2021), *Kolonialisme en Racisme* (2021) van Jan Breman, en Rekenschap. *Het koloniale verleden, excuses en herstel* (2023) van Gert Oostindie. De laatste twee schrijven over historisch gegroeide machtsverhoudingen en het zelfbeeld van Nederland. Van Galen stelt meer gedetailleerd de manieren van doorwerking van het slavernijverleden in Suriname en de Cariben aan de orde, met veel voorbeelden.

Ook de essaybundel van de Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme Doorwerkingen van slavernijverleden^[4], in 2023 uitgebracht bij het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, is in deze kennissynthese een sleutelpublicatie. In de bundel vatten verschillende historici en sociale wetenschappers de stand van zaken over kennis over doorwerking en slavernij verleden in negen bijdragen samen. Van Esther Captain tot Lex Thijssen, en van Judi Mesman tot Barryl Biekman, allemaal schrijven zij over de doorwerkingen van het Nederlandse koloniaal en slavernijverleden. De vijf historische mechanismen die Hondius in de bundel als problematische doorwerking in de hedendaagse samenleving benoemt (in de Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme, 2023), zijn:

1. Infantilisering – het beschouwen en behandelen van de Zwarte man en vrouw als een permanent kind.
2. Exotisme en romantisch racisme – gerelateerd aan Witte fantasieën over Zwarte sensualiteit.
3. Bestialisering – het als dieren beschouwen en behandelen van mensen.
4. Begrenzen, geen toegang verlenen en uitsluiten.
5. Favoritisme en als uitzondering beschouwen en behandelen.

Deze vijf patronen komen ook in Deel 2 van dit rapport aan de orde.

Maar het denken over doorwerking van historische patronen die verbonden zijn met het slavernij- en koloniale verleden begon bij Anton de Kom en werd initieel vooral opgepakt door sociale wetenschappers. Philomena Essed was in 1984 de eerste sociale wetenschapper in Nederland die dit aan de orde stelde; en in het werk van Gloria Wekker kreeg dit een hedendaags vervolg met *White Innocence* (2016), een publicatie die als *Witte onschuld* in 2017 in het Nederlandse verscheen. Als pioniers op het gebied van alledaags en institutioneel racisme onderzoek in Nederland, hebben

4 <https://www.staatscommissietegendiscriminatieenracisme.nl/publicaties/publicaties/2023/07/03/index>

Essed en Wekker blootgelegd dat racisme en ongelijkheid diep verankerd zijn in de Nederlandse samenleving en geworteld zijn in historische structuren van ongelijkheid. Essed deed dit in haar dissertatie *Alledaags racisme* (1984; in 2018 opnieuw uitgegeven) op basis van de ervaringen van Surinaamse vrouwen in Nederland. Wekker beschreef het op basis van casestudies in wat zij noemt “*het Nederlandse culturele archief*”, een term ontleend aan het werk *Orientalism* (1978) van Edward Saïd: historische en hedendaagse teksten en gebeurtenissen waarmee Wekker laat zien hoe de koloniale geschiedenis het Witte Nederlandse zelfbeeld en zelfrepresentatie heeft gevormd. Dit ‘cultureel archief’ van Nederland werkt door in hedendaags racisme. Ook de samenhang tussen verschillende patronen van ongelijkheid (intersectionaliteit) die weer doorwerkt in de hedendaagse samenleving komt in het werk van Wekker en Essed aan de orde.

2.2. Historici over machtsverhoudingen

In zijn boek gaat Breman (2021) in op hoe (materiële) machtsverhoudingen racisme vormen. Zijn centrale these is dat de machtsverhouding tussen Zwart en Wit in essentie een juridisch, economisch en sociaal georganiseerd onderdeel van het koloniale systeem is: Witte personen functioneren in posities van macht, recht en toegang, en Zwarte personen en personen van Kleur worden structureel in posities van uitbuiting, dwangarbeid en rechteloosheid geplaatst (Breman, 2021). Daarnaast wordt de historisch positieve waardering van Witheid verpakt als ‘beschaving’, ‘voortgang’, ‘orde’ en ‘ontwikkeling’. Deze waarderingen van Zwart en Wit waren cruciaal in de ‘beschavingsmissie’ binnen het kolonialisme. Het systeem legitimeerde ook het systematische geweld tegen de oorspronkelijke bevolking, onderdrukking, het stelen van land en slavernij (Breman, 2021; Oostindie, 2023). Raciale classificaties werden dus gebruikt om structurele ongelijkheid te legitimeren en in stand te houden (Oostindie, 2023).

Breman (2021) omschrijft dat deze koloniale denkbeelden geïnstitutionaliseerd zijn gebleven in beleid, genormaliseerd in de wetenschap en verankerd in het zelfbeeld van Nederland. Hierdoor worden nog steeds vormen van structureel, institutioneel en alledaags racisme genormaliseerd. Eveneens is de impliciete norm van Witheid als goed in het zelfbeeld van Nederland blijven hangen (Oostindie, 2023). Raciale hiërarchieën werden en worden (nog maar al te vaak) als vanzelfsprekend beschouwd. Oostindie stelt dat dit patroon tot de dag van vandaag doorwerkt in instituties binnen Nederland (Oostindie, 2023).

Van Galen stelt in zijn artikel uit 2021 een belangrijk achterliggend mechanisme aan de orde bij de machtsverhoudingen in heden en verleden: *ingroup favoritism*. In een reflectie op het voortbestaan van patronen gevormd tijdens de slavernij, stelt Van Galen (2021) dat ingroup favoritism

een belangrijke rol speelt bij het legitimeren van mensenhandel en onderdrukking van tot slaafgemaakten. Ingroup favoritism, in dit geval van de Witte dominante groep, leidt tot onverschilligheid ten opzichte van mensen buiten de eigen groep. Voor de ingroup is het moeilijk om de anderen (mensen van Kleur, Zwarte mensen, mensen met een migratieachtergrond) voor volwaardig aan te zien of om dezelfde empathie voor hen te hebben als voor mensen van de eigen groep (Van Galen, 2021). Het gevolg hiervan is dat er permanent – in heden en verleden met twee maten wordt gemeten ten opzichte van verschillende groepen mensen.

2.3. “Ik zie geen kleur” en het nationale zelfbeeld

Het zelfbeeld van Nederland is dat het een land is van tolerantie, openheid en gelijkheid. Een aantal sleutelpublicaties benadrukken dat dat zelfbeeld alleen maar in stand gehouden kan worden door een zekere ‘kleurenblindheid’ (Wekker, 2017; Breman, 2021; Oostindie, 2023). Nederland stelt zich graag voor als progressief, liberaal (open in zeden) en *vooral niet* racistisch. In de reacties op Essed in 1984 was dat destijds goed te zien. Inmiddels is er wel het een en ander veranderd (Wekker, 2017), maar racisme wordt nog steeds vaak gezien als iets uit het verleden, een fenomeen uit de Verenigde Staten of Zuid-Afrika, en/of als uitzonderlijk geval. In elk geval dient het idee dat racisme ‘niet iets is dat hier gebeurt’ volgens Wekker (2017) om structureel en institutioneel racisme in Nederland te maskeren.

Maar ondertussen heeft Nederland een geschiedenis van meer dan vierhonderd jaar aan kolonialisme, slavernij en imperialisme die – op z’n minst ook – vormend is geweest: historische patronen die zijn opgeslagen in het cultureel archief (Wekker 2017). In het werk van Wekker is dit cultureel archief geladen met een verzameling diepgewortelde ideeën, normen, waarden, beeldvorming en emoties die hun oorsprong vinden in het koloniale verleden van Nederland. Het gaat hierbij ook om de verhalen die we van generatie op generatie vertellen over onszelf en anderen. Deze werken volgens haar meestal onbewust, maar ook bewust door in het heden (Wekker, 2017).

Ook volgens Essed ([1984]2018) is het racisme in Nederland als het ware ingebakken in machtsverhoudingen en historische ongelijkheid (i.e., structureel racisme). Historische factoren van betekenis die zijn geïnternaliseerd in hedendaagse instituties, taalgebruik, normen, verwachtingen en interacties in verschillende domeinen van de samenleving, zoals overheid, onderwijs, arbeidsmarkt en media (i.e., institutioneel racisme; Essed, [1984]2018).

Hoewel Nederland zichzelf dus doorgaans verbeeldt als een ‘klein, onschuldig land dat een relatief klein aandeel had in het koloniale wereldsysteem en de slavenhandel’, heeft dit koloniale verleden

een blijvende invloed, volgens de sleutelpublicaties. Zo heerst er nog altijd een Witte norm in de samenleving; en beïnvloedt het raciaal denken en de koloniale beeldvorming hoe mensen van Kleur of met een migratieachtergrond worden gezien en behandeld. Het koloniale verleden – verbonden met patronen van slavernij - heeft gevolgen gehad, ook voor wie in- en uitgesloten wordt van de Nederlandse identiteit (Wekker, 2017).

In de literatuur figureert een bekend experiment met Witte poppen en poppen van Kleur dat gereproduceerd werd in de Nederlandse context met Witte en Zwarte kinderen, en kinderen met een Turkse achtergrond. De Zwarte pop werd door de kinderen als minderwaardig gezien, ook door de Zwarte kinderen zelf (Mesman, 2023). Ook stelt Mesman dat dit te maken heeft met een zekere continuïteit in het denken binnen raciale hiërarchieën. Al wordt in de geanalyseerde literatuur geen *directe* lijn getrokken tussen het koloniale en slavernijverleden enerzijds en hedendaagse uitingsvormen van discriminatie en racisme anderzijds, verbanden en factoren van betekenis ziet de literatuur wel. In het volgende deel werken we deesignaleerde verbanden één voor één uit.

De verbanden tussen verleden en heden die de literatuur benoemt, zijn aan de orde in Nederland, maar vaak wordt de doorwerking van het koloniale verleden ook behandeld in een bredere West-Europese context; met name via patronen in de Europese geschiedschrijving wordt de prioritering van de Witte, Europese norm zichtbaar gemaakt.

Deel 2: Factoren en patronen uit het verleden die doorwerken in hedendaags racisme en discriminatie

3 Rechtvaardiging van vooroordelen

Racisme en discriminatie in Nederland gaan gepaard met vele vooroordelen. Bij impliciete of onbewuste vooroordelen gaat het om stereotypische aannames die mensen doen zonder dat ze zich er bewust van zijn (Rachlinski et al., 2008). Expliciete of bewuste vooroordelen zijn even stereotype aannames die mensen expliciteren en/of bewust of openlijk omarmen. De literatuur over vooroordelen in het hedendaagse Nederland laat zien dat een aantal historische factoren een rol spelen in de rechtvaardiging van vooroordelen. Het zijn expliciet, maar meestal impliciet benoemde 'gronden' die de racistische vooroordelen en discriminatie lijken te rechtvaardigen. In dit hoofdstuk gaat het over die gronden. Raciaal essentialisme en biologische rechtvaardiging komen uit de analyse naar voren als belangrijke factoren in het (historisch) rechtvaardigen van vooroordelen. In de twee paragrafen hieronder komen ze aan bod. Daarna volgt een paragraaf over eurocentrisme in de geschiedschrijving: ook historici hebben met hun keuzes om dingen wel of niet te vertellen bepaalde patronen gerechtvaardigd.

3.1. Raciaal essentialisme

Raciaal essentialisme betreft het idee dat bepaalde eigenschappen inherent zijn aan bepaalde groepen of 'rassen' en vaak gekoppeld aan een natuurlijk gegeven. In 19 van de geanalyseerde bronnen vinden we raciaal essentialisme terug. Verschillen tussen mensen en groepen worden gebaseerd op vermeende biologische en/of culturele verschillen. De verschillen worden hiërarchisch geduid; ze vormen de rechtvaardiging van denkbeelden over inferioriteit superioriteit. Bijvoorbeeld door te stellen dat het aan het DNA of de cultuur ligt van personen met een migratieachtergrond dat zij een lagere sociaaleconomische status hebben en dat dat niet komt door structurele ongelijkheid (Weiner, 2014).

Raciaal essentialisme - het proces waarin eigenschappen aan bepaalde groepen worden toegekend als inherent - heeft een lange koloniale geschiedenis. Het gebeurde reeds tijdens het koloniale tijdperk. De Gemeente Amsterdam (z.d.) schrijft in dit verband bijvoorbeeld dat om slavernij te rechtvaardigen eigenschappen werden toegekend aan Zwarte mensen die anders zouden zijn dan Witte mensen. Ook Hartendorp (2023) beschrijft het als een proces waarbij aan groepen "specifieke, onveranderlijke en natuurlijke eigenschappen worden toegedicht en die als inferieur geldt". Hartendorp (2023) beschrijft het risico dat aan deze rechtvaardiging kleefte: een eenduidig beeld van tot slaafgemaakten slaat mogelijk over op de beeldvorming over Zwarte mensen in het

algemeen. In "deze 'essentialisering' worden zwarte totslaafgemaakten [red.: ook in het heden] gezien als inherent anders dan de uiteindelijk 'verlichte' witte Europeanen". Zo zijn raciale stereotypen over Zwarte mannen als, bijvoorbeeld, seksueel bedreigend verbonden aan koloniale voorstellingen waarbij zij sterker met lichamelijkeheid en seksualiteit werden geassocieerd dan Witte Europeanen die als 'beschaafd', 'respectabel' en 'moreel superieur' werden gezien (Wekker, 2017).

In de voormalig Nederlandse West-Indische koloniën heeft lang geleden een tweedeling vorm gekregen. Aan de ene kant waren er 'vrije personen' aan de andere kant waren er 'slaven', beide met een andere - zeer ongelijkwaardige - rechtspositie (Jones, 2021). Van Galen (2021) en Van Stipriaan (2023) stellen dat door de slavernij in Suriname en de Caribische eilanden Zwart zijn werd verbonden aan slavernij, en daarmee ook aan de vermeende inferioriteit van Zwarte mensen.

De Gemeente Amsterdam schrijft hierover (z.d.):

“ Om de behandeling van tot slaaf gemaakte mensen te rechtvaardigen, bedachten de mensen die ervan profiteerden een complete rassentheorie. Zwarte mensen zouden allerlei andere eigenschappen dan witte mensen hebben en 'lager in de natuurlijke rangorde' staan". Ook het christendom deed aan deze rechtvaardiging mee.^[5]

Ook in de hedendaagse praktijk van het onderwijs vinden we concrete voorbeelden van rechtvaardiging van vooroordelen via raciaal essentialisme. Zo citeert Sijpenhof (2020) diverse docenten die statements maakten zoals "Zwarte mensen zijn nou eenmaal beter in sport", "Zwarte mensen zijn sterker", en "Zwarte mensen springen hoger". Hier worden bepaalde fysieke eigenschappen - zonder aanzien des persoons- inherent gemaakt aan de gehele groep Zwarte personen.

Raciaal essentialisme komt ook voor in de zorg. Helberg-Proctor noemt "Een hedendaags voorbeeld [...] het laboratoriumonderzoek en de formule waarmee de nierfunctie wordt ingeschat" (Helberg-Proctor, 2023). Bij deze formule 'moeten' zorgprofessionals een 'correctie' uitvoeren wanneer de patiënt Zwart is vanuit de aanname dat Zwarte mensen een hogere spiermassa zouden hebben. Een hogere spiermassa heeft gevolgen voor de specifieke zorg die de patiënt vervolgens krijgt. Ook bij de spirometer, die de longfunctie meet, wordt 'ras' meegenomen bij de uitslagen van de meting. Dat heeft invloed op de manier waarop de uitslag wordt gelezen. Er wordt vanuit gegaan dat verschillen in spiermassa en longcapaciteit inherent zijn aan 'ras' in plaats van een individuele

5 Zie de Tentoonstelling Christendom en slavernij. Een Nederlands verhaal. die liep tussen 29 juni 2024 en 22 september 2024 in Museum Catharijneconvent. [Christendom en slavernij - Catharijneconvent](#)

eigenschap, aldus de auteur. *"Hier kan de nodige zorg uitblijven wanneer de verwachte longfunctie lager is voor patiënten in Nederland die worden geracialiseerd in de Afro-Amerikaanse categorie"* (Helberg-Proctor, 2023).

Volgens Andriessen (2020) wordt *"'ras' [in verleden en heden, red.] - als betekenisvol [...] gezien en als belangrijk orderingsprincipe in de samenleving"*. Ten tijde van de trans-Atlantische slavernij ging het in dit proces van ordenen en essentialiseren veelal om biologisch essentialisme. Het kleine aantal Zwarte mensen in Europees Nederland zorgde ervoor dat het biologisch essentialisme van ras lange tijd niet werd gecorrigeerd, zo stelt Van Galen (2021). Nog lang na de afschaffing van de slavernij hield essentialisme het denken over inferioriteit en superioriteit in zijn greep. *"Pas na de rassenwaan van de Tweede Wereldoorlog en de vorderingen in genetisch onderzoek, is 'ras' als wetenschappelijk verschijnsel verworpen"*. Dat betekent echter niet dat het geloof in essentiële verschillen tussen etnische groepen volledig is verdwenen, maar in de hedendaagse samenleving krijgt dit proces vaker een meer culturele invulling. Kolman (2022) stelt dat in hedendaags Nederland de eigenschappen vaak niet worden toegekend aan een biologisch 'ras', maar aan een cultuur. Ook Vercauteren (2005) en Bonilla-Silva (2006) constateren dat ideeën over superioriteit en inferioriteit meer en meer gekoppeld worden aan culturele verschillen:

“ *Een racist is iemand die we beschuldigen van het geloven in een erfelijke, biologische superioriteit van een bepaald ras. Maar slechts weinigen geloven nog in die theorie. Een overgrote meerderheid is een aanhanger van het zogenaamde culturele racisme, dat stelt dat er empirische redenen bestaan, gebaseerd op culturele verschillen, die verklaren waarom sommige groepen en individuen achteruit gesteld zijn. Het gaat dus niet langer om het ras, maar om de cultuur"*. (Vercauteren, 2005)

Hoe dan ook, in beide gevallen gaat het om het essentialiseren van bepaalde eigenschappen; om het toekennen van bepaalde eigenschappen aan een groep als inherent en onveranderlijk. Dit essentialiseren draagt bij aan Othering van Zwarte personen en personen van Kleur (Sijpenhof, 2020). Othering, of het tot de 'Ander' maken, houdt in dat het 'zelf' en de 'Ander' gedefinieerd worden in relatie tot elkaar, op basis van de sociale identiteiten die men heeft: het 'zelf' vaak op een positieve manier, terwijl de 'Ander' negatief wordt neergezet als 'afwijkend'. Ook na de verschillende migratiegolven in de jaren zestig, zeventig en tachtig toen de Nederlandse bevolking een steeds diverser aanzien kreeg, bleef essentialisme als rechtvaardiging van vooroordelen bestaan. Zo geloofde in de jaren negentig tussen 10 en 20 procent van de Nederlanders zelfs nog in *"biologische verschillen tussen Nederlanders en minderheden"* (Kleinpenning en Hagendoorn in Weiner, 2015).

3.2. Eurocentrische geschiedschrijving

Ook de geschiedschrijving heeft een duit in het zakje gedaan als het gaat om het rechtvaardigen, in dit geval niet zozeer van vooroordelen, maar van het verleden, het slavernijverleden en de hiërarchie op basis van huidskleur en ras. Hier is een culturele rechtvaardiging in het spel. Sommige historici benadrukken bijvoorbeeld dat Zwarte mensen of mensen van Kleur in de koloniale tijd zo slecht behandeld werden omdat er anders over hen gedacht werd. Bonilla-Silva (2006) spreekt in dit verband van een *minimalisatienarratief*. Hierin wordt racisme gezien als iets 'van vroeger', of iets wat in elders in de wereld, maar niet in Nederland voorkomt. Volgens het minimalisatienarratief is racisme in de huidige samenleving nog maar een klein probleem en heeft het daarom ook weinig effect op de kansengelijkheid van mensen van Kleur (Bonilla-Silva, 2006; van der Wouden in WODC, 2023).

In 13 artikelen wordt uiteengezet hoe slavernij geminimaliseerd of genormaliseerd wordt, door bijvoorbeeld te stellen dat slavernij iets is wat bij de tijd hoorde of iets is wat iedereen deed. Zo benoemt Raedts (2021) *"the repeated mention of the fact that slavery was considered normal in that period of time, that the Dutch were not the first to do it, and that African tribes helped in the conquering of the slaves"*.

Normalisering van slavernij kan ervoor zorgen dat geschiedenis wordt losgekoppeld van heden en hedendaagse vormen van ongelijkheid, wat ook de aanpak van racisme en discriminatie kan bemoeilijken. Zo schrijft Weiner (2014):

“ *By dissociating historical resource accumulation and exploitation from contemporary inequality, depoliticizing the contemporary presence of non-Whites on the continent, dissociating inequalities non-Whites experience today from centuries of colonialist doctrines and practices, and blaming minorities for their individual failings to socioeconomically assimilate and thereby bringing inequality upon themselves"*

Ontwikkelingen in buiten-Europese samenlevingen zijn in de loop der tijd beoordeeld en geïnterpreteerd vanuit een Westers, Europees perspectief. Dat leidt vaak tot marginalisering of verkeerde representatie van, bijvoorbeeld culturele tradities van Kleur. Dit fenomeen heet ook wel *eurocentrisme* en vindt zijn oorsprong in het koloniale verleden, waarin het Westers of Europees gedachtegoed als centraal referentiekader werd gehanteerd (Joseph, Reddy & Searle-Chatterjee, 1990). Een illustratief voorbeeld hiervan is het onderwijs over het slavernijverleden: vaak worden enkel bronnen vanuit het perspectief van de kolonisator gebruikt, terwijl bronnen en perspectieven

van de personen die gekolonialiseerd werden, op de achtergrond raken (e.g., Sijpenhof, 2020). Vallen en collega's (2024) bespreken hoe studenten het slechts sporadisch, en niet structureel, aan bod komen van niet-eurocentrische perspectieven rondom de Nederlandse imperiale en koloniale erfenis ervaren.

In het onderwijs bieden *"docenten een Bijbelse verklaring voor slavernij (...) Andere docenten leggen de nadruk op het grote economische voordeel dat de wijdverspreide acceptatie van de slavenhandel verklaart"* (Meeteren, 2023). In educatief materiaal worden marteltuigen ergens in de achtergrond van een afbeelding gezet. Zo worden het neutrale objecten, *"artefacten met historische waarde en niet als objecten gebruikt om te martelen"* (Raedts, 2021). Slavernij wordt gepresenteerd als 'opgeloste' geschiedenis, een verleden dat voorbij is. Volgens Raedts leren studenten niet dat de slavernij nog steeds economische en sociale gevolgen heeft (2021).

Allen en collega's (2024) beschrijven in dit verband de reactie die de wisselende belangstelling voor het slavernijverleden verklaart: *"het effect dat de intensivering van (veelal projectmatige) aandacht, subsidies en financiën voor een thema als het koloniale slavernijverleden wordt opgevolgd door een significante terugval, waarbij als reden wordt aangegeven dat er voldoende belangstelling zou zijn gegenereerd"*. Het sporadisch, en niet structureel, aandacht geven aan het koloniale en slavernijverleden.

Allen en collega's (2024) stellen in de *Kennisagenda* dat historisch onderzoek werd gedaan vanuit koloniale bronnen en perspectieven die met name focussen op politiek, economie en instituties. Gomes (2024) laat zien dat verschillende historici hun geschiedschrijving baseren op een eurocentrisch denkkader en dat *"de aard van de slavernij [vaak is] gebagatelliseerd en de stem van de slachtoffers werd genegeerd"*. In de geschiedenis wordt vaak gesproken over slavenhandel (Nimako, 2014). Door in de Nederlandse context de nadruk te leggen op 'handel', verhieven de Nederlanders zich overigens boven andere Europese bezetters. Slavernij werd hierbij behandeld als bijkomstigheid (Nimako, 2014). Daarnaast is het verbeelden van de slavernij als handel een minder grote bedreiging voor het Witte superioriteitsgevoel (Nimako, 2014).

Volgens Mesman wordt in geschiedenisboeken:

“ [...] de rol van witte Nederlanders in de slavernij vaak [wordt] beschreven in termen van overwinning, economisch vernuft en slimme strategieën van heldhaftige individuen, terwijl de tot slaafgemaakten passief en identiteitsloos worden opgevoerd. En als tot slaafgemaakten wel een actieve rol krijgen in een tekst over bijvoorbeeld slavenopstanden, dan is het als gevaarlijke agressors die een bedreiging waren voor de arme Europeanen.” (Mesman, 2023).

Wienen (2023) beschrijft dat de geschiedschrijving het gevoel vertolkte dat de Europeanen iets 'moois' deden met het kolonialisme: *"We brachten cultuur, onderwijs en ontwikkeling, kortom, beschaving, in minder ontwikkelde gebieden, waar wij ons de natuurlijke en goede heersers waanden."*

Dit wordt in Nederland gereflecteerd in de verbeelding van de koloniale periode als de 'Gouden Eeuw', waarbij met name aandacht is voor Nederland als wereldmacht (Van de Wiel, z.d.). Cobrink en collega's (2021) omschrijven dat de slavernij dan ook vaak is weggelaten uit de nationale geschiedenis (zie ook Dorst et al., 2024; De Abreu et al., 2024; Weiner, 2014b).

Hartendorp stelt in *Justitiële verkenningen* van het WODC (2023) dat zelfs het abolitionisme in het geschiedenisonderwijs wordt beschreven vanuit een eurocentrisch perspectief. Er is in het onderwijs een eenzijdige focus op dit abolitionisme waarbinnen Europeanen zich gedurende de Verlichting gingen realiseren dat slavernij niet normaal was. De opstanden door tot slaaf gemaakten werden lange tijd genegeerd (Hartendorp, 2023).

Zwarte personen werden in de koloniale geschiedschrijving uitgesloten als producent en drager van kennis uitgesloten als verlichte mens; en het verhaal van Witte personen is als rationeel en waar gepresenteerd (Gomes, 2024). Universiteiten en wetenschapsinstituten over heel Europa hebben een grote rol gespeeld in deze eurocentrische reproductie van kennis en in de legitimatie van een koloniale regimes die onderdrukking van Zwarte mensen en bezetting van Zwarte samenlevingen legitimeerde (Schor, 2023). Biekman (2023) illustreert:

“ Dit [academische] regime bewijst zwarte mensen in het hele Koninkrijk een slechte dienst. De machtsverhouding tussen het continent en het Caribisch gebied en het gebrek aan voldoende onderwijsinfrastructuur zijn erfenissen van het Nederlandse kolonialisme, die binnen de academie nogmaals worden geactualiseerd. Het heersende regime dat bepaalt wat kennis over kolonialisme is, welke kennis wenselijk is en wie die produceert, sluit een diversiteit aan epistemologieën van de Afrikaanse diaspora uit.”

Ook dit proces is onderdeel van de doorwerking van het rechtvaardigingsverhaal, waar academici zich de laatste tijd steeds meer rekenschap van geven.

4 Stereotypering en stigmatisering

Ook stereotypering en stigmatisering zijn factoren van betekenis bij de doorwerking van het verleden naar het heden. Vaak komen volgens de literatuur oude stereotypen terug in hedendaagse uitingvormen van discriminatie. Bij stereotypering en stigmatisering gaat het om een proces waarbij individuen of groepen worden gekarakteriseerd op basis van vooroordelen en aannames over groepen. Negatieve stereotypering wordt vaak stigmatisering genoemd: dan attribueert men bepaalde negatieve eigenschappen en gedragingen aan groepen en individuen zodat men ze (bewust of onbewust) makkelijk(er) uit kan sluiten. Zo worden bijvoorbeeld Zwarte personen in sommige maatschappelijke contexten gestereotypeerd als 'crimineel' of 'lui', en dat is dan stigmatisering. Stereotypen kunnen worden gebruikt om de 'Ander' te construeren. Nederlanders worden vaak verbeeld als *"wit, vooruitstrevend, ruimdenkend, hardwerkend, en welvarend, terwijl de 'ander' geldt als niet-wit, traditionalistisch, laagopgeleid, arm en potentieel frauderend"*, aldus Van Gent en Hochstenbach (2023).

In de literatuurstudie bevatten in totaal 50 van de gecodeerde artikelen en rapporten passages die onder stereotypering vallen; en 67 passages werden gecodeerd als stigmatisering, waarvan 20 de associatie met criminaliteit benoemden; in 9 bronnen kwam stigmatisering in verband met religie en cultuur aan de orde. Volgens de literatuur komen in de populaire kinderserie Het Huis van Anubis veel stigmatiserende stereotypen uit het verleden samen. Het Huis van Anubis werd tussen 2006 en 2009 in 404 afleveringen uitgezonden op de Nederlandse publieke televisie (Özdil, 2014). Eén van de negen hoofdpersonages in het Huis van Anubis is een persoon van Kleur. Zijn naam is "Appie Tayibi", een Marokkaans-Arabische naam die niettemin alle koloniale stereotypen, ook uit het trans-Atlantische verleden in stelling brengt. Zoals Özdil schreef:

“Terwijl de witte personages in Het Huis Anubis eigenschappen hebben die worden geassocieerd met intelligentie, rationaliteit, controle en daadkracht, is Appie Tayibi het diametraal tegenovergestelde: zijn goedgezindheid, bijgeloof, lafheid, impulsiviteit en gebrek aan intelligentie dienen als een epistemische herinnering aan de suprematie van het witte ras. Appie is vanwege zijn 'primitiviteit' op verschillende manieren en soms tegelijkertijd de nar, het onwetende obstakel, de onwetende redder en het hulpeloze slachtoffer. Soms is hij zelfs de spreekwoordelijke 'nuttige idioot' voor de belangrijkste antagonist van de serie, de witte man Jeroen, die door zijn intelligentie Appie weet te misleiden voor zijn kwaadaardige plannen.” (Özdil, 2014)

Volgens Özdil belichaamt Appie Tayib daarmee

“een 21e-eeuwse vertolking van het stereotype van de nobele wilde. In deze interpretatie wordt de iconografie van de oriëntalist en de 'buffoon' of 'nar' dialectisch gesynthetiseerd met de klassieke *bon sauvage* [...], die in verschillende configuraties in de westerse cultuurproductie na de Verlichting dient als een spiegel voor de Europeaan die de 'hoogste staat' van evolutie heeft bereikt en het contact met zijn 'primitieve' en meer zorgeloze verleden heeft verloren.” (Özdil, 2014).

Deze verbeelding van personen van Kleur op de Nederlandse televisie sluit aan bij vele patronen die historisch gevormd zijn in het trans-Atlantische koloniale en slavernijverleden. Als de 'primitief' of 'wilde' of als 'nuttige idioot' of 'nar' sluiten de hier verbeelde stereotypen van mensen van Kleur aan bij het Witte superioriteitsdenken dat nog steeds aanwezig is in de Nederlandse samenleving.

4.1. Positieve en negatieve stereotypen

Stereotypen zijn generalisaties over hele groepen mensen. Verschillende auteurs beschrijven het grote aantal stereotypen dat er in Nederland bestaat over de nazaten van tot slaafgemaakten, en andere personen van Kleur (Andriessen, 2020; Felten et al., 2022; Rose, 2022; Sijpenhof, 2020; Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme, 2023; van Amersfoort, 2008; van Galen, 2021; Zwart Manifest, 2024). Andriessen (2020) stelt dat stereotypen via twee dimensies worden ingevuld, namelijk de dimensie *warmte* en de dimensie *competentie*. Met warmte doelt Andriessen (2020) op de mate waarin een groep wel of niet wordt gezien als bedreiging door de dominante groep en competentie verwijst naar de mate waarin wordt ingeschat of deze groep de bedreiging ook kan realiseren.

Stereotypen hoeven niet altijd negatief van aard te zijn. Negatieve stereotypen gaan over kwaliteiten die juist níét aan groepen worden toegeschreven, terwijl positieve stereotypen gaan over kwaliteiten die wél aan groepen worden toegeschreven. Zo stelt Andriessen (2020) dat groepen met Afrikaanse roots vaak worden geassocieerd met atletische vaardigheden. Deze ogenschijnlijk 'vriendelijke' stereotypen zijn soms lastig te herkennen en kunnen, net als negatieve stereotypen, problematisch zijn. Stereotypen zijn nooit waardenvrij. Andriessen (2020) wijst erop dat het idee dat Zwarte mensen van nature atletisch zijn op het eerste gezicht misschien positief lijkt, maar dat het niet toevallig gaat om een competentie die maatschappelijk minder hoog staat aangeschreven dan cognitieve vaardigheden. Daarmee kan een ogenschijnlijk positief stereotype bestaande raciale hiërarchieën juist bevestigen.

In een onderzoek van Sijpenhof (2020) komt naar boven dat dergelijke stereotypen ook op school voorkomen. De auteur citeert diverse docenten die statements maakten zoals *"Zwarte mensen zijn nou eenmaal beter in sport"*, *"Zwarte mensen zijn sterker"*, en *"Zwarte mensen springen hoger"*. Dit soort uitspraken zijn niet alleen generalisaties over een groep, maar suggereren bovendien dat deze eigenschappen inherent of biologisch bepaald zijn.

Meerdere auteurs beschrijven stereotypering binnen de context van educatie en opvoeding (Felten et al., 2024; Sijpenhof, 2020; Seidler et al., 2020, Tankink, 2024). Mesman en collega's (2024), constateren dat personages in Nederlandstalige schoolboeken niet zo vaak een migratieachtergrond hebben en dat *"beroepen van niet-westerse personages [in deze schoolboeken] gemiddeld genomen een lagere maatschappelijke status hebben"*. Stewart constateert dat docentes van Kleur op universiteiten te maken krijgen met het stereotype van de *'mammy'*, de moederlijke Zwarte vrouw. Respondenten in het onderzoek van Stewart ervaren dat van hen wordt verwacht dat zij studenten van Kleur ondersteunen en adviseren, en daarmee een moederlijke rol op zich nemen (Stewart, 2025). Ook mannen van Kleur kunnen worden geconfronteerd met specifieke stereotypingen. *"Zoals de opvatting dat Surinaamse mannen geen verantwoordelijkheid tonen voor hun kinderen"* (Tankink, 2024). Tankink stelt op basis van gesprekken met mentale gezondheidsmedewerkers dat Surinaamse mannen juist steeds vaker hulp zoeken om een goede vader te kunnen zijn. *"Dit laat wat anders zien dan de stereotypering dat mannen niet praten over gevoelens en van hun onvermogen zich met zorgtaken te bemoeien"* (Tankink, 2024).

4.2. Stereotypen in verband met Caribische achtergrond

Meerdere van de geanalyseerde artikelen beschrijven de stereotypen die werden toegekend aan personen met een Surinaamse of Caribische achtergrond toen zij in grotere mate naar Europees Nederland begonnen te migreren (Rose, 2022; van Amersfoort, 2008; van Galen, 2021). Van Galen (2021) benoemt in zo'n artikel stigmatisering die nog lang doorwerkte. Negatieve eigenschappen zoals *"lui, onhandig, dom, losbolig, diefachtig en onbetrouwbaar"* werden ten tijde van de Nederlandse slavernij toegekend aan Zwarte mensen. Van Galen beargumenteert dat deze beeldvorming niet zomaar was verdwenen toen de slavernij werd afgeschaft, en dat deze doorwerkte in de manier waarop er vanuit Nederland naar de inwoners van de Nederlandse koloniën in het Caribisch gebied (Suriname en de Antillen) werd gekeken in de tijd dat er nog niet veel Zwarte mensen woonden in Europees Nederland. *"Een gevolg was dat de rijksoverheid er moeite mee had om de inwoners van Suriname en de Cariben als onderdanen serieus te nemen"* zo stelt Van Galen (2021).

Zwarte mensen die na de Tweede Wereldoorlog uit de Cariben naar Europees Nederland migreerden werden negatief gecontrasteerd met Witte Nederlanders. Witte Nederlanders werden gezien als *'betrouwbaar', 'redelijk', 'beschaafd'*. Van Zwarte Nederlanders werd gezegd dat zij veel weerstand hadden tegen de Nederlandse cultuur. Deze beeldvorming over de groepen Zwarte mensen die naar Nederland waren gekomen, werd los gezien van de koloniale context en van de slavernij-geschiedenis die deze migratiestromen op gang hadden gebracht (zie voor een toelichting op dit narratief Bonilla-Silva, 2006).

Ook locaties kunnen te maken hebben met stereotypering. Zo stellen Van Gent en Hochstenbach in het rapport van de Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme (2023) over de Bijlmermeer in Amsterdam: *"De wijk werd veelvuldig neergezet als een getto, no-go area en als een mislukt experiment"*. De negatieve beeldvorming rondom Amsterdam Zuidoost is niet volledig veranderd, ondanks *"grootschalige vernieuwingen"*. *"Zeker niet-witte inwoners van de wijk blijven kampen met negatieve raciale, culturele en economische stereotypen over de Bijlmermeer"* (Van Gent & Hochstenbach, 2023).

Criminalisering

Het wegzetten van mensen van Kleur als *'gevaarlijk'*, bedreigend of actief in het illegale circuit is een patroon dat al tijdens de koloniale tijd ontstond volgens Vervaart (2022) en dat zich in het heden doorzet. Onder andere in de media, die Nederlanders met een Afro-Surinaamse of Caribische achtergrond (net als Nederlanders met een Marokkaanse of Turkse achtergrond) vaker associëren met criminaliteit dan andere groepen. Maar ook in de uitvoering van politiewerk (etnisch profileren) en in algoritmen die fraude opsporen in overheidsystemen, zijn sporen van dit patroon terug te zien (zie ook hoofdstuk 16; en Zwart Manifest, 2021)

Zelfs verzet van mensen van Kleur tegen discriminatie wordt soms geassocieerd of gepresenteerd als gevaarlijk en illegaal. Een voorbeeld daarvan is de arrestatie van zwarte piet is Racisme activisten op *"disproportioneel gewelddadige wijze"*, aldus Mestdagh (2018). Bijl (2023) laat in een gesprek over Anton de Kom zien dat ook dit patroon in een traditie staat: *"Wij leerden nog op school dat onze verzetshelden uit de slaventijd criminelen waren"*. Zwart verzet tegen de slavernij in het verleden als illegale agressie presenteren criminaliseert het Zwarte verzet. Ook Mesman (2023) signaleert de voortzetting van dit patroon in het heden: *"als tot slaafgemaakten wel een actieve rol krijgen in een tekst over bijvoorbeeld slavenopstanden, dan is het als gevaarlijke agressors die een bedreiging waren voor de arme Europeanen"*.

Volgens Bijl (2023) is het stigmatiseren van andere culturen een 'machtig wapen' voortkomend uit de koloniale periode: "*een machtig wapen om te overheersen is om alles uit een andere cultuur, als slecht, lelijk en waardeloos af te schilderen en je eigen cultuur superieur voor te stellen*". De auteur beschrijft vervolgens dat Surinamers onderdelen van de Surinaamse cultuur die uit West-Afrika voortkwamen op hun beurt stigmatiseerden als een gevolg van geïnternaliseerde zelfstigmatisering.

Verschillende auteurs beschrijven hoe racisme in Nederland vooral gepaard gaat met stigmatisering van cultuur (Vercauteren, 2005; Weiner 2015). Als het in combinatie met stigmatisering van religie gebeurt, is er een sterk patroon van negatieve stereotypering dat moeilijk te nuanceren is met individuele ervaringen en waar vaak niet tegen te vechten is. Een hedendaags voorbeeld daarvan is het idee dat moslima's die een hoofddoek dragen niet geëmancipeerd zouden kunnen zijn. In het debat rond het dragen van een hoofddoek (cultuur en religie), maakten sommigen de hoofddoek en emancipatie elkaar uitsluitende fenomenen. Volgens Aouragh (2019) is dit een onverenigbaarheid die niet alleen in rechts-populistische kringen opgeld doet, maar ook door anderen, bijvoorbeeld door Femke Halsema – in het verleden (Aouragh, 2019) – en door Jolande Withuis nog steeds wordt verwoord.^[6] Meerkerk verbindt deze standpunten aan de *colonial gaze*: deze gaat ervan uit dat vrouwen in buiten-Europese culturen onderdrukt worden en dat zij van buitenaf (lees in dit geval door Witte Nederlanders) bevrijd moeten worden (Meerkerk, 2022).

6 Voor het debat rondom de uitspraken van Jolande Withuis, zie: <https://www.socialevraagstukken.nl/echt-feminisme-biedt-ruimte-aan-verschil/>

5 Dehumanisering: ontmenselijken

Een volgende factor van betekenis in de doorwerking van het koloniale slavernijverleden naar het heden is dehumanisering. Dehumanisering betreft het 'ontmenselijken' van individuen of groepen door hen te reduceren tot objecten of dieren, hen essentiële menselijke eigenschappen en persoonlijke kenmerken te ontzeggen (Gervais et al., 2013). Personen worden vaak gedehumaniseerd om ongelijkheid of geweld te rechtvaardigen (Vaes et al., 2020). Als iemand een ding – een *commodity* – is, 'mag' je het meer geweld aandoen dan wanneer je iemand als mens beschouwt.

Ten tijde van de slavernij werden tot slaafgemaakten als commodity (goederen) beschouwd, zo stellen Rosemary Allen en collega's (2024). In de focus op de gezondheid van tot slaaf gemaakten speelde dehumanisering een rol. De keuring had tot doel om zoveel mogelijk te kunnen profiteren van slavenarbeid. Tot slaaf gemaakten werden gekeurd onder andere om de (economische) schade van infectieziekten te beperken. Ook werden sommige tot slaaf gemaakten juist gekocht op basis van medische aandoeningen die zij hadden, zodat Witte medici vervolgens experimenten op hen konden uitvoeren. De lichamen van tot slaafgemaakten werden vaak voor dit soort experimenten gebruikt, ook nadat de slavernij afgeschaft werd. De aanname van medici was dat iemands 'ras' samenhangt met de mate waarin iemand pijn kan ervaren. Van Zwarte mensen of tot slaaf gemaakten werd gedacht dat zij minder pijn konden ervaren dan Witte mensen. Dit soort foutieve denkbeelden bestaan vandaag de dag nog steeds onder sommige artsen (Allen et al., 2024).

Verwant aan dehumanisering zijn processen van demonisering, bestialisering en ridiculisering. Demonisering is het doelbewust negatief afbeelden van een zaak of persoon, met als doel de mening van anderen over het onderwerp te beïnvloeden. Het wekt de suggestie dat een ander niet menselijk, duivels en kwaadaardig is. In slechts drie wetenschappelijke artikelen komt het mechanisme van demonisering aan de orde. Weiner (2014a) benoemt bijvoorbeeld de lange geschiedenis van demonisering in kinderboeken en woordenboeken. Daarin wordt *Blackness* of '*Zwartheid*' verbonden aan het kwaad. Vaker gaat het in de wetenschappelijke literatuur over bestialisering (13 bronnen, verdierlijken) en ridiculisering (14 artikelen, belachelijk maken) als factor van betekenis bij het ontmenselijken. Bestialisering en ridiculisering werken beledigend in een hedendaagse context. Het bestialiseren en ridiculiseren van Zwarte mensen in gesprekken en de openbare ruimte schept onherroepelijk afstand tot Witte mensen.

5.1. Bestialisering: verdierlijken

Bestialisering of verdierlijken van mensen legt volgens de literatuur over doorwerking van het koloniale verleden de nadruk op instincten van mensen, dierlijke instincten:

“Zoals opgevat door de evolutietheorie en de westerse Verlichtingsfilosofie, en zoals die zich uitstrekt tot legalistische opvattingen over persoonlijkheid, eigendom en rechten, heeft anti-Zwartheid geprobeerd haar verminkende logica en berekeningen te rechtvaardigen door te suggereren dat zwarte mensen het meest representatief zijn voor de verachtelijke, dierlijke dimensies van de mensheid, ofwel het beest.” (Jackson, 2020).

In tien wetenschappelijke publicaties, twee documentaires en één artikel in de Correspondent, worden processen van bestialisering beschreven. Debeuckelaere (2019) verhaalt in de Correspondent over het boek *Origins of Racism in the West* van Feldon en collega's (2009). Daarin tonen de onderzoekers aan hoe racisme in de achttiende eeuw werd geïnstitutionaliseerd in het Westen. Dit werd gerechtvaardigd door volken die systematisch onderdrukt werden af te schilderen als "*kinderlijk, dom, gevaarlijk voor elkaar en anderen*" en zij "*werden barbaarse wezens gemaakt zonder geschiedenis, die meer op dieren dan op ons leken*" (Debeuckelaere, 2019).

Eind 19e eeuw stelde anatoom William Turner dat het bekken van Zwarte vrouwen meer op dat van apen leek, en daarom minder geschikt zou zijn om te baren (Vyas et al., 2019; Blauw, 2024). Hoewel dit idee inmiddels wetenschappelijk is weerlegd, duikt het nog steeds op in medische lesboeken, zelfs in de opleiding (Goodarzi, 2023; Blauw, 2024). Dergelijke opvattingen werken nog altijd door in de zorg, zo stelt de literatuur: vrouwen van Kleur krijgen vaker een keizersnede en minder vaak pijnstilling. Zwarte vrouwen worden bijvoorbeeld regelmatig als 'obstetrisch taaier' gezien, wat leidt tot ongelijkheid in pijnbestrijding (Cambridge University Hospitals, 2023; Blauw, 2024).

Dienke Hondius spreekt in de essaybundel van de Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme (2023) over bestialisering als één van de vijf patronen in het koloniale slavernijverleden dat doorwerkt in Europees anti-Zwart racisme in het heden. Ook benoemt zij expliciet dat deze patronen zijn ontstaan gedurende het kolonialisme en de slavernijperiode, maar tot de dag van vandaag – in en na de postkoloniale periode – nog steeds doorwerken: "*mensen beschouwen en behandelen als goederen, dingen, of als dieren – als vee, huisdieren of gevaarlijke wilde dieren.*" (Hondius, 2023). In de bundel *Justitiële verkenningen* (WODC, 2023) over het slavernijverleden in Nederland

beschrijft Hartendorp dat het beest-perspectief ook speelt in het onderwijs over de slachtoffers van slavernij: docenten gebruiken bij het onder de aandacht brengen van tot slaafgemaakten als het slachtoffers ook de vergelijkingen met vee.

Van Stipriaan (2023) beschrijft dat Nederland zo'n 600.000 tot slaaf gemaakte mensen uit Afrika tussen 1595 en 1863 heeft verhandeld. Van Stipriaan (2023) noemt dat tot slaaf gemaakten tot 1828 volgens de wet te boek stonden als *"roerende goederen, zoals een koe of een hond"* (Van Stipriaan, 2023). Zij konden daarom verhandeld worden. De slavenhandel was een systeem van apartheid en geweld, gestoeld op de assumptie dat Zwarte mensen 'inferieure' goederen of beesten waren en dus rechteloos zouden zijn. Terwijl Witte mensen menselijk, humaan, 'superieur' en vrij (ook vrij van instincten ('het lagere', en vol van het 'hogere') waren (Van Stipriaan, 2023). Na de 'emancipatie' van tot slaaf gemaakten in 1863 bleef volgens Van Stipriaan (2023) dit 'kleur-denken' bestaan en werden deze denkbeelden ook vanuit de Witte wetenschap ondersteund: *"Daarbij werd steevast het Afrikaanse 'ras' onderaan de beschavings- en intellectuele ladder geplaatst en het Europese/Kaukasische 'ras' stralend bovenaan"*, wat gepaard ging met de veronderstelling dat hoe lichter de huidskleur is, hoe betere maatschappelijke kansen men heeft (zie ook 'Colorisme'). Van Stipriaan (2023) beschrijft dat de Nederlandse regering in 1848 nog de vrijheid voor tot slaaf gemaakte mensen afwees *"omdat zij zo'n laag beschavingsniveau hebben dat die niet de 'vervulling der gewone dierlijke behoeften te boven gaat'"* en koningin Wilhelmina in 1908 persoonlijk een bioloog gesubsidieerd heeft *"die de evolutieleer wilde bewijzen door Afrikaanse mensen te laten kruisen met apen."*

In 2026 kwam journalist Leendert van der Valk met veel hogere inschattingen dan de 600.000 van Van Stipriaan (2026). Van der Valk spreekt op basis van onderzoek over minimaal 3,3 tot 6,3 miljoen mensen die onder Nederlands bewind tot slaaf zijn gemaakt. Daarbij neemt hij mee dat niet alleen de handel telt. Ook inheemse mensen in het Caribisch gebied en Suriname werden tot slaaf gemaakt en Van der Valk telt ook de nakomelingen van de eerste generatie tot slaaf gemaakten mee. Ook zij werden op hun beurt in slavernij geboren. (Van der Valk, 2026).

Drost en collega's (2024) stellen de geschiedenis van *human zoos* of 'mensentuinen' (dieren-tuinen met Zwarte mensen) in Nederland aan de orde. De exotische 'Ander' werd daarin tentoongesteld, geëxposeerd als attractie in nagebouwde dorpen. Het was niet alleen een fenomeen dat op Wereldtentoonstellingen plaatsvond. De laatste tentoonstelling in Nederland vond in Arnhem plaats in 1928 (Drost et al., 2024).

In zijn oratie stelt Oostindie (2007) dat de slavernij en de slavenmeester tot slaaf gemaakten 'verdierlijkten', wat in moderne historiografie wordt geduid met begrippen als 'dehumanisering' en 'traumatisering', en in maatschappelijke debatten verbonden is aan 'geïnternaliseerd racisme' en 'slachtofferschap' (zie ook intergenerationale overdracht). In het adviesrapport van het Zwart Manifest (2024) komt dehumanisering en bestialisering aan de orde in de beschrijving van de koloniale beeldvorming en vooroordelen die nog steeds doorwerken: *"zoals het vooroordeel dat [Zwarte mensen] 'dichter bij de natuur' staan [en] 'seksueel losbandig' [zijn]"* (Zie ook seksualisering; Zwart Manifest, 2024). Ook snijdt het Zwart Manifest (2024) aan dat ambtenaren van de Belastingdienst in hun fraudeaanpak aanduidingen gebruikten als *"een nest Antillianen", alsof het over dieren ging* (zie Abdoelhafiezkhan en Schalkwijk, 2024).

In de beeldvorming over Zwarte mensen in relatie tot sport komen Zwarte sporters vaker naar voren als dieren dan Witte sporters: een *"leeuw, panter, antiloo, beer, een beest"*, en worden meer geprezen om hun fysieke kwaliteiten, terwijl Witte sporters werden geprezen om hun *"inzicht, overzicht, leiding, tactiek, kortom hun hersens"* (Seidler et al., 2024). Deze connotaties hebben volgens de onderzoekers een relatie tot de raciale hiërarchie uit het koloniale en slavernijverleden. Harmsen en collega's (2019) vertellen naar aanleiding van de ervaringen van Mario Balotelli over anti-Zwart racisme in het betaald voetbal. In de jeugd van Balotelli werden er verwijzingen gemaakt naar apen: jeugdige teamgenoten stopten een banaan in zijn tas, en zijn trainer zei herhaaldelijk dat hij Balotelli kon zien in het donker. Ook nu in het betaalde voetbal voor volwassenen klinken er regelmatig apengeluiden als Zwarte voetballers aan de bal zijn in het stadion (Harmsen et al., 2019). Zie bijvoorbeeld de racistische reacties op de gemiste penalties van de mannelijke Oranjespelers op het WK voetbal van 2026.^[7]

Ook in de documentaire *Zwart als roet* (2016) van Sunny Bergman over onbewuste vooroordelen gebonden aan huidskleur, wordt aangehaald dat Zwarte personen vaak vergeleken worden met apen. Bovendien komt in de documentaire *De blauwe familie* (2022) van Maria Mok en Meral Uslu over racisme bij de Nederlandse politie aan bod dat een agent in diens eerste jaar bij de politie ook vaak uitgemaakt werd voor 'aap'. Zwarte atleten kunnen te maken krijgen met gebruik van het N-woord, de kwalificatie 'katoenplukker' of 'zwarte piet' (Abdoelhafiezkhan en Schalkwijk, 2024).

7 <https://nos.nl/artikel/2621066-knkv-gaat-melding-doen-van-racistische-berichten-aan-oranjespelers-die-penalty-misten>

5.2. Ridiculisering

Ridiculiseren betekent het belachelijk maken van iets of iemand; in het geval van deze literatuurstudie bijvoorbeeld door het (overdreven) nabootsen, afbeelden of bespotten van personen van Kleur en Zwarte personen, zo vervormd dat -meestal Witte - mensen/groepen er om moeten lachen. Bhabha ([1984]2021) omschrijft ridiculisering als een strategie om koloniale kennis en macht te verspreiden:

“ [...] koloniale nabootsing is het verlangen naar een hervormde, herkenbare Ander, als onderwerp van een verschil dat bijna hetzelfde is, maar niet helemaal. Met andere woorden, het discours van nabootsing is opgebouwd rond een ambivalentie; om effectief te zijn, moet nabootsing voortdurend zijn glijdende karakter, zijn overmaat, zijn verschil produceren.”

5.3. Blackface en zwarte piet

Een voorbeeld van de ridiculisering van Zwarte mensen zijn de *Blackface minstrelsy*-shows die tot de vorige eeuw opgevoerd werden, waarbij Witte toneelspelers hun gezicht zwart schminkten om een Zwart persoon (en eerder in de geschiedenis 'de duivel' of 'de Moor') te verbeelden om hen vervolgens belachelijk te maken (Lott, 2013). Blackface in dergelijke voorstellingen kent een lange geschiedenis in Europa en dateert terug tot de vroege middeleeuwen (zie Hornback, 2007). In de hedendaagse Nederlandse samenleving draagt de figuur van zwarte piet^[8] onmiskenbaar sporen van Blackface (zie bijv. Seidler 2024).

Stewart (2025) en Kolman (2022) beschrijven dat, sinds de jaren 1960, Witte Nederlanders black face dragen wanneer zij tijdens het Sinterklaasfeest de rol van zwarte piet op zich nemen. Het karakter wordt uitgebeeld met dikke, rode lippen, een afro-pruik, een zekere domheid en slecht grammaticaal taalgebruik (Stewart, 2025; Kolman, 2022). Koning (2018) beschrijft dat het stagen van black face sociale implicaties heeft:

“ Op het moment dat iemand zijn of haar gezicht zwart maakt (of een ander soort masker draagt) om een publiek te vermaken, definieert de persoon tegelijkertijd wat hij of zij niet is (i.e. het onderwerp van het masker). Op die manier verkrijgt de speler, bewust of onbewust, de macht om een beeld naar voren te brengen van zijn of haar eigen interpretatie van het onderwerp.” (Koning, 2018)

Abdoelhafiezkhan en Schalkwijk (2024) laten zien dat de periode rondom het Sinterklaasfeest soms leidt tot anti-Zwart racisme in de publieke ruimte, bijvoorbeeld tijdens demonstraties van Kick Out zwarte piet (KOZP). Mestdagh (2018) schetst dan ook dat de demonstraties tegen zwarte piet geworteld zijn in een bredere historische en hedendaagse emancipatiestrijd.

In het rapport van de Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme (2023) beschrijft Hondius (2023) dat de afkeur van Zwarte mensen en de voorkeur voor Witte mensen vaak met humor wordt gebracht. Ook Abdoelhafiezkhan en Schalkwijk (2024) en Wolff en collega's (2021) refereren daaraan. Uit onderzoek blijkt hoe dat doorwerkt: de helft van de plegers van anti-Zwart racisme in het heden hoort in hun directe omgeving grapjes over Zwarte mensen (Abdoelhafiezkhan & Schalkwijk, 2024).

Witte Nederlanders doen zwarte piet vaak af als traditie (Wekker, 2017)) en als 'humor' (Seidler et al., 2024). Door Özdil (2014) wordt het gebruik van het N-woord als 'grap' (volgens Witte Nederlanders) aangehaald. En personen van Kleur worden maar al te vaak als 'clown-like helpers' van Sinterklaas afgebeeld (Dikmans, 2020; Weiner 2014a). Stewart (2025) benoemt dit in lijn met Essed en Hoving (2014) als *entitlement racism*. Witte Nederlanders kunnen en mogen zich op iedere manier uitdrukken, ook als het racistisch is. Jouwe (2015) laat echter zien, dat deze humor of de figuur van zwarte piet omstreden is: de VN tikte Nederland al in 2014 op de vingers over de traditie: het was een uiting van racisme en achterhaald. In 2015 heeft de VN ook besloten dat Nederland te weinig doet om racisme te bestrijden (Jouwe, 2015).

Ook Özdil (2014) verbaast zich over de Nederlandse samenleving en haar moeite om het gebruik van het N-woord los te laten. Volgens Özdil is deze weigering te zien als een weigering om de historische ontmenselijking van Zwarte personen te erkennen (Özdil, 2014). Voor Özdil is dat opnieuw een teken van gebrek aan bewustzijn over de geschiedenis en hedendaagse effecten van racisme in Nederland.

8 Al naar gelang de positie in het debat de 'helper', 'knecht', of 'slaafgemaakte' van een immer Witte Sinterklaas.

6 Infantilisering, adultificatie en seksualisering

In dit hoofdstuk lichten wij processen van infantilisering en adultificatie uit, hoe deze geworteld zijn in het koloniale en slavernijverleden en hoe deze doorwerken in hedendaagse vormen van discriminatie en racisme in Nederland. Al worden ze niet zo vaak genoemd in de literatuur, ook dit zijn factoren van betekenis in de doorwerking van verleden naar heden. Volgens Hondius in de Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme (2023) is infantilisering zelfs één van de vijf grote patronen in de geschiedenis van Europees anti-Zwart racisme. Ontstaan in de periode van kolonialisme en slavernij, werkt het in de hedendaagse samenleving nog steeds door. *"Het beschouwen en behandelen van de Zwarte man en vrouw als een permanent kind"* zorgt voor de persistentie van het idee dat *"Zwarte mensen moeten luisteren en gehoorzaam zijn"* (Hondius in Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme, 2023).

6.1. Infantilisering en adultificatie

Infantilisering duidt met andere woorden op het ontkennen van volwassenheid: personen worden systematisch verbeeld of behandeld als kinderen (Huot, 2013). Een voorbeeld is als Zwarte mannen structureel *"boys"* worden genoemd, ongeacht hun leeftijd. In een historische context versterkte dit de argumentatie bij een 'inferieure' behandeling. In de literatuurstudie komen zeven publicaties naar voren waarin vormen van infantilisering besproken worden.

In het adviesrapport van het Zwart Manifest (2024) wordt een onderzoek over de beeldvorming en stereotypering van Zwarte mensen als, onder andere, 'kinderlijk' genoemd. Ook de vrolijkheid en klunzigheid van zwarte piet – hierboven besproken bij ridiculisering - kan volgens Schor (2023) onder de kop infantilisering genoemd worden. Özdi (2014) noemt het refereren aan goed- of lichtgelovigheid en impulsiviteit bij mensen van Kleur, eigenschappen die vaker aan kinderen worden toegeschreven (zie o.a. Özdi, 2014). In de Nederlandse media worden volgens diverse auteurs tot slaaf gemaakten en hun nazaten uit het verleden vertoond als 'ongecompliceerd' en 'passief', terwijl Witte Europese onderdrukkers controle uitoefenen over hun lot, lichaam en uiteindelijke bevrijding (Meeteren et al., 2023) Deze ongecompliceerdheid en passiviteit zijn ook verbonden aan infantilisering, omdat een bepaalde mate van agency of agentschap tot slaaf gemaakten met terugwerkende kracht wordt ontzegd. Roline Redmond voegt daar in een interview met Greetje

Bijl, hoofdredacteur van Historica, het stereotype van 'ongeletterdheid' aan toe. Redmond – zelf van Surinaamse afkomst - deed in 1981 onderzoek naar de verbeelding van Zwarte mensen in kinderboeken. (Bijl, 2023). In de Nederlandse samenleving leren kinderen over het algemeen lezen vanaf groep 3, met zes jaar. Ongeletterdheid is dus ook een stereotype dat aan infantilisering raakt.

Adultificatie

Terwijl volwassenen van Kleur kinderlijke kenmerken toegeschreven kunnen krijgen, kunnen kinderen van Kleur kenmerken van volwassenen toegeschreven krijgen. Dit heet adultificatie en ook dat is geworteld in een geschiedenis van raciale discriminatie (Gilmore et al., 2021). Adultificatie vindt plaats als volwassenen kinderen zien zonder kennis van het gedrag en spreken van kinderen in beschouwing te nemen. Ze reduceren of negeren dan dat de kindertijd een belangrijke factor is in het gedrag van kinderen. Geracialiseerde sociale constructies van de kindertijd beschermen, volgens de literatuur, historisch gezien Witte kinderen als 'onschuldig en in ontwikkeling' en marginaliseren Zwarte kinderen of kinderen van Kleur als 'relatief ouder en minder betrouwbaar' (zie Gilmore et al., 2021). Dit is een patroon dat zich in de koloniale tijd gevormd heeft maar waarvan we geen doorwerking gevonden hebben in de Nederlandse hedendaagse samenleving.

6.2. Raciale seksualisering en exoticisme

Van raciale seksualisering hebben we in de literatuur wel doorwerkingen gevonden in de hedendaagse samenleving. Raciale seksualisering betreft het construeren en percipiëren van mensen als seksuele objecten op basis van hun raciale of etnische identiteit, en het beschouwen van de seksualiteit van geracialiseerde mensen door een stereotyperende lens. Een voorbeeld hiervan is dat Zwarte mannen als 'hyperseksueel' worden geportretteerd en neergezet. De subcodes die we tijdens het onderzoek aan deze overkoepelende code hebben toegekend waren 'Exoticisme', 'Romantisch racisme' en 'Voyeurisme'; deze laatste subcode is uiteindelijk aan geen enkele passage verbonden. In zeven artikelen is raciale seksualisering aan de orde.

Zwarte mensen worden in Nederland vaak gestereotypeerd als losbandig. Hondius (in Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme, 2023) spreekt over exotisch racisme en conceptualiseert dit als *"positief bedoelde of humoristische stereotypering en witte fantasieën over zwarte sensualiteit"*. Zij benoemt deze stereotypering als een veelvoorkomende subtiele vorm van anti-Zwart racisme in hedendaags Nederland.

Al ten tijde van de trans-Atlantische slavenhandel noteerden "zestiende eeuw[se] chirurgijns en barbiers [...] dat soldaten en matrozen in verschillende Afrikaanse landen hun leven in gevaar brachten door seksuele omgang met "n*vrouwen". Dit werd toegekend aan de vermeende "hete natuur" van deze vrouwen." (Helberg-Proctor, 2023).

Schor (2023) stelt dat de seksualiteit van Zwarte mensen in Nederland toen en nu nog steeds wordt gezien als iets gevaarlijks. Het zou onbeheersbaar zijn, excessief en daarmee een dreiging vormen voor "nationale en etnische zuiverheid". Onbeheersbare seksualiteit zou kunnen betekenen dat Zwarte mensen zich seksueel zouden mengen met Witte mensen:

“ Not only was Black sexuality perceived as debased, but ... also as a potentially harmful force on the racial and national purity—as such, Black sexuality needed to be restrained.” (Martine geciteerd in Schor, 2023).

Bernabela (2022; 2024) beschrijft hoe door middel van het classificeren van de seksualiteit van 'Anderen' als abnormaal, overmatig, of gevaarlijk, Europeanen ten tijde van koloniale expansie hun eigen moraliteit en superioriteit construeerden die hier tegenover zou staan. Ook beschrijft hij hoe pseudowetenschappelijke theorieën uit de 19e eeuw Zwarte mannen classificeerden als 'hyperseksueel' en 'dierlijk', en daarmee inferieur. In de hedendaagse tijd ervaren mannen van Kleur dat zij soms worden gereduceerd tot een seksueel object, aldus Bernabela (2022; 2024).

Andere auteurs analyseren een advertentie in het Nederlandse magazine *Beau Monde*. In de desbetreffende advertentie wordt de parfum Black Opium geadverteerd met de tekst "Once you go Black..." (Jayes et al., 2018). De advertentie beschreef de geur als verleidelijk, flirty en gewaagd, met de verslavende geur van koffie. De combinatie van het beeld en de tekst verwijst naar het stereotype van de hyperseksuele Zwarte man, een stereotype dat voortkomt uit het koloniale tijdperk, zo beargumenteren de auteurs (Jayes et al., 2018).

Nzume (2017) in Dikmans (2020) beschrijft het stereotype van de geseksualiseerde Zwarte vrouw en dat van hen wordt verwacht dat zij een hoog libido hebben:

“ [Nzume] remembers how, when she was younger and going out with friends, sexualized ideas about how Black women are and should behave were projected to her by interested young (white) men.” (Dikmans, 2020).

Gloria Wekker noemt dit seksueel racisme: "the stereotype that Black women have a high sex drive and are insatiable and always available and which is constantly reproduced through public expectations and social interactions" (Wekker, 2016).

7 Uitsluiting en dominantie via de Witte norm

In 47 bronnen in de literatuurstudie wordt 'de Witte norm' aan de orde gesteld als factor van betekenis in verleden en heden; een factor die patronen van hedendaagse uitsluiting en dominantie beïnvloedt. De Witte norm houdt in dat een Witte huidskleur of cultuur als standaard of norm wordt beschouwd in de Nederlandse samenleving. Wit is de norm, en andere (groepen) personen worden voortdurend impliciet en expliciet met deze norm vergeleken. Gelegd langs deze Witte maatstaf worden Zwarte mensen en culturen vaak afgedaan als 'afwijkend' en 'minderwaardig'. De dominantie van de Witte norm die gevormd is in het (koloniale) verleden leidt tot uitsluiting van Zwarte bevolkingsgroepen, mensen van Kleur en mensen met een migratieachtergrond; de Witte norm consolideert die uitsluiting vaak ook.

De literatuur over de rol en impact van de Witte norm beweegt zich van de invloed op schoonheidsidealen en het zelfbeeld (van Nederland en) van Zwarte mensen tot de sociale constructie van Witte suprematie en Witte onschuld. Witte suprematie en Witte onschuld werken volgens de literatuur vaak legitimerend voor hedendaags racisme en discriminatie. In de paragrafen hieronder geven we een beeld van de patronen van betekenis die via de Witte norm doorwerken in de hedendaagse samenleving.

7.1. De Witte norm in de trans-Atlantische geschiedenis

Er heerst in Nederland een Witte norm in het kader van sociale status en schoonheidsidealen. Ook in voorheen Caribisch Nederland was die Witte norm aanwezig. Van Galen vertelt dat voormalig tot slaaf gemaakten uit Suriname en de Caribische eilanden zich na de afschaffing van de slavernij zo Wit mogelijk gingen presenteren om te klimmen op de sociale ladder en hun leefsituatie te verbeteren (Van Galen, 2021). Dit gebeurde, onder andere, door aanpassing aan Europese normen en het bleken van de huid. Hierdoor probeerden zij, volgens Van Galen het gevoel van inferioriteit te vermijden. Ook Van Stipriaan (2023) omschrijft de macht van de Witte norm bij de nazaten van tot slaaf gemaakten. Hen was ingeprent:

“Wit was mooi, zwart was lelijk; kroeshaar was slecht haar, glad haar was goed; met een lichter gekleurde partner kinderen krijgen zou de hele familie vooruitbrengen, tot en met ideeën als 'wij zijn niet geschikt als ondernemers', 'wij zijn geen denkers', enzovoorts, enzovoorts.”

De Witte norm kwam en komt ook naar voren bij de vormgeving van Nederlanderschap, de nationale identiteit, Nederlandse normen en waarden: 'wie wij zijn als volk' en 'hoe we doen'. Toen mensen uit Suriname en de Caribische eilanden naar Nederland migreerden in de vorige eeuw, werden zij niet direct als volwaardig burger van Nederland geaccepteerd omdat Nederlanderschap gelijk werd gesteld aan het hebben van een Witte huid (Van Galen, 2021). Surinaamse en Caribische Nederlanders genoten lange tijd (en soms nog steeds) niet dezelfde sociale rechten, ook niet bij aankomst in Nederland. De voormalig gekolonialiseerde 'Anderen' werden gezien als groep die deze rechten niet verdiende (Westra, 2025). Witheid wordt gezien als 'normaal' in het zelfconcept van de Nederlander, waardoor Zwarte mensen vaak worden uitgesloten (Rose, 2022).

Kolman beschrijft (2022) dat in het huidige Nederland sprake is van veel historisch gevormde "white spaces", vele ruimtes, of contexten waar Witte mensen in de meerderheid zijn. Schor omschrijft Witheid als de kern van het Nederlands cultureel archief, als onuitgesproken norm die ingrijpende gevolgen heeft voor wie tot de groep die Wit is behoort en wie niet. Deze Witte norm is toonaangevend voor hedendaagse raciale verhoudingen en machtsrelaties in het koninkrijk (Schor, 2023).

7.2. Wit superioriteitsgevoel

De alomtegenwoordige Witte norm kan makkelijk leiden tot Wit superioriteitsgevoel. In 35 bronnen staan passages die de doorwerking en uitsluiting via het patroon van Witte superioriteit beschrijven. Waar Wit superioriteitsgevoel in het spel is, is – bewust of onbewust – uitsluiting nog dichterbij, dan waar de gewone Witte norm heerst. Witte superioriteit is een fenomeen waarin Witte mensen op diverse vlakken als superieur worden gezien ten opzichte van andere rassen. Het concept van Witte superioriteit is gevormd in de koloniale tijd en legitimeert een systeem van overtuigingen, normen en instituties dat de maatschappelijke, politieke en culturele dominantie van Witte mensen over Zwarte mensen en mensen van Kleur in stand houdt. Over Witte superioriteit is al vroeg geschreven in de Nederlandse context (Van der Zanden, 1959).

Volgens Hondius is de vanzelfsprekende Witte superioriteit heden ten dage een uitingsvorm van anti-Zwart racisme (Hondius, 2023). Van Stipriaan (2022) stelt in dit verband een directe relatie tussen heden en verleden. Hij beschrijft de psychologische onderdrukking via Wit superioriteitsgevoel ook na de slavernijperiode: “[...] *het Witte ras is superieur, het Zwarte ras is inferieur en staat in dienst van het Witte. Ook nu nog is dat soort denken niet verdwenen*”. Van den Wiel (z.d.) verbindt Witte superioriteit aan de term *Witte suprematie*: het idee dat Witte personen aan de macht zijn, en dat de westerse cultuur dominant is en superieur aan buitenlandse culturen. Dit idee bestaat sinds het kolonialisme en werkt onmiskenbaar door in uitsluiting en discriminatie: de overtuiging dat Witte mensen superieur zijn aan personen uit andere etnische groepen en hen daarom zouden mogen en moeten domineren leidt volgens de literatuur tot racisme (Van den Wiel, z.d.).

De gedachte van Witte suprematie vatte lang geleden post, in de koloniale tijd mede geïnstigeerd door het christendom, zo constateert de literatuur (Merz et al., 2023). Vercauteren (2005) vertelt dat Europeanen zichzelf als superieur zagen “*omdat zij christen waren*”, en omdat ze aannamen dat God de Witte mensen had geschapen in “*het Bijbelse land*”. In deze gedachte was de rest van de wereld onbewoond en betekende de Exodus uit het Bijbelse land dat mensen civilisatie verloren, Vercauteren benoemt dit als *religieus racisme* (Vercauteren, 2005). Nooitmeer (2020) bevestigt op haar beurt dat het superioriteitsdenken Bijbelse roots heeft en nog steeds – via religie en verlichting – geïnstitutionaliseerd is in de structuren van de Nederlandse samenleving. Nooitmeer refereert aan moralistische kracht van het racistische verhaal rond het personage Cham, de zoon van Noach die na het zien van zijn naakte vader volgens de bijbel gestraft werd met een donkere huid:

“ *Het institutioneel racisme dat mensen met Afrikaanse roots ten deel valt, heeft haar oorsprong rond 1452. In die tijd -waarin de wereldmoraal werd bepaald door de kerk- werd onder meer met het gebruik van de Cham-theorie de superioriteit van de Witte mens t.o.v. andere rassen gestaafd en de legitimering van het tot slaaf maken van mensen met Afrikaanse roots bepleit. Met deze theorie werd gesuggereerd dat de nazaten van Cham, mensen met Afrikaanse roots, door een voor hem bedoelde vloek veroordeeld waren tot een leven in slavernij. Ook tijdens de verlichting werden ideeën en denkbeelden over de inferioriteit van mensen met Afrikaanse roots wijd verspreid. De basis van Institutioneel racisme in Nederland is volgens hetzelfde proces gelegd. Belangrijke Nederlandse instituties zijn nog steeds doordrongen van die denkbeelden over mensen met Afrikaanse roots die voor hen de onderdrukking van die groepen hebben gerechtvaardigd.*” (Nooitmeer, 2020)

In het verlengde stelt Captain (2023) dat Christelijke missies en zendingen om ‘beschaving’ en ‘ontwikkeling’ bij te brengen de Europese leefwijze als norm namen en veel kwaad hebben gedaan. Dit “*institutionaliseerde de superioriteit van Witte christenen en diskwalificeerde lokale vormen van geloof, verwantschappen, leefwijzen en opvoeding*.” Nog steeds heeft de missiegeschiedenis z’n uitwerking op het leven en de ervaringen van nakomelingen uit de koloniën (Captain, 2023). Ganpat en collega’s (2023) en Tankink (2024) benoemen de persistentie van Wit superioriteitsgevoel in de hedendaagse samenleving ook via de ervaringen van nazaten. Die rapporteren telkens dat Witte Nederlanders hen als minderwaardig zien. Veraart (2022) vult hier het historisch verband met *racistische denkschema’s* uit het verleden ten overvloede nog eens aan:

“ *Het lijdt geen twijfel dat het slavernijverleden én de afwerende wijze waarop door de voormalige koloniale grootmachten met die erfenis sinds de afschaffing is omgegaan, doorwerken in het heden. De voortdurende economische en sociale ongelijkheden tussen een groot aantal voormalig gekoloniseerde en voormalig koloniserende landen is daar bijvoorbeeld deels op terug te voeren* (Beckles, 2013; Piketty, 2022, p. 48-94). *Ook de raciale vooroordelen, waarbinnen een ‘beschaafd westen’ tegenover een ‘onbeschaafd’ oosten of zuiden wordt geplaatst en mensen op basis van huidskleur, afkomst of etniciteit als inferieure, gevaarlijke wezens worden weggezet, met discriminatie tot gevolg, zijn een voortzetting van de racistische denkschema’s die de koloniale tijd hebben beheerst*” (Hondius, 2014, p. 59-110; Breman, 2021, p. 44-46).

7.3. Witte onschuld

Bij de doorwerking van de Witte norm in het heden spelen ook *white saviourism* en de neiging in de Nederlandse samenleving om de eigen historische schuld aan het slavernij- en koloniale verleden over het hoofd te zien een rol. Dat laatste is door Gloria Wekker (2017) geconceptualiseerd als *Witte onschuld*. Witte onschuld is een concept dat verwijst naar een houding of reactie op raciale spanningen, aldus Wekker, en dat stoelt op vier kernideeën (2017). Ten eerste is er de overtuiging dat Nederlanders geen raciale vooroordelen hebben en ‘tolerant’ zijn. Ten tweede wordt een scherp onderscheid gemaakt tussen ‘Nederlanders’ en personen met een migratieachtergrond. Ten derde positioneert Nederland zichzelf als slachtoffer, bijvoorbeeld door te verwijzen naar de Duitse bezetting. En ten vierde wordt het slavernijverleden op afstand geplaatst door te stellen dat dit een verleden is dat te lang geleden plaatsvond om nog relevant te zijn voor het heden (Van de Wiel, z.d.). Deze kernideeën van Witte onschuld zorgen ervoor dat Witte mensen geen verantwoordelijkheid nemen voor raciale ongelijkheden in het heden, waardoor ongelijkheid, racisme en discriminatie in stand blijven. De literatuur geeft als voorbeeld het afdoen van excuses voor het aandeel van Nederland in de slavernij als “*te ver gezocht*” (Kamminga, 2020).

Özdil (2014) beschrijft daarnaast dat Witte onschuld raakt aan Nederlands exceptionalisme, dat gebaseerd is op 1) het idee dat in de Nederlandse geschiedenis ras en racisme anders is dan in andere westerse landen, zoals de VS, en 2) dat Nederland een 'kleurenblind' of niet-racistisch land zou zijn, op enkele incidenten na (zie verder hoofdstuk 11).

In 38 wetenschappelijke publicaties wordt het patroon van Witte onschuld benoemd als factor van betekenis, die patronen van hedendaagse dominantie en discriminatie beïnvloedt. Witte superioriteit en Witte onschuld zijn volgens de literatuur nauw verbonden met het algemene sociologische fenomeen van *ingroup favoritism*. Ingroup favoritism verwijst naar de neiging van mensen om vaker pro-sociale keuzes – keuzes die het welzijn van anderen verbeteren, zoals elkaar helpen, of met elkaar delen – te maken voor leden van hun eigen groep (de ingroup) dan voor personen buiten die groep (de outgroup; Everett et al., 2015). In de context van Witte superioriteit gaat het hierbij om Witte mensen als ingroup en Zwarte mensen en mensen van Kleur als outgroup. Mensen voelen zich doorgaans sterker verbonden met hun eigen groep, wat een belangrijke rol speelt in identiteitsvorming (Everett et al., 2015). Normen en waarden binnen de ingroup worden als leidend gezien en men verwacht wederkerig gedrag van groepsleden. Zowel deze voorkeuren als overtuigingen vormen kernprocessen van ingroup favoritism (Everett et al., 2015). Van Galen beschrijft in dit verband de connectie met het slavernijverleden (2021): slavernij, mensenhandel en onderdrukking zijn te wijten aan onverschilligheid ten opzichte van mensen buiten de eigen groep. Witte mensen hebben in die gevallen moeite om anderen (Zwarte mensen) voor volwaardig aan te zien, en om voor de ander dezelfde empathie op te brengen als voor mensen van de eigen groep (Van Galen, 2021). Ook het vrijpleiten van de ingroup van schuld kan door ingroup favoritisme verklaard worden.

De Amerikaanse socioloog Bonilla-Silva (2006) spreekt over de specifieke gevolgen die de verklaring van racisme door ingroup favoritism heeft in een postkoloniale samenleving. In zijn betoog is het een *naturalisatienarratief* dat de ongelijke verhoudingen in stand houdt. In dit narratief redeneert men het bestaan van racisme weg met argumenten die benadrukken dat mensen nu eenmaal een 'natuurlijke voorkeur' hebben om zich te omringen met mensen die op ze lijken. Dit uit zich, volgens het narratief, dan ook op het vlak van cultuur en etniciteit. Verschillen in kansen-gelijkheid die ontstaan door racisme, worden op deze manier weggezet als gevolg van 'natuurlijke voorkeuren' die mensen zouden hebben (Bonilla-Silva, 2006). Dit narratief is volgens Bonilla-Silva (2006) extra schadelijk, omdat de manier waarop racisme hierin gebagatelliseerd wordt, ook impliceert dat iedereen zich hier schuldig aan maakt.

7.4. White saviorism en Wit ongemak

White saviourism en Wit ongemak zijn weer andere kanten van het patroon die de dominante Witte norm in zich draagt. Het *White savior complex* komt tot uiting in een praktijk waarin Witte mensen zichzelf positioneren als onmisbare helpers bij het oplossen van sociale problemen (Finnegan, 2022). In white saviorism wordt de Witte mens neergezet als (morele) redder, terwijl mensen van Kleur worden gepresenteerd als hulpbehoevend. Ook deze dynamiek uit het verleden versterkt en bestendigt hedendaagse structurele ongelijkheden (Finnegan, 2022). In de literatuur wordt er 7 keer gerefereerd aan uitingsvormen van het white savior complex. Sijpenhof (2020) beschrijft het complex als vorm van cultureel racisme ("*cultural racism*"). Sijpenhof vindt in geschiedenisboeken het idee dat de Nederlandse cultuur 'beschaafd' en vrijgevig is, omdat het hulp biedt aan 'minder beschaafde' culturen. Ghorashi signaleert een white savior complex in beleid en beeldvorming ten aanzien van vluchtelingen en mensen met een migratieachtergrond in Nederland. Beide worden vaak gepresenteerd als kwetsbare groepen die afhankelijk zijn van hulp van de Nederlandse staat (Ghorashi, 2015; 2023). Hierdoor wordt Nederland op haar beurt een open en reddend land.

Debeuckelare signaleert in dit verband de good guy die zich op de borst klopt vanwege goede intenties en goede daden, ook bij het aan de orde stellen van het slavernijverleden: "*Ze willen kunnen weglopen met het Disneygevoel dat ze iets juist hebben gedaan. Zonder hun eigen structuren in vraag te stellen.*" (Debeuckelaere, 2019)

Als er vraagtekens worden gezet bij de reddende, tolerante of onschuldige kwaliteiten van de Nederlandse samenleving, volgt er in het kader van het debat over discriminatie en racisme vaak Wit ongemak. Wit ongemak kan zich uiten in agressie, boosheid, Witte tranen en het niet willen luisteren naar de ervaringen van mensen van Kleur en Zwarte mensen, zo stelt Kolman (2022). Ook komt het voor dat Witte mensen defensief worden omdat zij niet gezien willen worden als racistisch. Witte mensen zijn volgens Kolman niet gewend om aangesproken te worden op hun 'ras' en privilege. Dit maakt het volgens deze auteur haast onmogelijk om racisme te adresseren in Nederland. Het vervolgens uit de weg gaan van ongemak ('laten we het wel gezellig houden') of het behandelen van Witte mensen als fragiel en over-sensitief is niet de oplossing, maar onderdeel van het probleem. Kolman (2022) concludeert dat dit de status quo op het gebied van racisme en discriminatie, en op het gebied van de dominantie van de Witte norm in stand houdt:

“ *Boosheid, tranen of een verdedigende houding van Witte mensen in gesprekken over racisme zijn, dus, niet onschuldig: het is een manier voor Witte mensen om hun posities van macht te behouden.*” (Kolman, 2022)

Wit ongemak komt terug in 14 van de gecodeerde artikelen in deze literatuurstudie. Het steekt de kop op wanneer thema's als het koloniale en slavernijverleden, hedendaags racisme of zwarte piet besproken worden. Kolman (2022): *“Regularly, their discomfort even manifests in violent ways: white people get angry, start crying, or leave the conversation to avoid feelings of discomfort”*. Dikmans (2020) beschrijft bijvoorbeeld de agressie jegens Gloria Wekker: na uitgave van haar boek *Witte Onschuld* werd zij bedreigd met rechtszaken omdat ze in haar boek zou oproepen tot geweld jegens Witte Nederlanders. Ook ouders die zwarte piet problematiseren ontmoeten vaak agressie: de reactie die Nzume kreeg tijdens een ouderavond (2017) *“was far from an understanding one”*, en andere ouders voelden zich aangevallen (Dikmans, 2020).

Van Meeteren en collega's (2023) beschrijft hoe Wit ongemak het moeilijk maakt om bijvoorbeeld het thema etnisch profileren bespreekbaar te maken: *“Etnisch profileren is een beladen begrip geworden dat snel uitnodigt tot defensieve reacties”*. Harmsen en collega's (2019) benoemen dat ongemak vaak optreedt in combinatie met 'de schuldige aanwijzen'. In het voetbal wordt *“het onderwerp van discriminatie of stereotypering vaak op een directe manier en in termen van 'schuldige' of zelfs 'racist' enerzijds of 'slachtoffer' anderzijds, besproken en geframed”* (Harmsen et al., 2019). Jouwe (2015) stelt dat er inderdaad een grote angst heerst om uitgemaakt te worden voor racist, en dat men niet weet 'hoe hiermee om te gaan'. Iets wat de auteur ook terugziet in de politiek. Seidler en collega's (2024) herkennen deze angst ook bij docenten. De auteur schrijft dat docenten met gemak het slavernijverleden in de klas kunnen bespreken, maar dat wanneer deze geschiedenis wordt gekoppeld aan de hedendaagse tijd dit ongemak kan creëren. Volgens Seidler en collega's (2024) kan dit leiden tot handelingsverlegenheid bij docenten.

Meerdere auteurs stellen kortom dat gevoelens van ongemak in Nederland belemmerend werken met betrekking tot het bespreekbaar maken en aanpakken van racisme. *“White discomfort and specifically the avoidance of discomfort by white people – can make it impossible to properly address racism in the Netherlands.”* (Kolman, 2022).

8 Institutionaliserings van hiërarchie via huidskleur en rechtspositie

Het proces waarbij sociale ongelijkheden en machtsverschillen worden verankerd in maatschappelijke structuren, regels en instituties wordt ook wel de institutionalisering van hiërarchieën genoemd. Zwarte mensen werden tijdens de koloniale periode en slavernij structureel ondergeschikt gemaakt door wetten, arbeidsverplichtingen en sociale normen. In het trans-Atlantische slavernijverleden van Nederland werd een hiërarchie op basis van ras en Kleur gevestigd. Van Stipriaan (2023) legt het als volgt uit “Zwart = slaafgemaakt = rechteloos, en Wit = vrij = alles geoorloofd” en noemt het “een systeem van rigide apartheid [...], onder meer op etnische basis”. Dit systeem was gestoeld op het idee dat Wit als “veruit superieur” werd geacht en Zwart “veruit inferieur”, en “De schakeringen daartussen waren dan iets minder inferieur.” (Van Stipriaan, 2023; zie ook Breman, 2024).

Volgens de literatuur gold in de koloniale samenleving dat hoe lichter je huidskleur was, hoe beter je maatschappelijke kansen en kansen op vrijheid waren. Dit noemt Van Stipriaan (2023) ‘kleurdenken’. Hij beschrijft dat dit ‘kleurdenken’ gedurende de koloniale periode vanuit de Witte wetenschap en rassenleer ondersteund werd.

Ook Van Galen (2021) signaleert het belang van Kleur, maar dan in de hedendaagse aandacht voor de trans-Atlantische slavernij waar “[...] slaaf-zijn voor een belangrijk deel gelijk werd gesteld aan Zwart-zijn [ed.: Hoofdletter Z] en het superioriteitsgevoel van de slavenhouder werd verbonden aan Wit-zijn.” (Van Galen, 2021). De hiërarchie en dominantie uit het koloniale verleden op basis van Kleur werkt dus door, niet alleen in Witte norm, internalisering en zelfbeeld, maar ook in percepties van het slavernijverleden. In dit hoofdstuk gaat het over doorwerking van patronen in verband met Kleur en de rechtsposities die daar in heden en verleden aan werden gekoppeld. Deze rechtsposities zijn natuurlijk ook ingegeven door de andere patronen die we in deze literatuurstudie beschreven (zoals de Witte norm en eurocentrisme). Zoals bij wel meer doorwerkingen grijpen verschillende factoren uit het verleden in het toekennen of in stand houden van rechtsposities op elkaar in.

8.1. Huidskleur en colorisme

In negentien publicaties die we analyseerden voor deze literatuurstudie wordt gesproken over de doorwerking van het koloniale verleden in de vorm van racialisering en onderscheid op basis van, onder meer, huidskleur. In samenlevingen die historisch te maken hebben gehad met slavernij en kolonialisme, hebben koloniale machten vaak hiërarchieën en privileges ingesteld op basis van huidskleur (Allen et al., 2024). Binnen deze koloniale hiërarchieën werden mensen van Afrikaanse herkomst beoordeeld op basis van hun huidskleur. Dit beïnvloedde niet alleen hun sociale status, maar ook de behandeling die ze ontvingen: lichtere huidskleuren werden vaak als superieur en mooi beschouwd ten opzichte van donkere huidskleuren (Allen et al., 2024). Dit wordt ook wel colorisme genoemd. Colorisme verschilt van racisme in dat racisme achterstelling, uitsluiting en ongelijke behandeling op basis van veronderstelde raciale kenmerken betreft, terwijl colorisme gaat over de hiërarchische beoordeling van huidskleur. Deze overtuigingen en attitudes over huidskleur zijn voortgezet na de slavernij en werken door in (post)koloniale structuren en het voortbestaan van racisme en colorisme. Ook in huidige samenlevingen komt het voor dat houding en gedrag van mensen door verschil in huidskleur wordt beïnvloed (Allen et al., 2024).

Deze raciale hiërarchieën in Nederlandse en andere Europese koloniën hebben bijgedragen aan racisme en geracialiseerde ongelijkheid vandaag (Abdoelhafiez Khan & Schalkwijk, 2024; Jones, 2021; Van Amersfoort, 2008). Seidler en collega’s (2024) beschrijven dat het proces van colorisme geïnternaliseerd is en tot op de dag van vandaag leidt tot onderscheid tussen personen van Kleur. In hun onderzoek naar de doorwerking van het slavernijverleden in de provincie Zuid-Holland, vinden Ganpat en collega’s (2023) eveneens ervaringen van nazaten van tot slaaf gemaakten en Hindoestaanse contractarbeiders met het colorisme. Westra (2025) illustreert de hedendaagse behandeling van Nederlanders met een Surinaamse achtergrond als tweederangsburgers vanwege de uitsluiting van sociale rechten in het koloniale systeem.

Hunter (2007) noemt colorisme ook wel huidskleur-stratificatie:

“Colorisme, of skin color stratification, is een proces waarbij personen van Kleur met een lichte huid bevoordeeld worden ten opzichte van een donkere huid in gebieden zoals inkomen, educatie, huisvesting en de huwelijksmarkt.” (Hunter, 2007)

Dit fenomeen is verbonden met het systeem van racisme over de hele wereld. Daarnaast wordt colorisme ook gedefinieerd als discriminatie op basis van lichtheid van de huid (Hannon, 2015; Allen et al., 2024). In veertien artikelen worden er gesproken over colorisme als doorwerking van het koloniale verleden.

8.2. Ongelijkheid in rechtpositie

Verschillende auteurs schrijven over de doorwerking van het slavernijverleden in de Nederlandse bureaucratie en het juridische systeem. In de bureaucratie wordt het Toeslagenschandaal dan vaak aangehaald als meest pregnante voorbeeld. Daar schrijven we in hoofdstuk 16 over. Hier gaat het over de juridische hiërarchieën die tijdens het koloniale verleden werden geïnstalleerd en die nog lang werden meegenomen naar het heden, met ongelijkheid in rechtpositie als gevolg. Bewust of onbewust, via juridische nalatigheid of handelen werken patronen van ongelijkheid ook in het recht nog lang in de geschiedenis door. In het gebrek van erkenning van het misdrijf tegen de menselijkheid dat slavernij was, in de hedendaagse verhoudingen tussen Europees en Caribisch Nederland en in de naamswijzigingskwestie bijvoorbeeld.

In het koloniale tijdperk, ná de afschaffing van slavernij was de Nederlandse overheid al traag met het rechtzetten van de ongelijkheden die uit de slavernij voortvloeiden. Zo kregen Surinamers in 1892 staatsburgerschap, maar gold het universele stemrecht dat in Europees Nederland werd ingevoerd in 1919 niet voor Surinaamse inwoners schrijven Westra (2025). Nu nog steeds hebben de Nederlandse eilanden in het Caribisch gebied andere wetten en regels dan in Europese Nederland gelden (Nationale Coördinator Discriminatie en Racisme, 2026).

Bij de onafhankelijkheid van Suriname in 1975 werd de zogeheten *Toescheidingsovereenkomst* gesloten als onderdeel van het dekolonisatieproces. Deze bepaalde dat mensen die op dat moment in Nederland woonden, of die voor de onafhankelijkheid naar Nederland waren verhuisd, de Nederlandse nationaliteit behielden. Wie dat niet deed, verloor de Nederlandse nationaliteit (Dagblad Suriname, 2025). Dit zorgde ervoor dat het rijkste deel van het Nederlandse koninkrijk een stuk ontoegankelijker werd voor veel mensen uit het Caribisch gebied. Het Caribisch gebied dat door uitbuiting en kolonisatie de Nederlandse rijkdom grotendeels had opgebouwd (Jones, 2016). Het was bovendien lang niet voor iedereen in Suriname duidelijk dat verlies van de Nederlandse nationaliteit op het spel stond. Ook of men de Nederlandse nationaliteit na een verhuizing naar Nederland wettelijk moest vastleggen, bleef voor velen onduidelijk. Door de verwarring is onder andere een aanzienlijke groep ongedocumenteerde Surinaamse mensen in Nederland ontstaan, die vandaag de dag nog in onzekerheid leven door hun ongedocumenteerde status (NOS Nieuws, 2024).

Het dekolonisatieproces is een thema dat nu steeds vaker besproken wordt. In dit proces, zo stelt Jones ontstond bij de Nederlandse overheid een narratief dat bewoners van Suriname geen “*slachtoffer van Nederlands burgerschap*” moesten worden (Jones, 2016). In dit narratief werd de

eventuele migratie van Surinaamse Nederlanders naar Europees Nederland afgeschilderd als een situatie die zou leiden tot “*onherstelbare ontworteling*”. Sommige politici en ambtenaren vonden dat scenario minder wenselijk, dan migratie naar bijvoorbeeld Zuid-Amerika of de Nederlandse Cariben. Zowel vanuit progressieve als vanuit meer conservatieve partijen werd beargumenteerd waarom Surinamers geen Nederlandse nationaliteit meer zouden (moeten) bezitten. Zo ontstond een verwevenheid tussen de enerzijds progressieve doelen van dekolonisatie en anderzijds een beweging richting meer structurele buitensluiting van groepen mensen ten aanzien van Nederlands burgerschap (Jones, 2016).

8.3. Juridische nalatigheid rond slavernij als misdaad en familienamen

Tijdens de slavernij zijn slaafgemaakten gedwongen verplaatst en verplicht van naam veranderd (Allen et al., 2024). In de handel kregen slaafgemaakten een nieuwe voornaam; bij de ‘vrijmaking’ of ‘emancipatie’, een nieuwe achternaam. Van der Klein en collega’s (2022) lieten met behulp van literatuurstudie en expertgroepen zien dat deze nieuwe familienamen vaak gekoppeld waren aan plantages waar de mensen voor 1863 als slaafgemaakte werkten. Ambtenaren van het Nederlandse koloniale bewind kenden deze namen toe. Bijna niemand kreeg tijdens de emancipatie de mogelijkheid om zelf een eigen familienaam te kiezen. Zo lopen er nog vele nazaten rond in hedendaags Nederland met een bij emancipatie opgedrongen naam.

Van der Klein en collega’s constateerden dat het anno 2022 behoorlijk moeilijk en kostbaar was voor nazaten van tot slaafgemaakten om deze 150 jaar geleden opgedrongen familienamen te wijzigingen. Anders dan in andere landen en om andere redenen was er in Nederland tot 2024 een verklaring van de psycholoog nodig dat iemand echt leed onder diens naam (Ministerie van Algemene Zaken, 2025a). Bovendien moest diegene zelf de 835 euro administratieve kosten voor naamswijziging betalen, terwijl de Nederlandse overheid verantwoordelijk was voor de koloniale naam. Op deze manier werden nazaten van tot slaaf gemaakten lange tijd gebonden aan de vaak door de kolonisator gegeven naam. Hun oorspronkelijke familienaam was in het koloniale of slavernijverleden ontvreemd. Pas sinds 2024 is het in Nederland gratis mogelijk om zo’n achternaam met een oorsprong in het slavernijverleden, te veranderen, zonder bewijs van de psycholoog (Van der Klein et al., 2022).

Uitblijven van naleving van wetten rond discriminatie en racisme

Juridische nalatigheid gaat volgens de literatuur ook over het gebrek aan actie of het niet tijdig handelen van de overheid en overheidsactoren rond discriminatie en racisme, of bijvoorbeeld het niet naleven van wetgeving rondom discriminatie en racisme. Deze code komt in achttien

van de bestudeerde publicaties voor. Andriessen (2020) stelt bijvoorbeeld dat er in de hedendaagse samenleving een gebrek is aan “concrete overheidsmaatregelen om discriminatie aan te pakken” in de kamerbrief. Volgens de auteur gaat de kamerbrief over de kabinetsaanpak van racisme en discriminatie van 15 juni 2020 over erkenning, maar blijven concrete acties uit. Ook mist Andriessen een focus op specifieke domeinen en het “systematische karakter van racisme” (Andriessen, 2020). Weiner (2015) schrijft in dit verband dat ‘multicultureel beleid’ faalde omdat het “onderliggende structuren van racisme” niet adresseerde. Beide auteurs gaan ervan uit dat de patronen uit het koloniale verleden hier een rol spelen. De discriminatiepatronen waren destijds verankerd in de wetgeving.

Dat er in Nederland sprake is van juridische nalatigheid wordt bevestigd door internationale organisaties zoals het Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD), een comité van de Verenigde Naties. Jouwe vertelt dat het CERD in 2015 stelde dat Nederland te weinig doet tegen racisme (Jouwe, 2015). Daarnaast:

“ *Observeerde de speciale VN-rapporteur voor hedendaagse vormen van racisme, rassendiscriminatie, xenofobie en aanverwante onverdraagzaamheid in 2020 dat ondanks het bestaan van duidelijke wet- en regelgeving die die discriminatie verbiedt, deze wetgeving in de praktijk door burgers, maar ook door de overheid en overheidsactoren niet altijd wordt nageleefd.*” (Jouwe, 2025)

Tegenwoordig is slavernij een “onverjaarbaar misdrijf tegen de menselijkheid”, maar, zoals Veraart (2022) stelt, valt dat in Nederland in elk geval juridisch niet te gebruiken in de rechtszaal. Het Adviescollege Slavernijverleden adviseerde om strafrechtelijk en civielrechtelijke aansprakelijkheid expliciet uit te sluiten bij de aanbeveling om de excuses voor het koloniaal- en slavernijverleden wettelijk te verankeren. Daarmee zou het Nederlandse slavernijverleden dus worden uitgesloten van juridische aansprakelijkheid. Terwijl het ondertussen wel zou worden bestempeld als een misdrijf tegen de menselijkheid en als juridisch onrecht.

“ *Dat betekent dat, mocht men een claim met betrekking tot het slavernijverleden indienen bij een rechter, men zich niet op deze wettelijke excuses kan beroepen ter ondersteuning van die claim*”. Veraart stelt dat een dergelijke ‘disclaimer’ niet alleen de rechtspositie van nazaten, maar ook het “onvoorwaardelijke karakter” van excuses voor het slavernijverleden ondermijnt. (Veraart, 2022)

9 Ontkenning: social forgetting, 'kleurenblindheid' en negeren van discriminatie

Het volgende patroon dat gevormd werd in het verleden en dat doorwerkt in het heden is dat van *ontkenning*. Ontkenning staat in dit hoofdstuk centraal; het is een proces waarbij maatschappelijke ongelijkheden, racisme en zowel historische als hedendaagse vormen van discriminatie worden gebagatelliseerd, genegeerd of gelegitimeerd. Hierdoor worden de ervaringen van Zwarte mensen en mensen van Kleur structureel onzichtbaar gemaakt. Ook in het patroon van ontkenning komen meerdere factoren samen: distantiëren, *social forgetting*, ontkenning van discriminatie en van het slavernijverleden, 'kleurenblindheid' en het bagatelliseren van racisme.

Ontkenning komt vaak aan de orde in de literatuur: in totaal gaat het in 52 publicaties over ontkenning. Volgens Essed ([1984]2018) zijn het ontkennen, bagatelliseren of normaliseren van racisme mechanismes die ten grondslag liggen aan alledaags racisme. Daarnaast stelt zij dat ook het problematiseren van de ervaringen van mensen van Kleur en dubbele boodschappen (gelijkheid en inclusie, gepaard met uitsluiting in de praktijk) dit systeem in stand houden (Essed, [1984]2018). Wekker stelt dat het ontkennen van racisme en discriminatie, inclusief de wortels daarvan in het Nederlands koloniaal en slavernijverleden, een vorm van machtsuitoefening op zichzelf is (2017). Essed ([1984]) vult aan dat macht zit in wie racisme definieert: dominante en geprivilegieerde groepen bepalen vaak wat racisme 'echt' is en diskwalificeren de ervaringen van gestigmatiseerde groepen als 'subjectief'. Racisme wordt volgens Essed daarnaast in stand gehouden omdat kennis over racisme afkomstig uit gemeenschappen die dit structureel ervaren, wordt genegeerd of gemarginaliseerd (Essed, [1984]2018).

In het merendeel van de passages die wij hebben gecodeerd op ontkenning en negeren, focussen de auteurs op *social forgetting* (circa 70 keer gecodeerd in de artikelen) en 'kleurenblindheid' (meer dan 40 keer gecodeerd). Deze mechanismen en het bagatelliseren van racisme en discriminatie, dragen bij aan de onbespreekbaarheid en legitimering van ongelijkheid; bovendien voeden deze fenomenen het idee dat Nederland een land zou zijn zonder racisme en discriminatie. Het bestaan van racisme wordt in Nederland nogal eens ontkend omdat in Nederland de overtuiging is dat 'ras' niet als zodanig bestaat (Weiner, 2014a). Samen met stereotypen over de inferioriteit van personen met een migratieachtergrond, houdt dit structureel racisme in stand (Weiner, 2014).

9.1. Social forgetting

De eerste component van ontkenning is *social forgetting*. In de context van het slavernijverleden verwijst dit naar een proces waarbij het slavernij- en koloniale verleden in het collectieve geheugen wordt gemarginaliseerd, vervormd of gebagatelliseerd, met als – bewust of onbewust- doel verantwoordelijkheid voor deze geschiedenis te ontwijken. De literatuur plaatst *social forgetting* vooral in de context van herdenken en educatie. Wetenschappers Melissa Weiner (2014a, b) en Maria Luce Sijpenhof (2020) hebben hier meer dan eens over geschreven in het kader van Nederlands onderwijs. Door de focus in Nederlandse lesboeken en de manier waarop er geschiedenisles wordt gegeven, worden hedendaagse vormen van racisme en discriminatie als het ware onzichtbaar gemaakt, aldus Weiner. Het collectieve geheugen in Nederland heeft last van een vertekend beeld (Weiner, 2014a). *Social forgetting* blijkt geïnstitutionaliseerd binnen de samenleving.

Onderzoek van Hartendorp (2023) laat zien hoe geschiedenisdocenten in hun lessen met het slavernijverleden omgaan. Er is een beperkte focus bij het bespreken van de slavernijperiode, waarbij docenten tijdgebrek als reden aangeven. Daardoor wordt niet het volledige beeld van het sociaal-politieke en culturele systeem gegeven waarin de slavernij plaatsvond. De focus wordt bijvoorbeeld verschoven naar het uitleggen van het handelssysteem uit die tijd, of de uitleg blijft steken bij de (ellende van de) overtocht van tot slaaf gemaakten op schepen, en gaat vervolgens niet meer in op wat er bijvoorbeeld op plantages gebeurde (Hartendorp, 2023). Dit gebeurt ook in schoolboeken: de focus ligt daar bijvoorbeeld op welke producten er op plantages verbouwd werden, in plaats van op hoe die plantages gerund werden en wie daar de producten oogstten. Zo wordt een deel van de slavernijgeschiedenis weggelaten in het onderwijs.

De ontkenning van het slavernijverleden wordt vaak ingezet om het tolerante en progressieve zelfbeeld van Nederland en Witte mensen te beschermen, waarbij de koloniale geschiedenis van uitbuiting en onderdrukking niet past binnen dit dominante nationale narratief.

9.2. 'Kleurenblindheid'

Een tweede component van ontkenning is 'kleurenblindheid'. Dit betreft een benadering waarbij huidskleur wordt genegeerd (Schaap & Essed, 2017). Uitspraken als 'Ik zie geen Kleur, voor mij is iedereen gelijk' illustreren deze houding. Hoewel dergelijke uitspraken doorgaans goedbedoeld zijn, functioneren zij in de praktijk als een vorm van ontkenning van kleurverschil en van de sociale consequenties die dat kleurverschil heeft in de Nederlandse samenleving. Door huidskleur te negeren, worden ook de specifieke ervaringen van mensen van Kleur met racisme en discriminatie

genegeerd (Kros et al., 2023). Het erkennen dat Zwarte mensen, mensen met een migratieachtergrond en/of mensen van Kleur andere ervaringen hebben dan Witte mensen, kan racistische vooroordelen verminderen (Mesman et al., 2022). En wie zegt geen aandacht te besteden aan huidskleur, mist die kans.

In de hedendaagse samenleving vinden structurele vormen van ongelijkheid en uitsluiting plaats die hun basis vinden in historische, hiërarchische binaire oppositie: Zwart- negatieve connotatie tegenover Wit- positieve connotatie (Van Stipriaan, 2023). Wie daar in het heden geen aandacht aan schenkt/wil schenken, maakt volgens Bonilla-Silva (2006) vaak gebruik van een “*abstract liberalistisch narratief*”, waarin mensen met verschillende huidskleuren dezelfde kansen hebben. Een voorbeeld hiervan is de manier waarop weerstand tegen diversiteitsbeleid soms geformuleerd wordt. In dit narratief zouden diversiteitsquota onrechtvaardig zijn omdat ze indruisen tegen de liberale waarde van ‘gelijke behandeling’. Dit argument gaat echter voorbij aan het feit dat de kansenongelijkheid in Nederland wel degelijk te maken heeft met (perceptie van) huidskleur (van der Wouden, 2023 in WODC, 2023). Bonilla-Silva (2006) ziet het liberalistische narratief als de basis van kleurenblind racisme. Hij benadrukt dat het liberalisme altijd al mensen van Kleur, en specifiek Zwarte mensen, heeft buitengesloten. Sterker nog, grondleggers van het liberalisme legitimeerden de slavernij openlijk, zegt Bonilla-Silva. Bovendien werd voor het bereiken van liberale doeleinden slavenhandel en -arbeid gebruikt. Liberalisme werd volgens Bonilla-Silva (2006) vanaf het ontstaan van het gedachtegoed op die manieren gebruikt om ongelijkheid te creëren en behouden (van der Wouden in WODC, 2023).

9.3. Bagatelliseren en minimaliseren

De derde component van ontkenning betreft het minimaliseren, bagatelliseren of marginaliseren. In eerdere hoofdstukken ging het al over het bagatelliseren van het leed en de onderdrukking die tot slaafgemaakten doormaakten. De literatuur verhaalt over Nederlandse onderzoekers die het slavernijverleden presenteren als voortkomend uit “*algemene menselijke persoonlijke relaties*”. Gomes en Weiner schrijven uitgebreid over dit niet expliciet benoemen van slavernij als een systeem van structurele uitbuiting en onderdrukking (Gomes, 2024; Weiner, 2014a, b). Zij constateren dat dit relativiseringsproces nauw samengaat met eurocentrisme (zie hoofdstuk 3). In sommige gevallen wordt het slavernijverleden zelfs expliciet ontkend. Deze ontkenning belemmert, zo stellen Oudshoorn en collega’s en Ganpat en collega’s, een constructieve dialoog tussen nazaten van tot slaaf gemaakten en andere groepen binnen de Nederlandse samenleving (Ganpat et al., 2023; Oudshoorn-Tinga & Kool Blokland, 2023).

Ook het minimaliseren of marginaliseren van hedendaagse discriminatie en racisme komt in de literatuur aan de orde als doorwerking van een patroon. Racisme wordt in Nederland, zo stelt Kolman (2022) zo extreem mogelijk ingevuld zodat de gemiddelde Nederlander bijna niet racistisch kán zijn:

“ *Het probleem van racisme te lokaliseren buiten Nederland of op zijn minst buiten de ‘gemiddelde’ Nederlandse persoon en samenleving. Dit is afkomstig van een gelimiteerd begrip (of framing) van racisme als extreem geweld, publieke haat, en fascisme (Essed, 2017, p.59; Wekker, 2017). Wanneer de definitie van racisme gelimiteerd wordt tot deze extremen, kunnen Nederlandse mensen zich gemakkelijk distantiëren van racistisch zijn.*” (Kolman, 2022)

Verschillende artikelen benoemen dat in Nederland racisme genegeerd of gebagatelliseerd wordt omdat het geen betrekking zou (kunnen) hebben op Witte Nederlanders (o.a., Zwart manifest, 2024; SZW, 2025; Sijpenhof, 2020; Van de Wiel, z.d.). In de hedendaagse maatschappij ziet de literatuur politici, uitvoeringsinstanties, media en voorstanders van zwarte piet vaak in een patroon van bagatelliseren terecht komen. Bot signaleert bagatellisering in de reactie van politici op de Toeslagenaffaire (Bot, 2022a, b). Onderzoek - in eerste instantie van Controle Alt Delete - toonde aan dat analisten van belastingaangiften expliciete instructies kregen om burgers ongelijk te behandelen op basis van hun afkomst. En toch ontstond er onder politici discussie over de vraag of dit institutioneel racisme was. Onder andere staatssecretaris van Rij (2022, 13 juni) meende dat het bij institutioneel racisme gaat om onbewuste vooroordelen die onbedoeld discrimineren. Dat schreef hij in een brief aan de Tweede Kamer. Expliciete discriminatie kreeg zo het gezicht van een onbedoelde fout, dat is bagatelliseren, zo stelt Bot. (Bot, 2022a,b).

Een ander voorbeeld geven auteurs naar aanleiding van de discussie rond zwarte piet. Schor stelt dat Zwarte mensen in het dagelijks leven regelmatig en aantoonbaar worden vergeleken met zwarte piet. Maar voorstanders van de traditie maken die ervaringen kleiner dan ze in werkelijkheid zijn, of ze ontkennen ze. Daarmee marginaliseren zij volgens Schor (2020) en Wekker (2017) racistische en discriminatoire uitingen (Schor, 2020). Wekker (2017) schrijft dat wie de racistische traditie van zwarte piet ter discussie stelt, kan rekenen op onthullende emotionele reacties van Witte Nederlanders. Die reacties laten zien hoe zij tegen de Nederlandse identiteit aankijken, hun weerstand tegen verandering en dat zij de ervaringen en kritiek van mensen van Kleur niet serieus nemen. Ook blijkt uit deze reacties een tegenstelling met het eerder beschreven, breed gedeelde zelfbeeld van Nederland (Wekker, 2017).

10 Structurele vervreemding

Patronen van doorwerking hebben niet alleen betrekking op de samenleving waarin racisme en discriminatie plaatsvinden. Ze grijpen ook in op hoe groepen die vaker gediscrimineerd worden – in dit geval mensen met een migratieachtergrond, mensen van Kleur, al dan niet nazaten van een slavernijverleden – zich voelen en op wat zij ervaren. Processen van vervreemding, culturele toe-eigening, opgedrongen naamgeving en beperkte toegang tot familiegeschiedenis zijn geworteld in het koloniale verleden en hebben invloed op de situatie en ervaringen van mensen van Kleur in het heden. In dit hoofdstuk vragen we aandacht voor deze patronen en factoren.

Structurele vervreemding is zo'n patroon dat impact heeft op discriminatie en de in-group beleving, de manier waarop mensen en groepen van Kleur zichzelf en hun wortels kunnen ervaren. Structurele vervreemding raakt aan racisme dat ervaren wordt in de openbare wereld en aan de beleving van de eigen groep in de meer persoonlijk wereld. Bij structurele vervreemding worden en raken mensen of groepen vervreemd van hun gemeenschap, gebruiken, religie en/of erfgoed. Mensen worden dan buitengesloten, of soms zelfs volledig afgesloten van hun sociale, economische en/of politieke middelen. De vervreemding kan plaats vinden door het weghalen of structureel veranderen van cultuur, gebruiken, religie, eigendommen of zelfs mensen. Het leidt ook bij hedendaagse personen tot ervaringen van machteloosheid, ongelijkheid en/of afstand tot de dominante samenleving.

In de geanalyseerde literatuur is structurele vervreemding in totaal 40 keer gecodeerd. Ongeveer de helft van het materiaal gaat over religieuze en culturele vervreemding, inclusief bekering; ongeveer een derde betreft de omgang met familienamen en de beperkte toegang tot de familiegeschiedenis. In een paar artikelen is culturele toe-eigening aan de orde.

10.1. Religieuze en culturele vervreemding

Religieuze bekering van oorspronkelijke bewoners hoorde bij de wijze waarop Nederland onder andere Suriname en de Antillen koloniseerde (Biekman in Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme, 2023). Ook tot slaaf gemaakten werden onderworpen aan religieuze bekeringen. De opgelegde religie is vaak generaties lang doorgegeven. Jongere generaties nazaten van tot slaaf gemaakten en oorspronkelijke bewoners van de (voormalig) Nederlandse koloniën, voelen zich vaak niet thuis in de godsdienst waar ze mee zijn opgegroeid en proberen hun eigen weg te vinden

in religieuze en culturele uitingen. Zo herwaarderen sommigen de Creoolse cultuur en wortels, terwijl anderen weer een combinatie opzoeken van christelijke symboliek met Afro-Caribische symbolen. Antropoloog Farilyann Muzo, die geciteerd wordt in een rapport van de Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme (2023) beschrijft haar eigen proces hierin als volgt:

“ *Zelf ben ik katholiek opgevoed. Echter ik kan mij al een tijdje niet meer vinden in deze religie. Ik ben mij gaan afvragen hoe het komt dat de meesten [uit haar gemeenschap EC] Afro-rooms-katholiek zijn, terwijl onze West-Afrikaanse voorouders andere vormen van geloof hadden.*”

Voor het vinden van die eigen weg in religieuze en culturele uitingen, is echter wel wat uitzoekwerk en emotionele arbeid (Hochschild, 1983) nodig. Doordat in vorige generaties de superioriteit van de Witte christen geïnstitutionaliseerd werd, krijgen nazaten van nu, lang niet alle gebruiken en geloofsovertuigingen van hun oorspronkelijke cultuur mee van hun ouders (Biekman in Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme, 2023). Daar moeten ze dus moeite voor doen; dat betekent emotionele arbeid verrichten. Vaak speelt het verkrijgen van toegang en zich verdiepen in de familiegeschiedenis in dit proces een rol.

10.2. Beperkte toegang tot de geschiedenis

Naast religieuze en culturele vervreemding, draagt een beperkte toegang tot de eigen geschiedenis ook bij aan de structurele vervreemding die nazaten van tot slaaf gemaakten ervaren. Meerdere factoren hebben hieraan bijgedragen. Tijdens de slavernij werden tot slaaf gemaakten veelvuldig gedwongen verplaatst en werden ze vaak ook gedwongen om een andere naam aan te nemen (Allen et al., 2024). In de handel kregen tot slaafgemaakten een nieuwe voornaam; bij de 'vrijmaking' of 'emancipatie' - in het Caribisch gebied formeel in 1863 – werden er nieuwe achternamen (familienamen) uitgedeeld.

Seidler stelt over die naamgeving in 1863:

“ *In Suriname bestond de grootste groep uit Nederlandse en Europese plaatsnamen [zonder voorvoegsel, red.], ook op de Caribische eilanden werden die veel uitgedeeld evenals vrouwenvoornamen die nu tot achternaam werden gebombardeerd. Zeker die plaatsnamen, van Zaandam tot Cairo en Bergerac, refereerden aan een werkelijkheid waar de dragers ervan geen enkele kennis hadden. Daarnaast werden opnieuw bizarre namen uitgedeeld, van Tam, Gewillig, Braafhart, of Trouwborst, tot Haai, Kameel, Kast, Tuig of Simpel. De meeste Afro-Surinaamse en Afro-Caribische achternamen die vandaag bestaan zijn toen, als een soort laatste brandmerk, opgelegd.*” (Seidler et al., 2024).

Van der Klein en collega's stellen dat deze familienamen vaak werden gegeven door de plantageambtenaren of ambtenaren van het Nederlandse koloniale bewind. Maar weinig vrijgemaakte tot slaafgemaakten kregen de kans zelf een eigen familienaam te kiezen. Hun nazaten dragen deze achternamen nog steeds en hebben daar soms moeite mee (Van der Klein et al., 2022; zie verder hoofdstuk 10).

Informatie over namen en familiegeschiedenissen van tot slaafgemaakten is in historische archieven moeilijk te navigeren en de beschikbare informatie is vaak selectief. Door deze combinatie van factoren is het voor nazaten van tot slaaf gemaakten ingewikkeld en soms onmogelijk om hun familiegeschiedenis, en/of geografische herkomst te achterhalen. In het rapport van Drost en collega's (2024) staat een interview met Jasmin Montañez, waarin zij uitlegt waarom zij het belangrijk vindt om door te zetten bij het achterhalen van haar familiegeschiedenis:

“ Vaak worden bepaalde zaken niet vanzelf verteld of gedeeld, wat het soms lastig maakt om de volledige geschiedenis te achterhalen. Ik ben ervan overtuigd dat het cruciaal is om jezelf te begrijpen door te weten waar je vandaan komt en wat jouw geschiedenis is, niet alleen die van jezelf, je moeder, maar ook van je oma en overgrootmoeder. Zowel de positieve aspecten zoals eten, gezelligheid en familie, als de negatieve krachten en pijn die nog steeds voelbaar zijn, spelen een rol. Onder andere door het bezoeken van tentoonstellingen over slavernij, is dit verleden dichterbij gekomen, terwijl het voorheen ver van mij af leek te staan. Daarom vind ik het belangrijk om deze verhalen en onze geschiedenis door te geven aan mijn kinderen, zodat zij deze aspecten eerder kunnen herkennen en ermee om kunnen gaan.”

Bij het achterhalen van de familiegeschiedenis is het een extra complicerende factor dat tot slaafgemaakte vaders slecht terug te vinden zijn in de archieven. Het uitwissen van Zwart (tot slaafgemaakt) vaderschap was lange tijd onderdeel van het trans-Atlantische koloniale systeem. Via de vrouwelijke lijn is er vaak meer terug te vinden dan via de mannelijke lijn; maar Westerse genealogie zoekt vaak juist de stambomen uit via de (familienamen in de) mannelijke lijn. Tankink stelde in 2024 dat het tot slaafgemaakten generaties lang verboden werd een formele verbintenis aan te gaan, een gezin te vormen en samen hun echtgenote de kinderen op te voeden. Tankink (2024) schrijft dat de plantage-eigenaren er belang bij hadden dat de mannen bij meerdere vrouwen (veel) kinderen verwekten die weer als (eigendom) tot slaaf gemaakte konden gaan werken. Het formele vaderschap werd hen echter ontzegd; ook een vorm van vervreemding. De respondenten in het onderzoek van Tankink (2024) – mensen uit gezinnen met een geschiedenis van tot slaafgemaakten, komen vaak uit eenoudergezinnen, met een veelal afwezige vader.

Volgens hen wordt in die hedendaagse constructies van Surinaamse gezinnen onbewust de traditie uit de slavernij voortgezet: afwezig vaderschap wordt door hen meer dan eens ervaren als gevolg van de slavernij.

10.3. Culturele toe-eigening

Ook *culturele toe-eigening* is een factor in het proces van vervreemding dat mensen van Kleur en nakomelingen van het koloniale verleden van Nederland (hebben) ervaren (de Abreu et al., 2024; Hondius, 2023 in Biekman, 2023; Seidler et al., 2024 SZW, 2024). Bij culturele toe-eigening gaat het onder andere om manieren waarop Nederland via kolonialisme en slavernij culturele rijkdommen verworven heeft, waar nog steeds van geprofiteerd wordt. Zo pleegden Nederlanders ten tijde van de slavernij roof op culturele en kunstobjecten. Die zijn verkocht onder omstandigheden waarvan nu de rechtmatigheid in twijfel getrokken wordt (de Abreu et al., 2024; SZW, 2025). Er was destijds namelijk altijd sprake van scheve machtsverhoudingen – niet alleen bij roof, maar ook bij de verkoop van deze objecten. Er is een sterk vermoeden dat de objecten ook uit angst of onder dwang verkocht zijn. Vandaag de dag worden dit soort objecten nog steeds in musea tentoongesteld (Seidler et al., 2024).

Daarnaast zijn veel historische delen van steden gebouwd met kapitaal afkomstig van kolonialisme en slavernij (Seidler et al., 2024). Deze stadsdelen trekken in het heden toerisme aan dat winstgevend is voor de stad, niet per se voor nazaten van het slavernijverleden. Volgens Seidler blijft de totale winst die Nederland heeft gemaakt uit kolonialisme en slavernij daarmee steeds verder toenemen. Ook zijn er verschillende bedrijven en instellingen in Nederland die dankzij kolonialisme en slavernij een bestaan kregen en vervolgens door konden groeien.

Een aantal Nederlandse musea is al actief bezig met het herkomstonderzoek van koloniale collecties en met restitutie van cultuurgooederen aan landen van herkomst, in lijn met het advies van de Raad voor Cultuur uit 2020. Sommige overwegen om de toegeëigende artefacten uit het koloniale verleden terug te geven, en sommige van de bovengenoemde bedrijven en instellingen hebben plannen om “*financieel en moreel bij te dragen aan herstel en heling*” (Seider et al., 2024). Volgens Seidler en collega's (2024) zijn dit verwaarloosbare gestes op het grotere geheel:

“ Het grootste deel van dat koloniaal erfgoed blijft in Nederland (staan) en hoe cynisch ook, daar leert de Afro- Nederlander ook over diens geschiedenis en/of kan die nazaat profiteren van de culturele rijkdom.”

Op deze manier lijkt culturele toe-eigening dan ook nog steeds tot ervaringen van structurele vervreemding te leiden.

11 Intergenerationele overdracht en mentale nasleep

De effecten van het slavernijverleden sijpelen op vele manieren door in de hedendaagse samenleving, zoals meerdere hoofdstukken in dit rapport laten zien. Ook binnen gemeenschappen van nazaten van tot slaaf gemaakten zijn dit soort effecten nog op allerlei manieren te merken. In zijn oratie verhaalt Oostindie al in 2007 over de doorwerking van het Caribische slavernijverleden in bijvoorbeeld cultureel trauma en een bijbehorend inferioriteitscomplex, dat wil zeggen:

“ Een collectief, transgenerationeel overgedragen, identiteitsvormende herinnering aan [...] de 'dehumaniserende' slavernij zelf, maar ook en misschien wel méér naar de verinnerlijking van racisme en naar de diepe teleurstellingen die de periode ná de slavernij bracht.” (Oostindie, 2007)

Volgens de literatuur is er sprake van een patroon van intergenerationele overdracht en van *posttraumatic slave syndrome*. Voor deze literatuurstudie werden er 25 verwijzingen geteld naar intergenerationele overdracht (verdeeld over 17 artikelen); en 11 artikelen publiceren over Post traumatic slave syndrome.

11.1. Intergenerationele overdracht

Een proces waarbij het cultureel trauma van slavernij en ontmenselijking (Biekman, 2023), plus de ervaringen en gevolgen van raciale ongelijkheid en discriminatie, van de ene generatie op de andere worden doorgegeven (Bosma, 2012). Om de slavernij te legitimeren, werd een superieur Wit mensbeeld verspreid en een inferieur Zwart mensbeeld. Zwarte mensen werden consequent afgeschilderd als minderwaardig ten opzichte van Witte mensen. Volgens van Galen, die als historicus onderzoek doet naar de doorwerking van het Nederlandse slavernijverleden, was het om de slavernij te laten slagen noodzakelijk dat ook Zwarte mensen zelf deze denkbeelden omarmden, ten minste gedeeltelijk:

“ Slavernij als systeem is pas echt effectief als ook de onderdrukte mensen zelf dit gevoel van minderwaardigheid tot op zekere hoogte internaliseren. Iemand die zich minderwaardig voelt is eerder geneigd om te doen wat er wordt geëist en zal minder snel in verzet komen.” (Van Galen, 2021)

Zowel Zwarte als Witte mensen hebben de denkbeelden en stereotypen uit de koloniale tijd in de loop der tijd deels geïnternaliseerd. Ook Allen en collega's (2023), Ganpat en collega's (2023) Van Stipriaan (2023) en Tankink (2024) schrijven daarover. Van Stipriaan (2023) beschrijft de voortzetting van de negatieve stereotypen over Zwarte mensen als volgt:

“ Ook de nazaten van de slaafgemaakten bleef ingeprent worden dat zij van een inferieure mensensoort waren en na zoveel eeuwen werd dat voor velen van hen iets waarin ze deels zelf ook gingen geloven.”

Zwarte mensen worstelen ook in de huidige maatschappij vanwege dat sterke verband met koloniale stereotypen met gevoelens van minderwaardigheid ten opzichte van Witte mensen. Mesman laat in het rapport van de Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme (2023) zien dat personen van Kleur en Zwarte personen zo vaak gehoord of ervaren hebben dat 'mensen zoals zij' als minderwaardig gezien worden ten opzichte van Witte mensen, dat zij dit zijn gaan geloven en hebben geïnternaliseerd. Uit onderzoek blijkt dat als Zwarte kinderen aan hun etniciteit herinnerd worden voordat ze aan een toets beginnen, zij lager op de toets scoren dan wanneer zij niet aan hun etniciteit herinnerd worden. De schoolprestaties van Zwarte kinderen verslechteren dus als deze in het verleden gevormde *stereotype threat* bij hen geactiveerd wordt (Mesman in Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme, 2023). Een *stereotype threat* kan volgens Steele en Aaronson ook geactiveerd worden op subtielere manieren, bijvoorbeeld als duidelijk zichtbaar is dat iemand de enige Zwarte persoon is in een groep vol Witte mensen (Steele & Aaronson, 1995). Bij Witte mensen kunnen dit soort overgebleven denkbeelden zich uiten in bewust en/of onbewust racistisch gedrag (SZW, 2024).

Linda Nooitmeer, de voormalig voorzitter van het Nationaal Instituut Nederlands Slavernijverleden en Erfenis (NinNsee), zette in 2020 kanttekeningen bij deze volgens haar vermeende doorwerking van het slavernijverleden. Tijdens een rondetafelgesprek in de Tweede Kamer over discriminatie en racisme bracht zij naar voren dat Nederlanders met Afrikaanse wortels een groot wantrouwen jegens 'de Witte wereld' ervaren, dat nog voortkomt uit het slavernijverleden. Dit wantrouwen veroorzaakt vervolgens een “*terughoudende, ogenschijnlijk weinig ambitieuze of defensieve*” houding. Volgens Nooitmeer (2020) is het onterecht dat deze houding toegeschreven wordt aan gevoelens van minderwaardigheid.

11.2. Doorwerking van trauma: post-traumatic slave syndrome

In de literatuur over de mentale nasleep van de slavernij wordt ook wel gesproken van het *post-traumatic slave syndrome* (DeGruy, 2005; Van Stipriaan, 2023; Tankink, 2024). Deze term is in het leven geroepen door Joy DeGruy (2005) en wordt gebruikt om het psychisch lijden van Zwarte mensen onder de effecten van de slavernijgeschiedenis te beschrijven. De term vestigt de aandacht op de intergenerationele trauma's die binnen Zwarte gemeenschappen worden overgedragen als gevolg van de slavernij en daaropvolgende ervaringen met discriminatie en uitsluiting.

Intergenerationele overdracht van trauma's komt in verschillende contexten voor: denk bijvoorbeeld ook aan oorlogstrauma's of trauma's in verband met huiselijk geweld. De manier waarop de overdracht plaatsvindt kent een specifiek patroon. Tankink (2024) beschrijft hoe dit vaak gebeurt binnen families:

“De eerste generatie heeft het trauma ondergaan. De tweede generatie is loyaal aan de eerste generatie en voelt dat er iets is wat niet besproken kan worden. Deze tweede generatie draagt het verdriet van de ouders, is helemaal gericht op het verminderen van dit verdriet van hun ouders en cijfert zichzelf vaak weg. De derde generatie stelt vaak vragen, omdat zij meer emotionele afstand heeft, maar voelt wel aan dat er een geheim is. De derde en volgende generaties kunnen gaan ontregelen, voelen dingen, maar weten niet waar ze vandaan komen.”

Uit het onderzoek van Tankink (2024) onder tien Zwarte psychiaters/therapeuten die werkzaam zijn (geweest) in Nederland komt een eerste indruk van de verschillende patronen waarin trauma's uit de slavernijperiode doorwerken. Een eerste patroon is dat gezinnen niet hebben leren praten. De trauma's uit onder andere het slavernijverleden worden niet besproken en dat kan er ook voor zorgen dat ook andere moeilijkheden en pijn niet met elkaar besproken worden: “*Koste wat het kost de lieve vrede bewaren is voor sommige families een ongeschreven regel die wordt overgedragen van generatie op generatie.*” (Tankink, 2024).

Een tweede patroon dat genoemd wordt door Tankink (2024) is dat nazaten het gevoel kunnen hebben nergens bij te horen. Dit kan vervolgens weer andere worstelingen met zich meebrengen, zoals de eerder beschreven gevoelens van minderwaardigheid en het ervaren van een sterke bewijsdrang of juist apathie. Ook andere gerelateerde emoties lijken van generatie op generatie doorgegeven te worden, zoals woede en agressie.

Andere patronen gaan over de manier waarop gezinsvorming en opvoeding vandaag de dag nog beïnvloed lijken te worden door het slavernijverleden. Hier bestaan nog altijd negatieve stereotypen over in de huidige samenleving. Een voorbeeld daarvan is dat tot slaafgemaakten alleen werden toegesproken met bevelen en dat het niet opvolgen van dergelijke bevelen leidde tot lichamelijke straffen (Tankink, 2024). Tot slaaf gemaakt probeerden hun kinderen soms te beschermen door ze alvast te straffen (slaan) voordat een slavenhouder dat zou doen, omdat de straffen van slavenhouders veel erger waren. Hiermee is een patroon ontstaan van kinderen in de gebiedende wijs toespreken en bijvoorbeeld een corrigerende tik toedienen als ze niet luisteren, wat ook vandaag de dag nog in gezinnen voorkomt (Tankink, 2024).

Een ander voorbeeld hiervan is dat het de deelnemers aan het onderzoek van Tankink (2024) opvalt dat er bij cliënten uit gezinnen met een geschiedenis van tot slaafgemaakten vaak sprake is van een afwezige vader. Deze doorwerking hebben we aan het eind van hoofdstuk 7 besproken.

Tot slot hebben Zwarte gezinnen te maken met generaties aan ervaringen met racisme. Dit komt onder andere voor in de vorm van ‘kleurracisme’, waarbij de diepte van iemands huidskleur samenhangt met de mate waarin iemand racistisch bejegend wordt. In het onderzoek van Tankink (2024) wordt hiervan als voorbeeld genoemd dat iemands moeder als kind achterin de klas moest zitten, omdat zij de donkerste huidskleur had.

De bovenstaande voorbeelden van doorgegeven trauma's, kunnen veel impact hebben op de mentale gezondheid van Zwarte mensen. Hoewel de deelnemers uit het onderzoek van Tankink (2024) erop wijzen dat van de huidige problemen met de mentale gezondheid niet gezegd kan worden dat ze een direct gevolg zijn van het slavernijverleden, wijzen ze wel op het belang van culturele en historische sensitiviteit in het behandelen van deze problemen (en) van de nakomelingen tot slaafgemaakten. Ook zien de Zwarte therapeuten dat bijvoorbeeld de combinatie van racisme en migratie mensen kwetsbaarder maakt voor armoede en psychische problemen. Dit verkleint hun kansen om gelijkwaardig mee te doen in de huidige samenleving.

Ook Essed zag dit gevaar al in haar dissertatie: volgens haar cumuleren alledaagse ervaringen van racisme ([1984]2018): het zijn vaak geen incidenten, maar een opstapeling van ervaringen door de tijd heen. Die ervaringen hadden/hebben zware psychologische gevolgen voor de vrouwen van Kleur en Zwarte vrouwen die zij interviewde. Alledaags racisme kan ertoe leiden dat men voortdurend alert is op mogelijke discriminatie en dat men gaat twijfelen aan de eigen ervaringen (Essed, [1984]2018). Daarnaast leidt het tot emotionele vermoeidheid en stress, maar ook tot beperkingen in kansen en mogelijkheden.

Kantttekeningen: intergenerationele veerkracht en kritiek op medicalisering

In de literatuur vinden we ook kritiek op het medicaliseren van de intergenerationele doorwerkingen van het slavernijverleden. Een van de Zwarte therapeuten waarschuwt dat het risicovol kan zijn om deze doorwerkingen alleen als medisch probleem te behandelen en om bepaalde ziekten en aandoeningen direct te relateren aan intergenerationele overervingen. Dit kan namelijk negatieve stereotypen in de hand werken en versterken. Deze therapeut benadrukt bijvoorbeeld dat veel Surinaamse vaders vandaag de dag juist hard werken om een actieve vaderrol te vervullen. Zo zoeken ze hier vaker hulp bij en zorgen ze vaker dat ze ook na een scheiding betrokken blijven bij hun kinderen. Verder gaan er ook stemmen op binnen Zwarte gemeenschappen om juist ook te kijken naar intergenerationele *veerkracht*. Sommige nazaten spreken dan ook niet over doorwerkingen van het slavernijverleden, maar over *erfenissen*. Zij wijzen erop dat ook eigenschappen zoals veerkracht, doorzettingsvermogen, dynamiek, vitaliteit en overlevingskracht van generatie op generatie zijn doorgegeven. Bovendien dragen zij trots uit voor de manier waarop Zwarte mensen hebben bijgedragen en nog steeds bijdragen aan culturele en sociaaleconomische aspecten van de Nederlandse maatschappij (Van Stipriaan, 2023; Tankink, 2024). Ook jongeren van Kleur die een tegencultuur ontwikkelen tegen de mainstream zijn vaak kritisch over het internaliseren van minderwaardigheid (Tubergen, 2007).

Deel 3: Hedendaagse vormen van discriminatie in domeinen

Inleidend bij Deel 3

Tijdens de trans-Atlantische slavernijperiode werden mensen van Kleur structureel gediscrimineerd op basis van huidskleur, herkomst, vermeende biologische verschillen et cetera - vaak ook in combinatie met gender. De patronen die in deze periode zijn ontstaan, werken tot op vandaag de dag door in de samenleving, zoals ook in de eerdere hoofdstukken (Deel 1 en Deel 2) aan de orde is gekomen. Hedendaagse discriminatievormen zijn systematisch en structureel in de samenleving ingebed, waardoor mensen van Kleur in allerlei processen ongelijk worden behandeld. Dat beperkt hun toegang tot sociale, economische en politieke kansen en middelen.

In verschillende domeinen komen verschillende vormen van discriminatie voor. In het veiligheidsdomein gaat het bijvoorbeeld om etnische profilering; in het onderwijs (educatie) gaat het om onder advisering en kansenongelijkheid. De literatuur laat goed zien waar en in welke mate hedendaagse vormen van discriminatie plaatsvinden. Het is de moeite waard om de voorbeelden en cijfers naast de patronen van doorwerking te presenteren. Daarmee biedt deze studie ook een overzicht van de literatuur over de huidige stand van zaken van discriminatie in het onderwijs, op de woningmarkt, de arbeidsmarkt, in zorg en welzijn en bij overheidsinstanties. Vanzelfsprekend zijn niet alle vormen van discriminatie een doorwerking van patronen die gevormd zijn door het trans-Atlantische slavernijverleden. Er zijn ook andere factoren die hedendaagse discriminatie en racisme beïnvloeden. Die factoren blijven hier buiten beschouwing.

In totaal hebben we ruim 440 voorbeelden van hedendaagse discriminatievormen gevonden in de literatuur. De meesten hebben betrekking op discriminatie op basis van herkomst en huidskleur (respectievelijk 151 en 136). Dertig voorbeelden gaan over discriminatie op naam, zestig gaan over intersectionele discriminatie, dat wil zeggen discriminatie op grond van combinaties van verschillende identiteiten en identiteitskenmerken (gender, leeftijd, beperkingen et cetera). Vrouwen van Kleur hebben in de literatuur de meeste aandacht wat betreft intersectionele discriminatie. In dit deel rangschikken we wat er bekend is over de hedendaagse vormen van discriminatie per domein: hoofdstuk 12 gaat over discriminatie in onderwijs, educatie, hoofdstuk 13 over de woningmarkt, hoofdstuk 14 over de arbeidsmarkt, en hoofdstuk 15 over zorg en welzijn. Hoofdstuk 16 tot slot, maakt duidelijk wat er bekend is over racisme en discriminatie in de bureaucratie bij overheidsinstituten als DUO en de Belastingdienst.

12 Hedendaagse vormen van discriminatie in educatie

12.1. Cijfers over discriminatie in onderwijs

Uit onderzoek van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2024) blijkt dat 7% van de discriminatiemeldingen^[9] bij antidiscriminatievoorzieningen (ADV's) in 2023 over het onderwijs gingen: 414 meldingen. Deze gingen relatief vaak over discriminatie op grond van herkomst en ook vaak om personen die zelf in het onderwijs werken. Ook de Kinderombudsman ontving de meeste meldingen van ervaringen van discriminatie op het gebied van onderwijs (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2024, 2025).

Eén op de acht leerlingen of studenten ervaart discriminatie vanwege een onvriendelijke behandeling door een docent of begeleider. Eén op de tien leerlingen zegt een te lage beoordeling te hebben gekregen en dit als discriminatie te hebben ervaren (Andriessen et al., 2020). In een onderzoek van het CBS (2024) wordt geschetst dat slechts 4% van de personen die op school zitten of een opleiding volgen in 2023 met discriminatie in het onderwijs te maken hebben gehad. Discriminatie is in twee derde van de gevallen afkomstig van een medescholier of student en bij twee vijfde van een leraar of docent (CBS, 2024).

Daarnaast komt in het onderzoek van de Inspectie van het Onderwijs naar *De Staat van het Onderwijs* naar voren dat 22% van de mbo-studenten discriminatie meegemaakt hebben op school gedurende schooljaar 2023-2024 (Ariës et al., 2025). Bij entree-opleidingen gaat dit om een derde van de studenten.

Het nationale onderzoek *Ervaren Discriminatie in Nederland II* van het SCP toont aan dat drie op de tien studenten en scholieren vermoeden discriminatie te hebben ervaren bij het volgen van onderwijs in 2018 (30%), waarvan 22% aangeeft dit zonder twijfel meegemaakt te hebben (Andriessen et al., 2020). Discriminatie wordt op alle opleidingsniveaus en in alle onderwijsfasen

in vergelijkbare mate ervaren. Meer dan de helft van studenten en scholieren met een Turkse, Surinaamse, Marokkaanse of Caribische achtergrond heeft minimaal een ervaring met discriminatie in het onderwijs (Andriessen et al., 2020).

Stewart (2025), schrijven over ervaringen van Zwarte vrouwen in de universitaire wereld. Zij vertellen dat zij binnen universiteiten vaak worden gezien als exotisch – in de dubbele betekenis van het woord - door hun Witte werkomgeving. Exotisch in de dubbele betekenis van het woord: "the quality or appeal of something striking or unusual; and 2) characteristics of some - thing foreign". Ze worden gezien als zeldzaam en buitengewoon door hun Witte collega's. Tegelijkertijd worden ze ondergewaardeerd en regelmatig over het hoofd gezien tijdens vergaderingen.

Stagediscriminatie

In het onderzoek van Andriessen en collega's (2020) komt naar voren dat van de stagezoekenden één op de tien scholieren en studenten het vermoeden heeft te zijn gediscrimineerd bij het proces om een stageplek te vinden. Met name onder universitair studenten wordt stagediscriminatie ervaren: 23%, tegenover 8% bij studenten mbo-2/3 en 7% bij hbo-studenten (Andriessen et al., 2020). Andriessen en collega's (2021) deden ook onderzoek naar stagediscriminatie in Utrecht. Daar blijkt één op de acht mbo-studenten stagediscriminatie te ervaren. Ook tonen verschillende praktijktesten aan dat er sprake is van stagediscriminatie van mbo-studenten in Utrecht: studenten met een migratieachtergrond, waaronder studenten met een Caribische achtergrond (gesignaleerd door naam), hebben minder kans op een positieve reactie op hun sollicitatie dan studenten zonder migratieachtergrond (Andriessen et al., 2021; van de Gevel et al., 2026 *[in voorbereiding]*).

12.2. Onder advisering

Onder advisering in het onderwijs wordt door de literatuur ook als een groot probleem beschouwd. Een probleem dat te maken heeft met discriminatie, racisme en klassisme. Onder advisering houdt in dat kinderen op de basisschool een lager middelbare schooladvies krijgen dan ze daadwerkelijk aankunnen (Crul et al., 2024). Een duidelijk voorbeeld hiervan wordt geschetst door een dochter van een moeder van Surinaamse herkomst: "Ik zelf heb het meegemaakt. Mijn cijfers en Cito-scores, ik had score 547 en dat is 3 minder dan de maximale score, waren veel hoger dan het advies dat ik kreeg, dat klopte gewoon niet. Ik kreeg te horen dat ik Vmbo-t had.". Pas na veel gesprekken kreeg ze uiteindelijk een havo/vwo advies, zelfs nadat haar score op de Cito-toets ook vwo aangaf.

9 Er zijn verder weinig cijfers van ervaren discriminatie. Wel zijn er meldingscijfers, maar die vertegenwoordigen slechts een klein percentage van de discriminatie die daadwerkelijk wordt ervaren (Hoogenbosch & Fiere, 2021). Ondanks deze beperking, kunnen dergelijke meldingen wel een beter begrip bieden van de aard van discriminatie in verschillende domeinen.

Onderadvisering kan grote gevolgen hebben voor iemands toekomst (Crul et al., 2024). Middelbare scholen zijn lang niet altijd bereid om af te wijken van het advies dat een basisschool over een leerling afgeeft. Bovendien is doorstromen op een middelbare school ingewikkeld en komen leerlingen vaker uit op een stapeling van diploma's. Via deze weg kunnen ze alsnog hoger onderwijs volgen, maar dit kost vele jaren extra en kost ook extra geld.

Daarnaast kan onderadvisering ook veel doen met het zelfvertrouwen van een kind. Een moeder van Surinaamse herkomst vertelt hierover in het onderzoek van Crul en collega's (2024): *"Mijn dochter zegt nu dat ze havo wil gaan doen. Langzamerhand krijgt mijn dochter het vertrouwen in school terug. Zij merkt dat zij school aan kan. Ik denk dat ik toentertijd heel erg heb onderschat wat voor invloed de school heeft gehad op haar zelfvertrouwen, en op haar eigenwaarde gevoel."*

Ook het nationale onderzoek van Andriessen en collega's (2020) spreekt over een patroon van onderadvisering. Gemiddeld 15% van de scholieren en studenten voelde zich gediscrimineerd doordat de docent zijn of haar niveau te laag inschatte. Hierin zijn de verschillen naar migratieachtergrond groot. Ook onderzoek van de Winter-Koçak en collega's (2021) toont aan dat 50,9% van de respondenten een te laag schooladvies heeft gekregen en daardoor een lager onderwijs-traject hebben afgelegd.

Interpersoonlijk contact in de school

Daarnaast kan discriminatie ook voorkomen in interpersoonlijk contact in de schoolcontext, bijvoorbeeld met andere scholieren of studenten, of in contact met docenten of de schoolleiding. Op school heerst een Witte norm wat betreft taal. Sijpenhof (2020) beschrijft dat docenten 'correct Nederlands' spreken van leerlingen verbinden aan intelligentie, waarbij wordt uitgegaan van communicatiestijlen van de Witte middenklasse als de standaard. Docenten zien dan ook de manier waarop Zwarte leerlingen spreken en eventuele gebreken in de taal als verbonden met hun klasse (Sijpenhof, 2020). Onderzoek van Crul en collega's (2024) vond hedendaagse uitingsvormen in het Amsterdamse onderwijs: vanuit Witte schoolmedewerkers naar ouders, van Witte leerlingen naar leerlingen van Kleur, bij schooladviezen en bij doorverwijzingen naar speciaal onderwijs. Een moeder met een Surinaamse achtergrond vertelt bijvoorbeeld over discriminatie op de basisschool van haar kinderen in Amsterdam Nieuw-West (Crul et al., 2024):

“ *Mijn eigen kinderen kregen op deze basisschool ook andere opdrachten bij lezen dan de witte kinderen. De gekleurde kinderen kregen makkelijker opdrachten. De witte kinderen kregen denkspelletjes, ze kregen meer prikkels mee bij de spelletjes. Dus vroeg ik, 'Waarom mag mijn kind daar niet aan meedoen?' 'Dat komt wel.' zeiden ze. Dit selectieve aanbod van leerstof werd door meerdere ouders van kleur opgemerkt."*

Een geïnterviewde leerling in hetzelfde onderzoek vertelt (Crul et al., 2024):

“ *Ik merk helaas dat wanneer ik een vraag stel, de docent boos reageert en wanneer een Nederlander het vraagt, wordt hij of zij minder boos. Zowel op de basisschool als op de middelbare school is me dit overkomen."*

Ook Stewart en collega's (2025) schrijven over de meer informele doorwerking van discriminatie in het persoonlijke contact in het onderwijs: wanneer Zwarte personen binnen een educatief instituut of organisatie een hoge functie hebben, worden zij vaak de persoon met wie anderen hun ervaringen met racisme delen. Zo citeren Stewart en collega's (2025) een respondent in onderzoek naar de ervaring van Zwarte vrouwen in universiteiten:

“ *I would have people of color stop me in the streets, have staff people who would just run to my office, wanting to say, so happy you are here or can I just sit here and share something with you. And I didn't know who they were, they would leave and have people come and just cry and then leave. So, I held that space for them, and that was just part of the job... I had a session with 30 students from the Caribbean. By the end of it, they're crying about what they experienced [in the institution], crying about all the racism stuff."*

12.3. Schoolboeken

In het onderzoek van Mesman (2023) in de essaybundel van de Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme beschrijft zij dat schoolboeken in het huidige (geschiedenis)onderwijs de historisch gevormde raciale hiërarchie reproduceren; in plaats van deze te problematiseren of te bespreken. Zo worden tot slaafgemaakten passief en identiteitloos in de boeken besproken, en wanneer zij wel actief besproken worden, zoals in het kader van slavenopstanden, als agressors (Duinker, 2020 in Mesman, 2023). Ook wordt er passief taalgebruik gehanteerd. Daarnaast wordt de slavernij afgebeeld als iets wat onontkoombaar was en dat Nederland niet 'de ergste was' omdat andere Europese landen ergere dingen deden (Duinker, 2020 in Mesman, 2023). Mensenlevens zijn in de teksten van geschiedenisboeken ondergeschikt aan het economische belang en ook afbeeldingen dragen bij aan het idee dat tot slaafgemaakten minderwaardig zouden zijn.

Ook ontbreken in de schoolboeken de verbanden tussen verleden en heden. Dit betekent ook dat kolonialisme en slavernij niet in verband worden gebracht met racisme en de positie van Zwarte mensen in de huidige samenleving (Sijpenhof, 2020; Mesman, 2023). Daarnaast worden raciale

hiërarchieën in educatief materiaal zoals wiskundeboeken, gereproduceerd. Het reproduceren van bestaande machtsverhoudingen en groepsverschillen in status bevestigt en normaliseert de status quo die het gevolg is van structurele (racistische) ongelijkheden, zo stellen meerdere auteurs in de literatuurstudie (zie Deel 2 en ook bijvoorbeeld Mesman, 2023).

Lespakket Slavernijverleden en Racisme

Om meer bewustwording te creëren over het verband tussen heden en verleden bij docenten en leerlingen heeft Nederland wordt Beter naar aanleiding van deze kennissynthese een handreiking gemaakt waarin aandacht wordt besteed aan hoe docenten racisme kunnen bespreken in de klas: [Lespakket Nederlands Slavernijverleden & Racisme](#).

13 Discriminatie op de woningmarkt

Bij discriminatie op de woningmarkt kan het gaan om zowel de huur- als koopsector. In het CBS (2024) onderzoek naar ervaren discriminatie in Nederland kwam naar voren dat 1% van de bevolking discriminatie heeft ervaren bij het zoeken naar een woning. Mensen met een migratieachtergrond geven vaker aan dat ze discriminatie ervaren bij het zoeken naar een woning dan mensen zonder migratieachtergrond (CBS, 2024). Volgens Hoogenbosch en Fiere, (2021) ontvingen ADV's in 2019 196 meldingen van mensen die discriminatie ervoeren bij het zoeken naar huisvesting in 2019.

13.1. Verhuursector

Uit het onderzoek *Ervaren discriminatie II* van het SCP blijkt dat één op de drie mensen die op zoek zijn naar een huurwoning vermoedt dat er sprake is van discriminatie, onder andere vanwege hun herkomst (Andriessen et al., 2020; Andriessen & Wittebrood, 2021; Hoogenbosch & Fiere, 2021). Personen met een migratieachtergrond ervaren vaker discriminatie bij het zoeken naar een huurwoning dan mensen zonder migratieachtergrond. Zo gaven Nederlanders met een Turkse en Marokkaanse achtergrond tweemaal zo vaak aan gediscrimineerd te zijn dan Nederlanders zonder migratieachtergrond (Andriessen et al., 2020; Andriessen & Wittebrood, 2021; Felten et al., 2021; zie ook Hoogenbosch et al., 2022).

Correspondentietesten in Utrecht toonden bovendien aan dat woningzoekenden met een migratieachtergrond in 13,5% van de gevallen slechter behandeld werden dan woningzoekenden met een Nederlands klinkende naam (Gielkens & Wegkamp, 2019). Ook blijkt uit hetzelfde onderzoek dat bij mystery calls naar 19 Utrechtse makelaars, dat 16 van hen bereid waren om akkoord te gaan met discriminerende verzoeken (Felten et al., 2021). Bij een breder onderzoek naar woningdiscriminatie in de gehele Nederlandse verhuursector, bleek bovendien dat 86% van de gecontacteerde makelaars meewerkte aan verzoeken om woningzoekenden te discrimineren op basis van etnische achtergrond (Hoogenbosch & Fiere, 2021).

In een studie van Dibbets en collega's (2020) in Rotterdam werd verder aangetoond dat kandidaten met een Marokkaans klinkende naam in 18% van de gevallen nadeliger werden behandeld dan kandidaten met een Nederlands klinkende naam (Felten et al., 2021). RIGO Research en Advies voerden vergelijkbare praktijktests uit in Amsterdam, waaruit bleek dat woningzoekenden

met een niet-Nederlands klinkende naam in 19% van de gevallen ongelijk werden behandeld ten opzichte van woningzoekenden met een Nederlands klinkende naam (Kromhout et al., 2020 in Felten et al., 2021).

13.2. Koopsector

Uit het onderzoek van Andriessen en collega's (2020) blijkt dat 11% van de Nederlanders vermoedt gediscrimineerd te zijn bij het aanvragen van een hypotheek. Mensen met een Turkse en Marokkaanse achtergrond vermoeden twee keer zo vaak te zijn gediscrimineerd dan mensen zonder migratieachtergrond bij het verstrekken van een hypotheek (Andriessen et al., 2020; Hoogenbosch et al., 2023).

Smits van Waesberghe en Hoogenbosch (2023) voerden een verkenning uit naar discriminatie op de koopwoningmarkt in Nederland. Zij vonden dat er in Nederland een duidelijk verschil is in huizenbezit tussen Nederlanders met een migratieachtergrond (buiten Europa) en Nederlanders zonder migratieachtergrond. Dertig procent van de inwoners met een Surinaamse achtergrond, 26% van de inwoners met een Turkse achtergrond en 14% van de inwoners met een Marokkaanse achtergrond bezitten een koophuis, in tegenstelling tot twee derde van de personen zonder migratieachtergrond. Zij benoemen hier geen reden voor, maar stellen wel de vraag of dit (deels) ook met discriminatie te maken kan hebben.

14 Discriminatie op de arbeidsmarkt

Niet alleen op de woningmarkt speelt discriminatie, maar ook op de arbeidsmarkt. Volgens RADAR (2024) kan discriminatie op de arbeidsmarkt voorkomen “[...] *wanneer iemand in werkcontext ongelijk wordt behandeld op grond van een kenmerk dat er in de arbeidssituatie niet toe doet.*”. Dit zijn vaak groepskenmerken, zoals dat iemand een migratieachtergrond heeft, vanwege iemands huidskleur of gender. Een voorbeeld hiervan kan zijn dat een sollicitant wordt geacht om goed de Nederlandse taal te beheersen terwijl dit voor de specifieke functie niet van belang is, of het gebruiken van een cultuurgebonden psychologische test in de werving van personeel (RADAR, 2024). Ook uitzendbureaus blijken bereid om discriminerende verzoeken te honoreren vanuit werkgevers (Zie RADAR, 2024).

14.1. Cijfers over discriminatie op de arbeidsmarkt

In 2023 registreren de anti-discriminatievoorzieningen 1.266 meldingen op het gebied van arbeid (Van Kleef et al., 2024): 20% van het totale aantal meldingen dat jaar. De meest gemelde discriminatiegrond in 2023 was 547 meldingen discriminatie op grond van herkomst (RADAR, 2024; Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2025). Het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2025) omschrijft dat het hierbij vaak ging om mensen die op hun werk door collega’s gepest of beledigd worden en door hun werkgever hierin onvoldoende beschermd worden, wat soms langdurige ziekte tot gevolg heeft.

In het nationale onderzoek *Ervaren discriminatie in Nederland II* van het Sociaal Cultureel Planbureau (Andriessen et al., 2020) komt naar voren dat een aanzienlijk deel van de Nederlandse burgers discriminatie op de arbeidsmarkt ervaart. Hieruit bleek dat één op de vier mensen die in 2018 solliciteerde, vermoedt bij een afwijzing te zijn gediscrimineerd (26%). Mensen twijfelen relatief vaak of er sprake was van discriminatie bij het zoeken naar werk (13%; Andriessen et al., 2020). De onderzoekers vinden hierbij grote verschillen naar herkomst: werkzoekende Nederlanders met een Turkse of Marokkaanse achtergrond ervaren veel vaker discriminatie bij het zoeken naar werk (51%) dan Nederlanders zonder migratieachtergrond (19%). Onder Nederlanders met een Surinaamse of Caribische achtergrond en Nederlanders met een andere buiten-Europese achtergrond is dit percentage eveneens veel hoger. Dat geldt ook voor werkzoekenden uit Midden- en Oost-Europa (Andriessen et al., 2020).

Op de werkvloer

In het onderzoek van Andriessen en collega’s (2020) is eveneens gevraagd naar discriminatie-ervaringen gedurende werk. Een kwart van de werkende Nederlanders vermoedt te maken te hebben gehad met discriminatie op het werk (25%). 16% van de werkenden zegt zonder twijfel dat men is gediscrimineerd. Hierbij kan het bijvoorbeeld gaan om een lager salaris krijgen voor hetzelfde werk, onheus worden bejegend door collega’s of een leidinggevende of een baan kwijtraken vanwege discriminatie. De grootste verschillen zitten tussen werkenden met een migratieachtergrond en werkenden zonder migratieachtergrond. Van de Nederlanders zonder migratieachtergrond heeft 20% zich het afgelopen jaar gediscrimineerd gevoeld op het werk. Voor werkende Nederlanders met een Turkse achtergrond is dat bijna drie keer zo veel (59%) en voor degenen met een Marokkaanse (57%), Surinaamse (57%), Midden- of Oost-Europese (53%) of Caribische achtergrond (48%) is dat eveneens vaker (Andriessen et al., 2020). Bijna een kwart van de werkenden met een discriminatie-ervaring geeft aan dat ze als gevolg van discriminatie onder hun niveau werken (zie ook De Winter-Koçak et al., 2023).

Onderzoek naar discriminatie op de werkvloer van het CBS laat zien dat in 2022 ruim één op de vijf werknemers met een migratieachtergrond discriminatie ervaart; met name in de vorm van discriminerende opmerkingen en het gevoel van genegeerd of buitengesloten worden (Dirven & Van Thor, 2023). Werknemers voelen zich daarin het vaakst gediscrimineerd op grond van herkomst. Bovendien komt in de Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden naar voren dat 11% van de deelnemende werknemers in 2023 is gediscrimineerd op het werk (CBS, 2024). Ook hier kwam discriminatie op grond van herkomst, huidskleur of nationaliteit het meest voor.

Uitzendbureaus

Het televisieprogramma *Radar* voerde in 2018 een praktijktest uit onder 78 uitzendbureaus. Daarbij werd een discriminerend verzoek gedaan aan intercedenten; gevraagd werd of zij rekening konden houden met een Marokkaanse, Surinaamse of Turkse achtergrond in de selectie van kandidaten “*omdat de hypothetische werkgever hier eerder een vervelende ervaring*” mee had gehad. (Avrotros, 2018 in RADAR, 2024). Van alle 78 benaderde uitzendbureaus beantwoordde 47% de vraag positief, 14% legde de verantwoordelijkheid bij de opdrachtgever neer, 36% zei nee en 3% nam geen beslissing. Onderzoek met mystery calls uit 2019, verricht in opdracht van de Nederlandse Arbeidsinspectie (toentertijd de Inspectie SZW), toont aan dat uitzendbureaus op grond van herkomst discrimineren: 40% van de discriminerende verzoeken van potentiële opdrachtgevers wordt gehonoreerd, 60% van de discriminerende verzoeken wordt afgewezen (Store Support, 2019 in RADAR, 2024). Onderzoek met mystery guests uit 2021 naar discriminatie op online vacatureplatforms toont aan dat daar nauwelijks tot geen controles plaatsvinden op de

inhoud van nieuwgeplaatste vacature: 85% van de vacatures met discriminerende inhoud heeft zonder problemen 48 uur online gestaan (Westerbaan et al., 2021 in RADAR, 2024). Daarnaast is een derde van de discriminerende verzoeken voor het aanleveren van kandidaten gehonoreerd.

Onderzoek laat zien dat uitzendbureaus bereid zijn om mensen met een migratieachtergrond te discrimineren als werkgevers daartoe verzoeken (Andriessen & Ross, 2010): *“Niet alleen geven werkgevers gemiddeld de voorkeur aan Mark boven Mohammed: ze geven deze voorkeur ook regelmatig expliciet mee aan uitzendbureaus wanneer zij hen om uitzendkrachten vragen.”* En werkgevers dienen dit soort verzoeken dus ook in bij uitzendbureaus en vragen daarmee actief om discriminatie (Andriessen & Ross, 2010). Op deze manier krijgen mensen van Kleur te maken met discriminatie en racisme.

14.2. Discriminatie op uiterlijk en naam

In het onderzoek *Liever Mark dan Mohammed* van Andriessen en Ross (2010) komt naar voren dat sollicitanten met een migratieachtergrond een significant lagere kans hebben om uitgenodigd te worden voor een sollicitatiegesprek dan sollicitanten zonder migratieachtergrond bij gelijke geschiktheid. Zevenendertig procent van de sollicitanten met een migratieachtergrond wordt uitgenodigd voor een sollicitatiegesprek, terwijl 44% van de sollicitanten zonder migratieachtergrond uitgenodigd worden (Andriessen & Ross, 2010). Het verschil tussen vrouwen met en zonder migratieachtergrond is hierin kleiner dan tussen mannen met en zonder migratieachtergrond. Andriessen en collega's experimenteerden met brieven van fictieve sollicitanten met een gelijk CV en verschillende namen. Bij aanmeldingen voor woningen, stageplekken, of sollicitaties is een naam vaak een van de eerste dingen die te zien zijn voor de aanbieder. Namen zijn een van de aspecten waaruit men iemands etniciteit kan proberen af te leiden, wat samen kan hangen met vooroordelen over verschillende etniciteiten (Deros, 2011). Hierboven hebben we al verteld over hoe verhuurmakelaars discriminerend te werk gaan (Andriessen, 2020).

Een ander voorbeeld uit de literatuur komt uit een experiment waarbij de huidskleur van fictieve sollicitanten op sollicitatiefoto's werd aangepast (Thijssen, 2023). Alle andere factoren die iets zeiden over de geschiktheid van de sollicitant, zoals werkervaring en opleiding werden gelijk gehouden. Wel werd hun herkomst gevarieerd. Uit dit onderzoek bleek dat sollicitanten met een donkerdere huidskleur minder vaak werden uitgenodigd voor een sollicitatie dan sollicitanten met een lichtere huidskleur. Dit effect bestond ongeacht welke herkomst de sollicitanten hadden, wat aantoont dat discriminatie op grond van huidskleur niet zomaar onder dezelfde noemer gezien kan worden als discriminatie op grond van herkomst.

Ook uit verschillende praktijktesten komt naar voren dat er discriminatie op basis van herkomst plaatsvindt in sollicitatieprocedures: mensen met een migratieachtergrond hebben systematisch minder kans op een baan dan mensen zonder migratieachtergrond in Nederland, ondanks gelijke geschiktheid en in vergelijkbare omstandigheden (Lancee, 2019; Thijssen et al., 2019). Thijssen en collega's (2019) vinden bijvoorbeeld dat sollicitanten zonder migratieachtergrond een voor spelde kans op een positieve reactie hebben van 46 procent, terwijl dit voor sollicitanten met een migratieachtergrond 35% is. In hetzelfde onderzoek vinden zij dat sollicitanten met een (West-) Europese of Amerikaanse achtergrond een grotere kans hebben op een positieve reactie (39%) ten opzichte van sollicitanten met een Latijns-Amerikaanse (33%), Zuid- en Midden-Afrikaanse (32%) of een Midden-Oosterse en Noord-Afrikaanse achtergrond (31 procent; Thijssen et al., 2019).

14.3. Intersectionele discriminatie in de wetenschap

Ook stelt de literatuur intersectionele discriminatie in op de wetenschappelijke werkvloer aan de orde. Intersectionele discriminatie gaat over de manieren waarop mensen op grond van combinaties van verschillende identiteiten op een specifieke manier gediscrimineerd kunnen worden. Het begrip is in het leven geroepen door Kimberlé Crenshaw (1989; 1991). Zij focuste in eerste instantie op de manier waarop Zwarte vrouwen op basis van de combinatie van hun gender en huidskleur gediscrimineerd werden. Tegenwoordig wordt het begrip breder getrokken en kan het gaan om elke combinatie van gemarginaliseerde identiteiten. Denk bijvoorbeeld ook aan klasse, seksuele geaardheid, of het wel of niet hebben van een beperking. Elke combinatie van gemarginaliseerde identiteiten kan samengaan met specifieke ervaringen met discriminatie.

In de context van racisme in Nederland is er in de literatuur vooral aandacht voor de intersectie tussen sekse, gender en huidskleur. Professoren Philomena Essed en Gloria Wekker zijn in Nederland vooraanstaande pioniers op dit onderwerp. Tegelijkertijd ervoeren zij ook de effecten van intersectionele discriminatie op hun eigen leven. Het bedreigde hun carrière; ze werden doelwit van racisme in het publieke debat en zelfs van geweld en levensbedreigingen (Stewart et al., 2025).

Een literatuurreview gecombineerd met interviews van Zwarte vrouwelijke academici die werkzaam zijn in Nederland van Stewart en collega's (2025), ontdekte vier specifieke manieren waarop Zwarte vrouwelijke academici in Nederland te maken krijgen met discriminatie. Ten eerste krijgen zij te maken met 'hyper-onzichtbaarheid'. Ofwel, een extreme mate van onzichtbaarheid binnen hun vakgebied, die zich onder andere uit in gepasseerd worden voor posities waarvoor ze meer dan voldoende gekwalificeerd zijn. Deze hyper-onzichtbaarheid hangt ook samen met de manier waarop mensen Zwarte vrouwen als 'disposable' zien (Stewart et al., 2025). Zwarte vrouwen worden niet op waarde geschat en daardoor gezien als mensen die een organisatie makkelijk kan missen, ook als ze buitengewone prestaties leveren.

Aan de andere kant krijgen Zwarte vrouwelijke academici ook juist te maken met 'hyper-zichtbaarheid'. Deze bovenmatige zichtbaarheid komt voort uit het algehele gebrek aan Zwarte vrouwen in de Nederlandse academische wereld (Stewart et al., 2025). De Zwarte vrouwen die er dan komen te werken, staan in een spotlight: er zijn hoge verwachtingen en er wordt naar hen gekeken als dé representatie van Zwarte mensen. Bovendien wordt hun aanwezigheid vaak overdreven in bijvoorbeeld promotiefoto's van universiteiten, om de diversiteit op de universiteit beter over te laten komen (Stewart et al., 2025). De hyper-zichtbaarheid gaat ook samen met bepaalde stereotypen die snel worden toegeschreven aan Zwarte vrouwen, zoals het stereotype van de 'boze Zwarte vrouw' of de 'zorgzame mammy' (Stewart et al., 2025). Zwarte vrouwelijke academici geven aan dat ze zich vaak aanpassen in hun gedrag om maar niet te worden gezien als deze stereotypen. Desondanks krijgen ze bijvoorbeeld snel te maken met het stereotype van de 'zorgzame mammy', waarbij verwacht wordt dat zij zorg dragen voor studenten van Kleur die met discriminatie te maken krijgen, zonder dat ze daarbij extra ondersteund worden vanuit de universiteit.

Naast bovenstaande ervaringen, staan weer ervaringen van 'hypo-onzichtbaarheid' en 'hypo-zichtbaarheid'. Hypo-onzichtbaarheid gaat over de manieren waarop Zwarte vrouwen zelf soms actief kiezen om meer op de achtergrond te treden binnen de academische wereld (Stewart et al., 2023). Dit doen ze bijvoorbeeld door zichzelf te isoleren, weg te stappen uit onder andere comités of stil te blijven als ze zich eigenlijk willen uitspreken. Hypo-onzichtbaarheid draait om bewuste acties die ondernomen worden uit zelfbescherming. Hypo-zichtbaarheid refereert naar manieren waarop het gebrek aan representatie van Zwarte vrouwen in alle aspecten van de wetenschappelijke wereld voor komt en daarmee een 'cyclus van exclusie' in stand houdt (Stewart et al., 2025). Zwarte vrouwen krijgen vaker te maken met tijdelijke contracten in de academische wereld, die bovendien uit weinig onderzoeksuren bestaan. Omdat veel promotiekansen afhankelijk zijn van iemands onderzoeksoutput, is het belemmerend voor hun carrière dat ze relatief weinig onderzoekstijd krijgen in hun contracten. Daarnaast krijgen Zwarte vrouwen te maken met stereotypen die hun professionele kwaliteiten onderwaarden, maar ook hun moederschapskwaliteiten als ze kinderen hebben (Stewart et al., 2025). Vrouwen in het algemeen krijgen al te maken met vooroordelen over hun vermogen om het moederschap te combineren met een wetenschappelijke carrière. Zwarte vrouwen ervaren deze vooroordelen nog sterker. In het artikel van Stewart en collega's (2025) wordt beschreven hoe een van de geïnterviewde vrouwen sterk het gevoel had dat haar moederschap onzichtbaar moest blijven op haar werk en dat ze vooral niet mocht laten zien dat de combinatie van werk en moederschap haar soms zwaar viel, bijvoorbeeld tijdens de COVID-19 pandemie. Deze factoren dragen gezamenlijk bij aan het in standhouden van de onderrepresentatie van Zwarte vrouwen in de Nederlandse academische wereld, waardoor Zwarte vrouwen daar minimaal zichtbaar blijven.

Bovengenoemde manieren waarop Zwarte vrouwelijke academici met discriminatie te maken krijgen zijn niet puur toe te schrijven aan hun sekse, en ook niet aan hun huidskleur. Het gaat om de combinatie van Zwart en vrouw zijn, die tot unieke vormen van discriminatie leiden en daarmee ook speciale aandacht verdienen.

14.4. Verband met het slavernijverleden

In de bundel van de Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme (2023) stelt Thijssen (2023) dat arbeidsmarktdiscriminatie (gedeeltelijk) voortkomt uit het slavernijverleden, omdat dit de basis heeft gelegd voor culturele en raciale vooroordelen. Thijssen (2023) omschrijft dit als volgt:

“ Het Nederlandse koloniale en trans-Atlantische slavernijverleden droeg bij aan het institutionaliseren van het indelen van mensen op basis van huidskleur. Het hebben van een donkere huidskleur werd gestigmatiseerd terwijl de bevoorrechte positie van witte mensen werd gelegitimeerd: witte mensen zouden "superieur" zijn aan mensen met een donkere huidskleur. Illustratief is dat kinderen – vaak onvrijwillig of met geweld verwekt – van een tot slaaf gemaakte moeder en een witte vader niet zelden meer vrijheden kregen dan kinderen van twee tot slaafgemaakte ouders. Het hebben van een (donkere) huidskleur zou dus arbeidsmarktdiscriminatie triggeren, omdat een donkere huidskleur nog steeds wordt gestigmatiseerd en een witte huidskleur positieve associaties oproept.”

Daarnaast illustreert Thijssen (2023) dat er ook een indirecte invloed is van wereldwijde ongelijkheden op arbeidsmarkt discriminatie. Deze ongelijkheden zijn eveneens deels te relateren aan het koloniaal en slavernijverleden. Deze hebben volgens Thijssen (2023) mogelijk ook gevolgen gehad voor de startposities van nazaten van tot slaaf gemaakten op de Nederlandse arbeidsmarkt.

Een fenomeen als discriminatie op de arbeidsmarkt heeft – zo stelt de Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme - intergenerationele consequenties. Als ouders door discriminatie op de arbeidsmarkt bijvoorbeeld in een minder goede financiële positie verkeren, werkt dat vaak onherroepelijk door in de kansen die hun kinderen krijgen in de samenleving (Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme, 2025).

15 Discriminatie in zorg en welzijn

15.1. Cijfers over discriminatie in zorg en welzijn

Volgens het onderzoek van het SCP naar *Ervaren Discriminatie in Nederland II* gaf 4% van de mensen die in 2018 medische hulp of advies zochten bij een huisarts, ziekenhuis of andere zorginstelling aan discriminatie te hebben ervaren (Andriessen et al., 2020). Het is hierbij onduidelijk om welke vormen en gronden het gaat. Het CBS (2024) deed onderzoek naar de ervaren discriminatie in Nederland in de afgelopen 12 maanden onder de bevolking van 15 jaar en ouder. Hierin keken ze ook naar in welke situaties en door welke instanties discriminatie ervaren werd. 0,9% geeft aan discriminatie te hebben ervaren in de zorg, oftewel door een (huis)arts, ziekenhuis of andere zorgverlener/-instelling (CBS, 2024). Mensen met een migratieachtergrond geven hierbij vaker aan dat ze zich door een (huis)arts, ziekenhuis of andere zorgverlener/-instelling gediscrimineerd hebben gevoeld dan mensen zonder migratieachtergrond.

Uit de werknemersenquête van het CBS (2025) blijkt dat 15,9% van de werknemers binnen de zorg- en welzijnssector in 2024 discriminatie heeft ervaren door cliënten en patiënten, en 7,7% door leidinggevenden en/of collega's (zie ook Broekroelofs, 2023; Butter en Polak, 2025). Uit het onderzoek van Verian (2025) blijkt dat 5% van de zorgverleners discriminatie heeft (in de brede zorg- en welzijnssector is dit 11%), en 10% dit op het werk heeft geobserveerd bij anderen. De meeste gevallen van discriminatie betreffen de situatie waarin een zorgverlener door een patiënt wordt gediscrimineerd (Verian, 2025; Van der Tuin en Fiere 2022). Er komt ook discriminatie voor tussen zorgverleners onderling en in een kleiner aantal gevallen zien deelnemers dat patiënten gediscrimineerd worden door zorgverleners. Van de zorgverleners die discriminatie ervaren, noemt 16% herkomst als grond voor discriminatie. Huidskleur wordt ook vaak genoemd (Verian, 2025). Zorginstellingen weten vaak niet zo goed hoe ze discriminatie kunnen herkennen en hoe ze ermee om moeten gaan (Daru et al., 2024).

Uit het onderzoek van Verian (2025) blijkt dat 20% van de zorggebruikers die zowel een migratieachtergrond, een beperking als ernstig overgewicht hebben, discriminatie ervaren. Dit laat zien hoe de combinatie van meerdere factoren de ervaring van ongelijkheid en uitsluiting versterkt. In het onderzoek van Zemouri (2022) naar zorgdiscriminatie onder mensen met een migratieachtergrond komt naar voren dat 54% van de respondenten discriminatie ervaart.

Geboortezorg

Wat opvalt uit het onderzoek van Verian (2025) is dat discriminatie bovengemiddeld voorkomt in de geboortezorg, kraamzorg en verloskunde met 6%. Zoals eerder genoemd, blijkt uit datzelfde onderzoek het gemiddelde van ervaren discriminatie bij andere zorgvormen 2% te zijn. Uit het onderzoek van Verian (2025) blijkt dat 11% van de zorggebruikers met een migratieachtergrond discriminatie rapporteert.

Ook in het boek *Baren buiten de box: Over hoe de geboortezorg niet voor iedereen gelijk is* gaan Goodarzi en Borrel (2024) in op de ongelijkheid in de geboortezorg (Blauw, 2024). Goodarzi (2023) onderzocht het verband tussen de migratieachtergrond van zwangere vrouwen en het risico op babysterfte. Hieruit bleek dat zwangeren met een migratieachtergrond een verhoogde kans hebben om hun baby te verliezen. Dit risico neemt verder toe wanneer deze vrouwen ook een lagere sociaaleconomische positie hebben (Blauw, 2024).

Jeugdzorg

Uit een onderzoek van Tierolf en collega's (2025) naar kansengelijkheid bij de Raad voor de Kinderbescherming blijkt dat één op de tien medewerkers die deelnamen discriminatie hebben ervaren tijdens hun werk en 7% geeft aan te twifelen of dit discriminatie betrof. 37% van de medewerkers discriminatie heeft ervaren op basis van herkomst en 19% op grond van huidskleur. Daarnaast gaven 24% van de respondenten met een niet-Europese migratieachtergrond aan discriminatie te hebben ervaren in tegenstelling tot 8% van de respondenten zonder migratieachtergrond (Tierolf et al., 2025). Ook bleek dat medewerkers met een niet-Europese achtergrond vaker getuige zijn van discriminatie dan hun collega's met een Nederlandse achtergrond.

Geneeskunde studenten

In het rapport *Diversiteit en Selectie* van De Geneeskundestudent is onderzoek gedaan naar ervaren discriminatie bij bachelor- en masterstudenten (Simkoei et al., 2024). 10,8% van de bachelorstudenten en 25,1% van de masterstudenten geven aan discriminatie ervaren te hebben gedurende de opleiding. Onder bachelorstudenten werd 26,8% gediscrimineerd vanwege culturele achtergrond met 26,8%, en 18,5% ervaarde discriminatie om uiterlijke kenmerken. Onder masterstudenten ervaarde 16,5% discriminatie vanwege hun culturele achtergrond en 16% op basis van uiterlijke kenmerken (Simkoei et al., 2024). De Jong, Drenth, Mattijssen en Gartzke (2021) schreven over de periode na de studietijd waarin discriminatie ook aan de orde is en waarin preventie van discriminatie een rol zou kunnen spelen bij een veilig werkklimaat (De Jong et al., 2021).

15.2. Geneeskunde & patiëntbeeld

In de geneeskunde en gezondheidszorg gaan artsen en verpleegkundigen in hun behandelingen nog vaak uit van een 'model-patiënt' die gebaseerd is op Europese mannen met een lichte huidskleur. Het trans-Atlantische slavernijverleden beïnvloedt nog steeds de geneeskunde en zorg. In disciplines zoals dermatologie leidt het hanteren van een witte huidskleur als referentiepunt tot ongelijke behandeling van patiënten met andere huidskleuren (Helberg-Proctor, 2023). Hierdoor worden personen uit diasporagemeenschappen benadeeld omdat er in kennisproductie, richtlijnen, technologieën, medicatie en medisch onderwijs weinig rekening wordt gehouden met diversiteit (Allen et al., 2024). Allen en collega's (2024) omschrijven dat racistische denkbeelden uit het verleden eveneens aannames over Zwarte mensen in de wetenschap en geneeskunde hebben gevormd, bijvoorbeeld het hebben van een hogere pijngrens.

De stereotype 'standaard patiënt' in de huidige zorg is bijna altijd nog steeds van Europese afkomst en heeft een lichte huidskleur. Dit vertaalt zich onder andere in geneeskundige meetapparatuur die minder nauwkeurige metingen doet op donkerdere huidskleuren (Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme, 2023; Abdoelhafiezkan & Schalkwijk, 2024). Daarnaast is het zo dat bij sommige metingen standaard aanpassingen aan de uitkomsten verwerkt worden, die gebaseerd zijn op generalisering over 'ras'. De redenering daarachter is namelijk dat er inherent biologische verschillen bestaan tussen verschillende 'rassen' en dat daarvoor gecorrigeerd moet worden bij het berekenen van medische uitslagen. Dit kan verstrekkende gevolgen hebben voor de effectiviteit van diagnose en behandeling van patiënten. Bovengenoemde redenering is een voortzetting van rassenleer uit de koloniale tijd en leidt vandaag de dag volgens de literatuur nog steeds tot ongelijke behandelingen in de gezondheidszorg.

Vorig jaar is een verkennend onderzoek verschenen van Helberg-Proctor (2025) over de doorwerking van het Nederlands slavernijverleden op de gezondheid van nazaten van tot slaaf gemaakte mensen. Uit het onderzoek blijkt dat het slavernijverleden zowel directe als indirecte effecten heeft op de mentale én fysieke gezondheid van nazaten en de gezondheidszorg in het geheel. Dit werkt door via zowel de intergenerationele overdracht van trauma's (via opvoeding en beschermingsmechanismen, maar ook via gebruiken) als door de sociaalmaatschappelijke omstandigheden waarin nazaten zich bevinden (Helberg-Proctor, 2025). Zo werden tot slaaf gemaakten onderworpen aan (seksueel) geweld en emotioneel, mentaal en fysiek misbruik. Nazaten dragen deze ervaringen van hun voorouders mee en worden vaak ook 'dubbel belast' door hun eigen ervaringen met discriminatie en racisme en soms een kwetsbaardere sociaaleconomische positie in de Nederlandse samenleving (Helberg-Proctor, 2025). Dit zorgt voor een verminderde mentale en lichamelijke gezondheid onder nazaten van tot slaafgemaakte mensen in vergelijking tot andere Nederlanders.

16 Discriminatie in bureaucratie van overheidsinstanties en instituten

16.1. Cijfers over discriminatie bij overheidsinstanties

In contact met overheidsinstanties en instituten kunnen personen eveneens met discriminatie te maken krijgen. Uit formeel geregistreerde meldingen, bekend bij de Rijksoverheid, blijkt dat bij de Nationale ombudsman in 2024 311 zaken bekend waren waarin burgers discriminatie in contact met overheidsinstanties en instituties ervaren (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2024). Er zijn meer meldingen in verband met politieke ontwikkelingen en uitspraken van politici dan voorgaande jaren. Het grootste deel van de meldingen gaat over discriminatie op grond van herkomst, soms in combinatie met huidskleur of geloof (181 meldingen, een rapport van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2024). De meldingen hebben het vaakst betrekking op ongelijke behandeling (109 meldingen), weigeringen (89 meldingen) en etnisch profileren (49 meldingen). Bijna tachtig van de discriminatiemeldingen gaan over de gemeente, bijvoorbeeld over de bejegening door gemeenteambtenaren. Over de politie zijn 68 meldingen geregistreerd, waarbij het veelal meldingen betreft over (mogelijk) onterecht staande gehouden worden of meldingen dat de politie te weinig zou doen aan een bepaald probleem (zoals handelen bij burenruzies; Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2024; Walz en Fiere 2025).

Er zijn ook meldingen bij de Nationale ombudsman en ADV's op het terrein van collectieve voorzieningen. Het College voor de Rechten van de Mens ontving in 2023 38 meldingen op het terrein van 'sociale bescherming' (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2024). Dit gaat vaak om overheidsinstanties.

Onderzoek van het CBS (2024) naar ervaren discriminatie in Nederland laat zien dat bij *discriminatie door instanties* discriminatie door de landelijke overheid of door politici het vaakst wordt genoemd in het voorgaande jaar (2%). Ook de gemeente en de politie en uitkeringsinstanties zijn publieke overheden waar mensen wat vaker van aangeven dat ze zich door hen gediscrimineerd hebben gevoeld. Bij het UWV, de rechtbank of rechter (CBS, 2024) geven personen met een migratieachtergrond vaker aan discriminatie ervaren te hebben (7%) ten opzichte van personen zonder migratieachtergrond (3%; CBS, 2024). Het CBS constateert dat mensen van de tweede

generatie met een migratieachtergrond vaker discriminatie ervaren in het contact met de politie dan mensen van de eerste generatie. Dan gaat het vaak maar niet altijd om etnische profilering. De literatuur heeft veel aandacht voor etnische profilering bij de politie, en bij de belastingdienst.

Ouwehand-Doff noemt de Rotterdamwet ook een vorm van discriminatie. Die 'wet' stelt dat gemeenten mensen op basis van inkomsten mogen weigeren in bepaalde wijken waar de leefbaarheid onder druk staat (Van Gent et al., 2018). Om te bepalen of de wet toegepast kan worden wordt gebruik gemaakt van een leefbaarheidsmeter waarbij de aanwezigheid van personen met een 'niet-westerse' migratieachtergrond^[10] werd gebruikt als criterium voor de leefbaarheid van een wijk (Ouwehand & Doff, 2013). Met de wet wilde men een hoge concentratie van personen met een migratieachtergrond in een wijk tegengaan. Van Gent en Hochstenbach (2023) schrijven over een heel ander effect van deze wet: Zo "*worden migranten en hun nakomelingen gereduceerd tot onbekende anderen die zich gebrekkig integreren, de leefbaarheid en veiligheid van buurten ondermijnen*", schrijven deze auteurs in het rapport van de Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme.

16.2. Politie en etnische profilering

Etnische profilering is een praktijk waarbij mensen in beroepen die een controlerende functie hebben, zoals werknemers bij de politie, Belastingdienst of de douane, criteria voor controles handhaven die bijvoorbeeld verbonden zijn aan etniciteit of huidskleur, terwijl daar geen objectieve rechtvaardiging voor bestaat (Felten et al., 2022). Dit gebeurt op bewust, maar ook op onbewust niveau. Als er bij een controlerende organisatie of bij diens medewerkers vooroordelen heersen over mensen met een migratieachtergrond, kan dit leiden tot onbewuste vormen van etnische profilering (Felten et al., 2022).

Politieagenten hebben bijvoorbeeld de bevoegdheid om zogeheten 'proactieve controles' uit te oefenen. Dit houdt in dat ze burgers onder andere staande mogen houden, mogen fouilleren, en identificatiebewijzen mogen opvragen. Politieagenten mogen dit doen zonder aanleiding of verdenking. Dit geeft de politie veel speelruimte en die ruimte vergroot de kans dat er aan etnisch profileren gedaan wordt. Felten en collega's hebben hier uitgebreid over geschreven (2022) en dit komt eveneens aan bod in documentaires over de politie in Nederland (Mok & Uslu, 2022; Rosens, 2018).

10 Dit is een term die in het bewuste onderzoek is gebruikt, om zo accuraat mogelijk verslag te leggen is deze term ook in dit rapport overgenomen.

Onderzoek van Bezemer en Leerkes (2021) laat zien wat de effecten van dit soort etnische profilering zijn op jongeren. Jongeren met en zonder migratieachtergrond geven even vaak aan dat zij strafbare feiten plegen. Toch blijkt dat jonge mannen met een 'niet-westerse' migratieachtergrond twee keer vaker gecontroleerd worden door de politie dan jonge mannen zonder migratieachtergrond. Jongeren met een migratieachtergrond hebben een vijf keer grotere kans om als verdachte aangemerkt te worden en een tien keer grotere kans om een celstraf te krijgen - voor hetzelfde delict. Verdachten met een migratieachtergrond worden zwaarder gestraft door de rechter (Bezemer & Leerkes, 2021).

Soms gebeurt etnisch profileren op een bewuster niveau. De manier waarop tot voor kort 'ras' een criterium was waarmee de Koninklijke Marechaussee bepaalde wie aan grenscontroles of extra controle op verblijfsstatus werd onderworpen is daar volgens de literatuur een voorbeeld van (Abdoelhafiezkhani & Schalkwijk, 2024; Zwart Manifest, 2024).

16.3. De Belastingdienst en het Toeslagenschandaal

In 2022 concludeerde PwC in meerdere rapporten dat de Belastingdienst, als zelfstandige overheidsorganisatie, bij wat later bekend is geworden als het Toeslagenschandaal stelselmatig discrimineerde onder de noemer "fraudebestrijding" (PwC, 2022a, b). In een poging om mogelijke fraude op te sporen bij het aanvragen en ontvangen van kinderopvangtoeslag, werden er lijsten bijgehouden met daarop *namen* van mensen van wie de Belastingdienst dacht dat zij een hoge kans op fraude hebben. Bij het samenstellen van de lijsten werd gebruiktgemaakt van *nationaliteit*, leeftijd en persoonskenmerken die een indicatie geven van de *religieuze overtuiging* van de persoon in kwestie (zoals *giften aan moskeeën*). Voor in totaal 43.702^[11] gezinnen (Dienst Toeslagen, 2025) betekende dit dat de kinderopvangtoeslag onterecht werd stopgezet, verlaagd en/of gezinnen grote bedragen moesten terugbetalen met grote financiële problemen tot gevolg.

Uit cijfers van het CBS (2022) blijkt dat *personen van kleur en/of met een migratieachtergrond* disproportioneel veel gedupeerd zijn geraakt door het Toeslagenschandaal. Ruim 70 procent van alle gedupeerden zijn in het buitenland geboren, of hebben een of twee ouders die in het buitenland zijn geboren. Uitgesplitst naar herkomstland (van de ouders, of de persoon zelf) is te zien dat meerdere overwegend Zwarte gemeenschappen buitenproportioneel vaak beschuldigd zijn van fraude. Ter illustratie, van de totale Nederlandse bevolking heeft 2% een Surinaamse

achtergrond, onder de gedupeerden was dit percentage 18 %. Een soortgelijke tendens is zichtbaar onder Caribische Nederlanders. In Nederland heeft 0,1% een Caribische achtergrond, onder gedupeerden is dit 12%. Ook Nederlanders met een Marokkaanse of Turkse achtergrond zijn oververtegenwoordigd onder de gedupeerden, maar in mindere mate dan Surinaamse en Caribische Nederlanders (Rubingh et al., 2022; Zwart Manifest, 2024).

Het Toeslagenschandaal is een voorbeeld van 'cumulatieve discriminatie' en heeft direct en indirect gevolgen voor volgende generaties. Geldgebrek heeft doorgewerkt in echtscheidingen en de opvoeding van kinderen. Sommige ouders hebben zelfs te maken gekregen met jeugdzorg en uithuisplaatsingen. Van 'cumulatieve discriminatie' is sprake als de opeenstapeling van discriminatie een steeds groter, en wijdverbreider effect heeft. Bij cumulatieve discriminatie doen mensen binnen eenzelfde domein meerdere ervaringen met discriminatie op (Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme, 2025). Mensen ervaren daarnaast discriminatie vaak in meerdere domeinen, doordat discriminatie in het ene domein tot gevolg kan hebben dat mensen in een ander domein opnieuw te maken krijgen met discriminatie en/of ongelijkheid. De Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme (2025) geeft nog een ander voorbeeld van cumulatieve discriminatie: de effecten van onder advisering. Iemand die door onder advisering diploma's heeft gestapeld, betreedt later de arbeidsmarkt dan iemand die in een keer het benodigde diploma voor een bepaalde baan heeft kunnen halen. Werkgevers nemen soms liever jongere mensen aan voor hun startersposities, waardoor de 'stapelaars' weer gediscrimineerd worden.

16.4. Studiefinanciering door DUO

Een soortgelijk voorbeeld van discriminatie door een overheidsinstantie is te vinden bij DUO, de organisatie die onder andere studiefinanciering uitkeert. Ook daar werd in het kader van fraude een "*potentiële daderprofiel*" opgesteld om te controleren of studenten die een uitwonende beurs ontvangen, wel degelijk niet meer in hun ouderlijk huis woonden (DUO, 2025). Onderzoek van Algorithm Audit (2024) laat zien dat o.a. Nederlandse studenten met een Turkse of een Marokkaanse achtergrond vaker werden gecontroleerd. Algorithm Audit (2024) stelt dat "*vooringenomenheid*" de reden hiervoor is. Ruim 10.000 (oud-)studenten werden hier de dupe van. De uitwonende beurs werd stopgezet, en studenten werden geacht hoge bedragen terug te betalen.

11 De klachten van circa 25.000 andere gezinnen worden nog beoordeeld. Het aantal 43.702 duidt op het aantal gezinnen die de overheid heeft gekenmerkt als gedupeerde.

Indien zij dat niet deden, ontvingen zij boetes (Algorithm Audit, 2024). Volgens Algorithm Audit bestond deze studentenpopulatie uit ongeveer 80 % uit personen met een niet-Europese migratieachtergrond^[12]: zij werden twee keer vaker bestempeld met 'hoog risico' in het risicoprofiel, werden meer dan zes keer vaker handmatig geselecteerd voor huisbezoeken en hadden een drie keer grotere kans om ook daadwerkelijk een huisbezoek te krijgen dan studenten zonder migratieachtergrond (Algorithm Audit, 2024). In het onderzoek is er geen verdere uitsplitsing gemaakt naar herkomstland en/of migratieachtergrond.

12 Dit is een term die in het bewuste onderzoek is gebruikt, om zo accuraat mogelijk verslag te leggen is deze term ook in dit rapport overgenomen.

17 Conclusies: impact op hedendaags racisme en discriminatie - mensbeeld, dominantie, uitsluiting en omgang met heden en verleden

In dit rapport is er antwoord gegeven op de vraag die in deze kennissynthese en literatuurstudie centraal stond:

In welke domeinen en via welke factoren en patronen van betekenis werkt het trans-Atlantisch koloniaal en slavernijverleden van Nederland volgens de (wetenschappelijke) literatuur door in huidige vormen van racisme en discriminatie, en wat is de impact daarvan?

Deze hoofdvraag hebben we uiteengezet in drie deelvragen:

- Wat is er in de (wetenschappelijke) literatuur bekend over de rol en de impact van het trans-Atlantische slavernijverleden en koloniaal verleden in hedendaags racisme en discriminatie richting Nederlanders met een migratieachtergrond?
- In welke domeinen en uitingsvormen lokaliseert de (wetenschappelijke) literatuur de doorwerking van het trans-Atlantische slavernijverleden en trans-Atlantische koloniale verleden van Nederland?
- Via welke factoren en patronen van betekenis komt het trans-Atlantisch koloniaal- en slavernijverleden volgens de (wetenschappelijke) literatuur tot uiting in hedendaagse vormen van racisme en discriminatie in Nederland?

Om antwoord te geven op deze vragen hebben wij 289 (wetenschappelijke) publicaties en 5 documentaires geanalyseerd en gecodeerd. Hieronder geven we in drie paragrafen kort en samenvattend antwoord op de vragen.

17.1. Over de rol en impact van het verleden in het heden

Het koloniale verleden van Nederland en de discriminatie die Zwarte mensen en mensen van Kleur in het huidige Nederland ervaren, zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden, zo vertellen de zes sleutelpublicaties die in de analyse telkens terugkomen. Drie historici – Jan Breman, Coen van Galen en Gert Oostindie –, twee sociologen – Philomena Essed en Gloria Wekker- en verschillende wetenschappelijke auteurs in de bundel van de Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme schrijven over dat verband. De Witte norm die in de tijd van het trans-Atlantische koloniale en slavernij verleden werd gevestigd, werkt door in racisme en discriminatie in het heden. In het verleden werd die Witte norm via wetten, instituties, machtsverhoudingen, sociale verhoudingen, economische verhoudingen en geweld gevestigd in het Caribisch gebied. In de hedendaagse Nederlandse samenleving (op Europees en Caribisch gebied) werken al die mechanismen door. De historicus Dienne Hondius vat het in het rapport van de Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme (2023) zo samen:

“ *In Nederland is het slavernijverleden een van de bronnen van anti-zwart racisme. Het Nederlandse slavernijverleden is groot en veelzijdig en pas recent breder in de belangstelling gekomen. De kennis erover groeit. Anti-zwart racisme verdient specifieke aandacht, omdat het taai en hardnekkig blijkt en onvoldoende herkend en bestreden wordt. Rechtstreeks verbonden met vormen van witte superioriteit, tot uiting gebracht met bevoogdende of humoristisch bedoelde opmerkingen, gepresenteerd als onschuldig of als goedbedoelde waarschuwing blijft anti-zwart racisme – dat ook voorkomt in een openlijke vorm, niet goedbedoeld, onverpakt en rauw – een kracht van betekenis.*” (Hondius, 2023).

De Witte norm – gevormd in het koloniale en slavernijverleden – was dominant en is dat tot op de dag van vandaag gebleven. Soms is er volgens de experts een *directe* lijn te trekken tussen het koloniale en slavernijverleden enerzijds, en hedendaagse discriminerende en racistische denkpatronen anderzijds. Bijvoorbeeld in de rechtspositie van burgers van de voormalige koloniën in het Caribisch Gebied of in de vervreemding die mensen en gemeenschappen van Kleur ervaren, hun zelfbeeld en hun mentale problemen en de intergenerationele overdracht van familienamen en trauma's (zie hoofdstuk 10 en hoofdstuk 11). Het verleden blijft generaties lang aanwezig in mentale processen. Ook in stigmatisering via, bijvoorbeeld, zwarte piet (hoofdstuk 5) of vooroordelen over de veiligheid in Amsterdam Zuidoost waar veel Surinaamse Nederlanders wonen (hoofdstuk 4), is de connectie direct aan te wijzen. En in de focus van de eurocentrische geschiedschrijving en het geschiedsonderwijs in Nederland is het verband direct aan te wijzen: de perspectieven van de

mensen van Kleur blijven vaak buiten beeld en de ergste dingen worden door geschiedschrijvers en docenten weggelaten of gemarginaliseerd (hoofdstuk 3 en 8). In die gevallen is de impact van het verleden op het heden zonneklaar.

Soms is de lijn tussen het slavernijverleden enerzijds en hedendaagse discriminatie en racisme anderzijds wat indirecter, of verbonden met meerdere factoren en patronen van betekenis, die in een complexe samenloop doorwerken. Dat is bijvoorbeeld het geval in geseksualiseerde mensbeelden van Zwarte mensen of bij dehumanisering en bestialisering (hoofdstuk 5 en 6). Ook in het patroon van het white savior complex, Wit ongemak en Witte onschuld spelen meerdere factoren en patronen van betekenis een rol (hoofdstuk 7). Als de doorwerking wat ingewikkelder vorm krijgt, blijft de literatuur de verbinding tussen heden en verleden overtuigend toelichten.

Via welke mechanismen die verbinding precies wordt gemaakt in de hedendaagse situatie komt niet zo vaak aan de orde in het bronnenmateriaal. Wel wordt op basis van deze kennissynthese overduidelijk dat de bovengenoemde patronen een belangrijke rol spelen; nog steeds impact hebben op de samenleving, op interacties tussen Witte en Zwarte mensen in Nederland, op hun welbevinden, op hun handelingsmogelijkheden, op de machtsverhoudingen.

17.2. Over domeinen waarin hedendaagse discriminatie en racisme tot uiting komt

Racisme en discriminatie komen tot uiting in expliciete of openlijke vorm, maar ook op subtiele, impliciete en, bovendien, genormaliseerde manieren. In instituties, wetten én in de haarvaten van de samenleving: in alledaagse, interpersoonlijke interacties. Dat laatste is wat Philomena Essed in 1984 (heruitgegeven in 2018) *alledaags racisme* noemde; volgens de herziene editie van haar dissertatie is alledaags racisme in Nederland vaak verpakt in 'neutraliteit' of 'kleurenblindheid'.

De publicaties die we aanhalen in Deel 3 (hoofdstuk 12 tot en met hoofdstuk 16) halen de gekleurde ervaringen – van Zwarte mensen, mensen van Kleur en mensen met een migratieachtergrond – in verschillende domeinen duidelijk naar boven. Per domein - educatie, woningmarkt, zorg en welzijn, arbeidsmarkt en overheidsinstituties - komen vele ervaringen in beeld. Zwarte nazaten van tot slaafgemaakten in de trans-Atlantische connectie met Suriname en Caribische eilanden hebben er last van, maar zij niet alleen. Ook voor mensen met Turkse of Marokkaanse roots werkt de Witte norm die in het koloniale verleden van Nederland tot stand kwam door in een bij tijd en wijle zeer pijnlijk geleefde wereld. De cijfers laten zien dat mensen met deze achtergronden maar liefst twee á drie keer zo vaak worden gediscrimineerd als Witte mensen, of mensen zonder

migratieachtergrond. Een voorbeeld uit de bestanden van studiefinanciering DUO: de studentenpopulatie met een niet-Europese migratieachtergrond werd twee keer zo vaak bestempeld met een 'hoog (fraude) risico'. Deze groep liep bij de handmatige selectie zes keer zo vaak geselecteerd voor huisbezoek en had een drie keer zo grote kans om ook daadwerkelijk een huisbezoek te krijgen dan studenten zonder migratieachtergrond (Algorithm Audit, 2024).

De verzamelde (wetenschappelijke) auteurs schrijven het meest over discriminatie en racisme in het onderwijs, op de woningmarkt en op de arbeidsmarkt. Op de arbeidsmarkt is het sollicitatieproces kwetsbaar voor discriminatie op achternaam en huidskleur. Kandidaten voor banen en stages krijgen vaker te maken met discriminatie dan Witte Nederlandse kandidaten. In het onderwijs is onder advisering een groot probleem. Zwarte leerlingen, woning- en/of baanzoekers ervaren (net als mensen van Kleur en/of met een migratieachtergrond) meer, vaker en ernstiger racisme en discriminatie dan Witte mensen of mensen zonder migratieachtergrond. Het zijn harde cijfers en pijnlijke verhalen van ouders en kinderen, van jongeren en ouderen, van praktisch- en theoretisch opgeleiden. Ze gaan niet over incidenten, maar getuigen van een structureel klimaat van ongelijkheid en uitsluiting.

In de literatuur over zorg en welzijn gaat het vooral over de geneeskunde en de historische patronen die daar discriminatie tot gevolg hebben. De standaard Wit-Europese mannelijke patiënt die bij ziektebeelden en medicijnen de behandeling bepaalt, leidt tot een Zwarte bevolking die meer gezondheidsproblemen heeft dan de rest van Nederland. Ook spelen de vooroordelen over een hoge pijngrens – gebaseerd op raciaal essentialistische ideeën over de lichamen van personen van Kleur en ingroup favoritisme van alle tijden – nog steeds een rol in zorg en welzijn.

17.3. Over historische patronen en factoren van betekenis

Door de gemiddelde Witte Nederlander wordt vaak verondersteld dat racisme nauwelijks aanwezig is in Nederland, maar de cijfers die de (wetenschappelijke) literatuur presenteert, laten een ander beeld zien. Racisme wordt in Nederland vaker dan discriminatie ontkend of gebagatelliseerd (Wekker, 2017). Dat komt gedeeltelijk door de smalle definitie van racisme in Europees Nederland. Zoals Essed en Wekker opmerken is er in Nederland een *gelimiteerd begrip (of framing) van racisme als extreem geweld, publieke haat, en fascisme*” (Essed, 2017; Wekker, 2017). En Kolman constateert daarop: *“Wanneer de definitie van racisme gelimiteerd wordt tot deze extremen, kunnen Nederlandse mensen zich gemakkelijk distantiëren van racistisch zijn.”* (Kolman (2022).

Bij racisme en discriminatie in Nederland spelen grofweg negen patronen mee die in het slavernijverleden tijdens de koloniale tijd gevormd zijn. We hebben ze in negen hoofdstukken in Deel 2 beschreven. De literatuur laat zien dat het patronen zijn die op drie manieren doorwerken in het heden. Ze:

- **Beïnvloeden het mensbeeld (en zelfbeeld)** van en over Witte, maar vooral van en over Zwarte mensen: via raciaal of cultureel essentialisme, stereotypering en stigmatisering, seksualisering, uitsluiting op basis van Kleur, dehumanisering, vervreemding en intergenerationele overdracht van trauma's.
- **Verklaren de dominantie van Witte over Zwarte personen** via rechtvaardiging van vooroordelen door essentialisme, ridiculisering, infantilisering, institutionalisering van hiërarchie via rechtssystemen, dominantie van de Witte norm (onder andere via Witte suprematie en Witte onschuld), en culturele toe-eigening.
- **Bepalen de omgang met het slavernijverleden** via eurocentrisme, intergenerationele overdracht, juridische inertie, ontkenning en social forgetting.

Vaak grijpen deze patronen in de praktijk van de Nederlandse samenleving op elkaar in. Veraart (2022) zegt in dit verband:

“*Het lijkt geen twijfel dat het slavernijverleden én de afwerende wijze waarop door de voormalige koloniale grootmachten met die erfenis sinds de afschaffing is omgegaan, doorwerken in het heden. De voortdurende economische en sociale ongelijkheden tussen een groot aantal voormalig gekoloniseerde en voormalig koloniserende landen is daar bijvoorbeeld deels op terug te voeren (Beckles, 2013; Piketty, 2022, p. 48-94). Ook de raciale vooroordelen, waarbinnen een 'beschaafd westen' tegenover een 'onbeschaafd' oosten of zuiden wordt geplaatst en mensen op basis van huidskleur, afkomst of etniciteit als inferieure, gevaarlijke wezens worden weggezet, met discriminatie tot gevolg, zijn een voortzetting van de racistische denkschema's die de koloniale tijd hebben beheerst.*" (Hondius, 2014, p. 59-110; Breman, 2021, p. 44-46)

Patronen en factoren van betekenis bij doorwerking

In volgorde van opkomst in dit rapport gaat het om de volgende factoren en patronen die doorwerken in hedendaagse discriminatie en racisme:

- **Rechtvaardiging - van hedendaagse vooroordelen en van het koloniale slavernij verleden** (hoofdstuk 3). Essentialisme rond ras en cultuur speelt hierin een rol. Maar ook eurocentrische geschiedschrijving die Witte kolonisatoren als beschavingsbrengers zag en weinig aandacht had voor onderdrukking, uitbuiting en Zwarte perspectieven.
- **Stereotypering en stigmatisering van Zwarte mensen/groepen, hun culturen en de omgeving waarin zij wonen** (hoofdstuk 4). Van Galen (2021) benoemt dat stigmatisering uit de Nederlandse slavernijtijd hier nog lang doorwerkt. Zwarte mensen werden gekenschetst als "lui, onhandig, dom, losbollig, diefachtig en onbetrouwbaar". Stereotypen die ook nu nog onbewust doorwerken in de perceptie van wijken met een hoog aandeel personen van Kleur, zoals Amsterdam Zuidoost, en in de perceptie van de bewoners van die wijken.
- **Dehumanisering (ontmenselijken), bestialisering (verdiërlijken), en ridiculisering (belachelijk maken) van Zwarte mensen en groepen** (hoofdstuk 5), onder andere via stereotypen als Black Face en zwarte piet, maar ook in het presenteren van Zwarte mensen en mensen van Kleur als 'primitief' of 'wilde', of als 'nuttige idioot' of 'nar'.
- **Infantilisering en seksualisering van Zwarte volwassenen en adultificatie van Zwarte kinderen** (hoofdstuk 6), i.e., doen alsof ze volwassenen zijn, geen aandacht besteden aan hun kind zijn. Dat Zwarte mannen structureel boys worden genoemd is een voorbeeld van het mechanisme de andere kant op: infantilisering.
- **Uitsluiting en dominantie via de Witte norm, Wit superioriteitsgevoel, white saviorism, Witte onschuld en ingroup favoritism** (hoofdstuk 7). De Witte norm is altijd dominant geweest in de verhoudingen tussen Wit en Zwart en dat patroon werkt ook nog steeds door in de hedendaagse samenleving en in vormen van racisme en discriminatie. De Witte norm houdt in dat een Witte huidskleur of cultuur als standaard of norm wordt beschouwd in de Nederlandse samenleving. Wit is de norm, en andere (groepen) personen worden voortdurend impliciet en expliciet beoordeeld en uitgesloten. Patronen gekoppeld aan de Witte norm consolideren vaak de uitsluiting van Zwarte bevolkingsgroepen, mensen van Kleur en mensen met een migratieachtergrond.
- **Institutionalisering van verschil op basis van Kleur en ongelijke rechtsposities** (hoofdstuk 8). In het koloniale systeem is onderscheid in huidskleur leidend geweest voor sociale en rechtsverschillen. Witte mensen en mensen met een lichtere tint hadden betere posities dan Zwarte mensen. Ook in het burgerschap na afschaffing van de slavernij, is

veel ongelijkheid gemaakt tussen Nederlanders van het Europese gebied enerzijds en Nederlanders van het Caribische gebied anderzijds. Dat werkt tot op de dag van vandaag door. Mensen uit de Cariben hebben in de loop der tijd minder rechten gekregen en er is gebrek aan juridisch handelen om deze rechten gelijk te trekken. Ook ten aanzien van wijzigingsmogelijkheden van door slavernij besmette familienamen en ten aanzien van slavernij als misdaad is er lange tijd juridische nalatigheid (geweest).

- **Ontkenning, social forgetting, 'kleurenblindheid', bagateliseren, minimaliseren van hedendaagse discriminatie en het slavernijverleden** (hoofdstuk 9). In Nederland wordt ongelijkheid op basis van huidskleur en de slavernijgeschiedenis maar al te vaak en al te graag genegeerd of vergeten. De wortels van deze houding liggen in het verleden waarin het perspectief van de Zwarte mensen, de tot slaafgemaakten, er niet toe deed; en waarin hun leed werd genegeerd en hun ongelijke behandeling werd gerechtvaardigd door een Wit superioriteitsgevoel en ook, bijvoorbeeld, interpretaties van passages in de Bijbel.
- **Structurele vervreemding** (hoofdstuk 10): bij Zwarte personen en Zwarte gemeenschappen; vervreemding van de roots, soms ook van de eigen persoonlijkheid door dominantie van de Witte norm; vervreemding van de oorspronkelijke cultuur, naamgeving, religie en goederen van de Zwarte gemeenschappen. Vervreemding kan van cultureel, spiritueel en economisch kapitaal zijn. Culturele toe-eigening van de Witte gemeenschappen en de beperkte toegang van de Zwarte gemeenschappen tot hun eigen geschiedenis speelt hier ook een rol.
- **In Zwarte families en persoonlijke levens de intergenerationele overdracht en mentale nasleep van trauma's uit het slavernijverleden** (hoofdstuk 11). Voor deze doorwerking komt steeds meer aandacht. Ook in Witte families speelt de doorwerking van het slavernijverleden een rol; het is een gemeenschappelijk verleden dat we delen. Dat neemt niet weg dat Witte en Zwarte families een andere, hiërarchisch gerangschikte positie hebben gehad in de koloniale en slavernijgeschiedenis.^[13]

Veel geschreven over

We hebben de bijna 300 bronnen niet kwantitatief geanalyseerd maar er zijn in de literatuur wel duidelijk zwaartepunten aan te wijzen waar veel over geschreven wordt. De volgende patronen krijgen de meeste aandacht van de (wetenschappelijke) auteurs:

- Stereotypering (50x) en stigmatisering (67x, waarvan 20x i.v.m. criminaliteit).
- De Witte norm (47x), 'kleurenblindheid' (40x) en Witte onschuld (38x).
- Structurele vervreemding (40x).
- Ontkenning (52x), social forgetting en het bagatelliseren van slavernijverleden en hedendaagse discriminatie.

Raciaal essentialisme, bestialisering, ridiculisering, colorisme en het uitblijven van naleving van wetten in verband met discriminatie werden als patroon in deze literatuurstudie maar de helft zo vaak gesignaleerd.

Dat het verleden op een negatieve manier doorwerkt in het heden is geen punt van discussie in de literatuur. De wetenschappelijke auteurs dragen ook vele voorbeelden van doorwerking aan. Maar hoe de overdracht van heden naar verleden precies plaatsvindt, komt minder vaak aan bod. Dit is een psychologische kwestie waar meer onderzoek naar gedaan kan worden. Wat het gebrek aan aandacht tot op heden kan verklaren is het volgende. Historici concentreren zich vaak op patronen in het verleden, terwijl sociologen zich op patronen van discriminatie en racisme in het heden focussen. (Sociaal) Psychologen hebben zich nog te weinig met het verband tussen slavernijverleden en hedendaagse discriminatie beziggehouden. Op basis van de literatuur kunnen wij wel constateren dat ingroup favoritisme en het bewust of onbewust doorzetten van koloniale machtsverhoudingen hier zeker aan de orde is. Hoe dan ook, hedendaagse discriminatievormen zijn ook in Nederland systematisch en structureel ingebed en geworteld in een trans-Atlantisch koloniaal verleden dat nog steeds doorwerkt. Daardoor worden Zwarte personen en mensen van Kleur in allerlei processen ongelijk behandeld. Dat beperkt hun toegang tot sociale, economische en politieke kansen en middelen.

13 Zie onder andere de radiodocumentaire/podcast voor OVT *De plantage van onze voorouders* (2020) van Peggy Bouva en Maartje Duin.

Literatuur en andere bronnen

Documentaires

Rosens, N. (Regisseur). (2018). *Verdacht*. NPO Doc. <https://www.npodoc.nl/documentaires/2018/12/verdacht.html>

Bergman, S. (Regisseur). (2016). *Zwart als Roet*. NPO Doc. https://www.npodoc.nl/documentaires/2014/11/zwart-als-roet.html?gad_source=1

Bergman, S. (Regisseur). (2017). *Wit is ook een kleur*. <https://www.npodoc.nl/documentaires/2016/12/wit-is-ook-een-kleur.html>

Duin, M. en Bouva, P. (2020), *De plantage van onze voorouders*. [De plantage van onze voorouders | NPO Radio 1](#). Ook uitgebracht als podcast

Junger, K. (Regisseur). (2017). *Ik alleen in de klas*. NPO Doc. <https://www.npodoc.nl/documentaires/2017/05/ik-alleen-in-de-klas.html>

Mok, M. (Regisseur) & Uslu, M. (Regisseur). (2022). *De blauwe familie*. NPO Doc. <https://www.npodoc.nl/documentaires/2022/05/de-blauwe-familie.html>

Literatuurlijst

Aalbers, M.B. (2002). The neglected evidence of housing market discrimination in the Netherlands. *Radical Statistics*, 79, 161-169. Geraadpleegd 2 juli 2026, van <https://www.radstats.org.uk/no079/aalbers.htm>

Aalbers, M.B. (2006). *Who's afraid of red, yellow and green?: geographies of redlining and exclusion in the Netherlands and Italy*. [PhD thesis, Universiteit van Amsterdam]. https://pure.uva.nl/ws/files/730423/42702_Aalbers.pdf

Aalbers, M.B. (2007). Place-based and race-based exclusion from mortgage loans: Evidence from three cities in the Netherlands. *Journal of Urban Affairs*, 29(1), 1-27. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9906.2007.00320.x>

de Abreu, J., Britto, I., & Esajas, M. (2025). Let Us Not Erase Black Activism When Remembering the Dutch Colonial Past. In *The Future of the Dutch Colonial Past* (pp. 166-184). Routledge. <https://doi.org/10.2307/jj.11895526.15>

Achiume, T. (2019). End of Mission Statement of the Special Rapporteur on Contemporary Forms of Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance at the Conclusion of Her Mission to the Kingdom of the Netherlands. Den Haag. Geraadpleegd 7 juli 2026, van <https://www.ohchr.org/en/statements-and-speeches/2019/10/end-mission-statement-special-rapporteur-contemporary-forms-racism>

Adviescollege Dialooggroep Slavernijverleden. (2021). *Ketenen van het verleden: Rapport van Bevindingen van het Adviescollege Dialooggroep Slavernijverleden*. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2021/07/01/ketenen-van-het-verleden>

Adviesraad Internationale Vraagstukken. (2001). *Advies 22: De Wereldconferentie tegen Racisme en de problematiek van rechtsherstel*. Geraadpleegd 30 juni 2026, van <https://www.adviesraadinternationalevraagstukken.nl/documenten/publicaties/2001/06/18/de-wereldconferentie-tegen-racisme-en-de-problematiek-van-rechtsherstel>

Aggett, B. G., & and Van De Leur, W. (2020). 'Building on the Power of the Past' the production and politics of heritage on a Dutch Caribbean Island. *International Journal of Heritage Studies*, 26(6), 589-602. <https://doi.org/10.1080/13527258.2019.1639072>

Albarus, N. (2023). An Overview of the Ongoing Legacies of Colonialism in Contemporary Legal Systems in the Black Diaspora. *Berkeley Journal of African-American Law & Policy*, 23, 15.

Algorithm Audit (2024). Vooringenomenheid voorkomen. Technische audit van risicoprofileringsalgoritme zoals gebruikt door de Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO). Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO). Geraadpleegd 30 juni 2026, van https://algorithmaudit.eu/nl/algoprudence/cases/aa202401_preventing-prejudice/

Allen, R. M. (2023). *Multiperspectiviteit in de maatschappelijke beeldvorming rondom de Curaçaose creoolse spiritualiteit*. In van Meeteren, M., Boone, M. M., Oudshoorn-Tinga, D., Kool-Blokland, H., Hartendorp, J., Allen, R. M., van der Klein, M., van der Woude, M., & Schaap, A. J. (2023). *Slavernijverleden en doorwerking*.

Allen, R. M., Captain, E., van Rossum, M., & Vyent, U. (2024). *Het Nederlandse koloniale slavernij-verleden en zijn doorwerkingen* (p. 60). Kennisagenda 2025 – 2035. Rijksoverheid. <https://www.staatenslavernij.nl/assets/files/kennisagenda-slavernijverleden-nl.pdf>

Allen, R. M., Captain, E., Van Rossum, M., & Vyent, U. (2025). *Slavery & The Dutch State*. Leiden University Press. <https://doi.org/10.24415/9789087284602>

Almuqaimi, A. H. (2024). Almuqaimi. (2024). Discussing the Relationship Between Slavery and Racism; How Slavery Causes Racism? *Academic Journal of Research and Scientific Publishing*, 5(60), 34-46. <https://doi.org/10.52132/Ajrsp.e.2024.60.2>

Alofs, L. (2019). Literaire mythen en Benedenwindse feiten. Literaire Mythen En Benedenwindse Feiten, Gedekoloniseerde Interpretaties Van Inheems Curaçao, Aruba En Bonaire, Ca. 1499-1636. Geraadpleegd 1 mei 2025, van https://www.academia.edu/39694779/Litteraire_mythen_en_Benedenwindse_feiten

Althoff, M. (2013). Multiple identities and crime: A study of Antillean women and girls in the Netherlands. *European Journal of Criminology*, 10(4), 394-407. <https://doi.org/10.1177/1477370812468808>

van Amersfoort, H. (2008). The legacy of empire: post-colonial immigrants in Western Europe. *Migration citizenship education: information platform, 2008*(European policy). Geraadpleegd 29 juni 2026, van <http://www.migrationeducation.org/51.0.html#>

van Amersfoort, H., & van Niekerk, M. (2006). Immigration as a Colonial Inheritance: Post-Colonial Immigrants in the Netherlands, 1945–2002. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 32(3), 323-346. <https://doi.org/10.1080/13691830600555210>

Andriessen, I. (2020). Institutioneel racisme in Nederland. *Wiarde Beckman Stichting*. Geraadpleegd 11 april 2025, van https://www.wbs.nl/sites/default/files/2020-10/04.%20I%20Andriessen_Institutioneel%20racisme%20in%20NL_SD_2020_5_0.pdf

Andriessen, I., Dagevos, J., Nievers, E., & Boog, I. (2007). *Discriminatiemonitor niet-westerse allochtonen op de arbeidsmarkt 2007*. Sociaal en Cultureel Planbureau.

Andriessen, I., Hoegen Dijkhof, J., van der Torre A., van den Berg E., Pulles, I., Iedema, J., & de Voogd-Hamelink, M. (2020). *Ervaren discriminatie in Nederland II*. Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd 30 juni 2026, van <https://www.scp.nl/documenten/2020/04/02/ervaren-discriminatie-in-nederland-ii>

Andriessen, I., Nievers, E., Dagevos, J., Faulk, L., & Iedema, J. (2011). Voorkeur bij gelijke geschiktheid. Een studie via praktijktests naar arbeidsmarktdiscriminatie van migrantengroepen. *Sociologie*, 7(3). <https://doi.org/10.5117/SOC2011.3.ANDR>

Andriessen, I., Nievers, E., Faulk, L., & Dagevos, J. (2010). *Liever Mark dan Mohammed? Onderzoek naar arbeidsmarktdiscriminatie van niet-westerse migranten via praktijktests*. Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd 30 juni 2026, van <https://www.kennisplatformwerkeninkomen.nl/site/binaries/site-content/collections/documents/2010/01/01/liever-mark-dan-mohammed/liever-mark-dan-mohammed.pdf>

Andriessen, I., van Rooijen, M., Day, M., van den Berg, A., Mienis, E., & Verweij, N. (2021). *Ongelijke kansen op de stagemarkt. Onderzoek naar objectief vastgestelde en ervaren stagediscriminatie in het mbo in Utrecht*. Utrecht, Verwey-Jonker instituut. Geraadpleegd 30 juni 2026, van https://verwey-jonker.nl/wp-content/uploads/2021/06/220330_Ongelijke_kansen_op_de_stagemarkt-WEB.pdf

Andriessen, I., & Wittebrood, K. (2021). Discriminatie op de woningmarkt: Een praktijkgericht onderzoek naar de aanpak van discriminatie op de particuliere huurwoningmarkt. Utrecht, Verwey-Jonker Instituut. Geraadpleegd 30 juni 2026, van <https://www.verwey-jonker.nl/publicatie/discriminatie-op-de-woningmarkt-utrecht/>

Antidiscriminatievoorziening Limburg & Bureau Gelijke Behandeling Flevoland. (2023). *Onderzoek: Discriminatie bij woningverhuur 2023*. Geraadpleegd 2 juli 2026, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/blg-1120985.pdf>

Aouragh, M. (2019). 'White privilege'and shortcuts to anti-racism. *Race & Class*, 61(2), 3-26. <https://doi.org/10.1177/0306396819874629>

Ariës, R., Van der Avoort, S., Baltussen, M., Binnekamp, T., Braas, T., Van der Burg, R., De Croes, L., & De Zeeuw, E. (2025). *De Staat van het Onderwijs 2025*. Den Haag, Inspectie van het Onderwijs, Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Geraadpleegd 30 juni 2026, van <https://open.overheid.nl/documenten/b3be2314-4c3d-4a2c-b85f-176563b1932f/file>

Asante, M. K. (2001). The ideology of racial hierarchy and the construction of the European slave trade. *Black Renaissance/Renaissance Noire*, 3(3), 133-148.

Aussems, C. (2016). Factsheet moslims in Nederland 2014. Utrecht, Kennisplatform Inclusief Samenleven. Geraadpleegd 12 juni 2025, van <https://www.kis.nl/sites/default/files/2022-08/moslims-in-nederland.pdf>

Bhabha, H. K. ([1984]2021). Of mimicry and man: The ambivalence of colonial discourse. In *Literary theory and criticism* (pp. 171-181). Routledge India.

Badou, M., Cadat-Lampe, M., Felten, H., Kros, K., Yohannes, R., Zemouri, C. & De Zwart, O. (2023). *Verkenning Discriminatie en racisme in de zorg*. Utrecht, Movisie. Geraadpleegd 30 juni 2026, van <https://www.movisie.nl/publicatie/verkenning-discriminatie-racisme-zorg>

Balkenhol, M., & and Coenders, Y. (2021). Metahistory as diaspora practice: Mobilising the Dutch black radical tradition. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47(18), 4256-4268. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1812281>

Bernabela, J.E.R. (2022). "He just forces me to say things in Arabic, but I just didn't want that" How Men of Colour Deal with Sexual Racism in the Dutch Gay Scene. (Bachelorscriptie, ongepubliceerd). Amsterdam, Amsterdam University.

Bernabela, J.E.R. (2024). More than just a BBC: Representations of Black Male Sexuality in the Era of OnlyFans. A Case Study on Gay Porn Star Rhyheim Shabazz (Masterscriptie, ongepubliceerd). Utrecht, Utrecht University.

Berger, Y., van der Poort, M., & Vonk., R. (2021). Beeldvorming over het Zelf en de Ander: discriminatie jegens individuen met een Midden-Oosterse achtergrond in Nederland: Een interdisciplinair onderzoek naar de oorzakelijke factoren en gevolgen. Utrecht, Universiteit Utrecht. Geraadpleegd 12 juni 2025, van <https://studenttheses.uu.nl/bitstream/handle/20.500.12932/709/LAS-Scriptie%20Eindversie%202020-21%20Berger%2C%20van%20der%20Poort%2C%20Vonc.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Bezemer, W. & Leerkes, A. (2021). *Oververtegenwoordiging verder ontcijferd: een kwantitatief onderzoek naar sociale verschillen in verdenkingskans en zelfgerapporteerd crimineel gedrag onder jongeren in Nederland*. Den Haag, Sdu Uitgevers, Den Haag, Politie & Wetenschap, Den Haag, Erasmus Universiteit Rotterdam. Geraadpleegd 4 september 2026, van <https://www.politienwetenschap.nl/publicatie/oververtegenwoordiging-verder-ontcijferd-369>

Biekman, B. (2023). De doorwerking van het slavernijverleden in perspectief van 25 maart, VN Internationale Dag Herdenking van de slachtoffers van slavernij en de trans-Atlantische slavenhandel. In: Biekman, B., Captain, E., van Gent, W., Helberg-Proctor, A., Hochstenbach, C., Hondius, D., Mesman, J., Oostindie, G., Schor, P., & Thijssen, L. (2023). *Doorwerkingen van slavernijverleden: Meervoudige perspectieven op de relatie tussen verleden en heden*. Biekman, B., Captain, E., van Gent, W., Helberg-Proctor, A., Hochstenbach, C., Hondius, D., Mesman, J., Oostindie, G., Schor, P., & Thijssen, L. (2023). *Doorwerkingen van slavernijverleden: Meervoudige perspectieven op de relatie tussen verleden en heden*. Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme. Geraadpleegd op 16 juni 2026 via <https://www.staatscommissietegendiscriminatieenracisme.nl/publicaties/publicaties/2023/07/03/index>

Bijnaar, A., & Maris, C. (2014). Zwart als Roet. Zwarte Piet in de liberale rechtsstaat. *Filosofie en Praktijk* 35(3). Geraadpleegd 23 april 2025, van https://vfp.nu/wp-content/uploads/2014/11/BW_FPnr3_2014.pdf#page=5

Bijnen, E. S. van, Brandon, P., Fatah-Black, K., Limon, I., Modest, W., & Schavemaker, M. (2024). *The future of the Dutch colonial past: Curating heritage, art and activism*. Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.2307/jj.11895526>

Blakely, A. (1993). *Blacks in the Dutch World: The Evolution of Racial Imagery in a Modern Society*. Indiana University Press.

Blauw, S. (2024, 23 mei). Iedere zwangere verdient even goede zorg. Maar niet iedere zwangere krijgt die ook. *De Correspondent*. Geraadpleegd 30 juni 2026, van <https://decorrespondent.nl/15335/iedere-zwangere-verdient-even-goede-zorg-maar-niet-iedere-zwangere-krijgt-die-ook/bd8a2653-b974-08dd-0362-378d7f31523d>

Böcker, A.G.M., Terlouw, A.B., & Özdemir, E. (2019). Discriminatie bij de verhuur van woningen? Een verkennend onderzoek naar verklaringen en de mogelijke aanpak. Radboud Universiteit. <https://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/209791/209791pub.pdf>

Bolt, G., & Kempen, R. van. (2012). Ethnic Segregation and Residential Mobility: Relocations of Minority Ethnic Groups in the Netherlands. In *Linking Integration and Residential Segregation* (pp. 165-186). Routledge.

Bosma, A., Lauwaert, K., Aertsen, I., Zebel, S., Van Hoek, A., & Van Stokkom, B. (2022). Confrontatie met koloniaal onrecht: Pacificatie en de moeizame opbouw van een gezamenlijke toekomst. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 22(2), 9-17. <https://doi.org/10.5553/tvh/1568654x2022022002002>

Bosma, U. (2012). Post-colonial immigrants and identity formations in the Netherlands. Amsterdam University Press.

Bosma, U. (2025). Why is there no post-colonial debate in the Netherlands?. In *Post-colonial immigrants and identity formations in the Netherlands* (pp. 212-193). Routledge.

Bosma, U., Lucassen, J., & Oostindie, G. (2012). Postcolonial Migrants and Identity Politics: Europe, Russia, Japan and the United States in Comparison. Berghahn Books.

Bot, M. (2022a). *Is institutioneel racisme echt racistisch?* Tilburg University Research Portal. Geraadpleegd 30 juni 2026, van <https://research.tilburguniversity.edu/en/publications/is-institutioneel-racisme-echt-racistisch/>

Bot, M. (2022b). De natiestaat als olifant in de kamer van de postkoloniale rechtsstaat. Over nationaliteitsdiscriminatie, institutioneel racisme en het recht. *Nederlands Tijdschrift voor de Mensenrechten*, 47(1), 78-94.

Boucher, D. (2019). Reclaiming history: dehumanization and the failure of decolonization. *International Journal of Social Economics*, 46(11), 1250-1263. <https://doi.org/10.1108/IJSE-03-2019-0151>

Brandon, P., Jones, G., Jouwe, N., & Rossum, M. van. (2020). *De slavernij in Oost en West: Het Amsterdam-onderzoek*. Uitgeverij Unieboek | Het Spectrum.

Breman, J. (2021). Kolonialisme en racisme: Een postkoloniale kroniek. Amsterdam University Press.

Breman, J. (2022). Discussiedossier Kolonialisme en racisme: een reactie. *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, 19(3), 151-155. <https://doi.org/10.52024/tseg.13148>

Breman, J. (2024). Colonialism, Capitalism and Racism: A Postcolonial Chronicle of Dutch and Belgian Practice. Amsterdam University Press.

Broek, L. van den. (2020). *Wit is nu aan zet: Racisme in Nederland*. Amsterdam University Press.

Broekroelofs, R. (2023). *Ervaren discriminatie: Een peiling onder sociaal professionals*. Utrecht, Movisie. Geraadpleegd 23 juli 2026, van <https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2023-05/Peiling%20ervaren%20discriminatie.pdf>

Bulla, D. W. (2020). *Why Slavery Endures: Its Past, Present, and Future*. Cambridge Scholars Publishing.

Butter, E. & Polak, S. (2025). Discriminatie in de zorg: Het systeem verandert niet vanzelf; de rol van bestuurders en toezichhouders tegen discriminatie in de zorg. Geraadpleegd 26 juli 2026, van <https://www.actiz.nl/sites/default/files/2025-05/Discriminatie%20in%20de%20zorg.pdf>

Cambridge University Hospitals. (2023). *Childbirth pain relief study reveals inequalities for BAME mothers*. Geraadpleegd 30 juni 2026, van <https://www.cuh.nhs.uk/news/childbirth-pain-relief-study-reveals-inequalities-for-bame-mothers/>

Captain, E. (2023). *De dominee, de koopman en hun doorwerking. Over de lange gevolgen van koloniale slavernij*. In Biekman, B., Captain, E., van Gent, W., Helberg-Proctor, A., Hochstenbach, C., Hondius, D., Mesman, J., Oostindie, G., Schor, P., & Thijssen, L. (2023). *Doorwerkingen van slavernijverleden: Meervoudige perspectieven op de relatie tussen verleden en heden*.

Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). (2022). *Kenmerken van gedupeerde gezinnen toeslagenaffaire*. Den Haag, Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2022/26/kenmerken-van-gedupeerde-gezinnen-toeslagenaffaire>

Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). (2024). *Ervaren discriminatie in Nederland*. Den Haag, Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd 2 juli 2026, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/rapportages/2024/ervaren-discriminatie-in-nederland>

Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). (2025). *AZW: uitkomsten werknemersenquête, 4e kwartaal 2024*. Den Haag, Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd 21 juli 2025, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2025/18/azw-uitkomsten-werknemersenquete-4e-kwartaal-2024>

College voor de Rechten van de Mens (2022, 1 april). *Advies definitie Racisme. Brief aan ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties*. Utrecht, College voor de Rechten van de Mens.

College voor de Rechten van de Mens. (2023, 30 juni). *Waarom moeten we het slavernijverleden herdenken?* Utrecht, College voor de Rechten van de Mens. Geraadpleegd 7 juli 2026, van <https://www.mensen-rechten.nl/actueel/weblogs/toegelicht/2023/waarom-moeten-we-het-slavernijverleden-herdenken>

Combrink, T., & van Rossum, M. (2022). Introduction: the impact of slavery on Europe—reopening a debate. In *Slavery and Europe* (pp. 16-3). Routledge.

Conermann, S., Rauhut, C., Schmieder, U., & Zeuske, M. (Red.). (2023). *Cultural Heritage and Slavery: Perspectives from Europe*. De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783111331492>

Crul, M., Steinmetz, C., & Lelie, F. (2024). *Achterstelling en discriminatie in het Amsterdamse onderwijs*. Amsterdam, Vrije Universiteit. Geraadpleegd 9 juni 2025, van https://research.vu.nl/ws/portalfiles/portal/359934236/Achterstelling_en_Discriminatie_in_het_Amsterdamse_Onderwijs_Crul-Steinmetz-Lelie_2024.pdf

Cuales, S. M. (1998). In search of our memory: gender in the Netherlands Antilles. *Feminist Review*, 59(1), 86-100.

van Daalen, L. M., Hol, A. C., & Rieter, E. R. (2022). Vreemdeling? De positie van ongedocumenteerde Surinaamse oud-Nederlanders in het licht van het koloniale verleden. *Nederlands Tijdschrift voor de Mensenrechten*. NJCM-Bulletin, 47, 3, pp. 321-341.

Dagblad Suriname. *Juridische info: Het recht eenvoudig uitgelegd - De Toescheidingsovereenkomst*. (2025, 29 november). <https://www.dbsuriname.com/2025/11/29/juridische-info-het-recht-eenvoudig-uitgelegd-de-toescheidingsovereenkomst/>

Daru, S., Joemmanbaks, F., Jak, L., Bytyçi, A., Felten, H. (2024). *Discriminatie op de zorgwerkvloer herkennen en passend reageren*. Utrecht, Movisie. Geraadpleegd 26 juli 2026, van https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2024-08/Rapport_Discriminatie_op_de_werkvloer_herkennen_en_passend_reageren.pdf

Davidovic, M. (2015). *Diversiteit en discriminatie: Onderzoek naar processen van in- en uitsluiting*. Amsterdam University Press.

Debeuckelaere, H. (2019). *Kolonialisme leeft door in het heden. Daarom is dekoloniseren belangrijk*. De Correspondent. Geraadpleegd 7 juli 2026, van <https://decorrespondent.nl/10618/kolonialisme-leeft-door-in-het-heden-daarom-is-dekoloniseren-belangrijk/7880e4f8-dd57-0bc5-152f-d074b70644f4>

DeGury, J. (2005). *Post Traumatic Slave Syndrome: America's Legacy of Enduring Injury and Healing*. Uptone Press.

Deros, E. (2007). Naamdiscriminatie bij cv-screening. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 23(4). <https://doi.org/10.5117/2007.023.004.009>

Deros, E. (2011). Geen baan voor een Marokkaan?: Discriminatie bij cv-screening nader bekeken. *Gedrag & Organisatie*, 24(2). <https://doi.org/10.5117/2011.024.002.139>

Dibbets, A., Jak, L., & Hoogenbosch, A. (2020). *Discriminatie bij woningverhuur in Rotterdam: Een praktijktest*. Rotterdam: RADAR. Geraadpleegd 2 juli 2026, van <https://radar.nl/publicaties/praktijktest-discriminatie-bij-woningverhuur-rotterdam/>

Dienst Toeslagen (2025). *Toeslagen Herstel, Feiten en cijfers*. Ministerie van Financiën. Geraadpleegd 7 juli 2026, van <https://herstel.toeslagen.nl/dashboard-kinderopvangtoeslag/>

Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO). (2025). *Vervolgonderzoek bevestigt indirecte discriminatie controles uitwonendenbeurs*. Den Haag, Dienst Uitvoering Onderwijs. Geraadpleegd 2 juli 2026, via <https://duo.nl/organisatie/pers/vervolgonderzoek-bevestigt-indirecte-discriminatie-controles-uitwonendenbeurs.jsp>

Dikmans, B. (2020). "Everyday Racism," "White Innocence," and Postcolonial Society: A Deeper Look into the Dutch Cultural Archive. *Journal of Critical Race Inquiry*, 7(1), Article 1. <https://doi.org/10.24908/jcri.v7i1.12798>

Dirven, H., & van Thor, J. (2023). *Discriminatie op de werkvloer*. Den Haag, Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd 2 juli 2026, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2023/discriminatie-op-de-werkvloer>

Dolfing, M., & van Tubergen, F. (2005). Bensaïdi of Veenstra? Een experimenteel onderzoek naar discriminatie van Marokkanen in Nederland. *Sociologie*, 1, 407. Geraadpleegd 9 juni 2025, van <https://pure.rug.nl/ws/portalfiles/portal/14486729/TubergenFA-Bensaidi-2005.pdf>

Dooling (2005). The Making of a Colonial Elite: Property, Family and Landed Stability in the Cape Colony, c.1750–1834. *Journal of Southern African Studies*, 31(1), 147-162. <https://doi.org/10.1080/03057070500035802>

Drazdowski, T. K., Perrin, P. B., Trujillo, M., Sutter, M., Benotsch, E. G., & Snipes, D. J. (2016). Structural equation modeling of the effects of racism, LGBTQ discrimination, and internalized oppression on illicit drug use in LGBTQ people of color. *Drug and Alcohol Dependence*, 159, 255-262. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2015.12.029>

Drescher, S. (1990). The Ending of the Slave Trade and the Evolution of European Scientific Racism. *Social Science History*, 14(3), 415-450. <https://doi.org/10.2307/1171358>

Drost et al. (2024). *Sporen van Slavernijverleden in Arnhem*. Geraadpleegd 2 juli 2026, van <https://erfgoed gelderland.nl/project/sporenvanslavernijverleden/>

Elibol, R. & Tielbeke, J. (2018). *Onderzoek discriminatie op de woningmarkt: "Rachid is ook gewoon een nette jongen"*. In: De Groene Amsterdammer, 28 maart 2018, nr. 13.

Emmer, P. C. (2018). Het zwart-witdenken voorbij: Een bijdrage aan de discussie over kolonialisme, slavernij en migratie. Nieuw Amsterdam.

van der Ent, B. (2018). Discriminatie op de arbeidsmarkt: waarom hebben 'Marokkaanse'en 'Surinaams-Hindoestaanse'Nederlanders minder kans op een baan?. *Sociologie*, 14(1). <https://doi.org/10.5117/SOC2018.1.002.ENT>

Essed, P. (1984). *Alledaags racisme*. Amsterdam: Sara.

Essed, P. (1991). Knowledge and Resistance: Black Women Talk about Racism in the Netherlands and the USA. *Feminism & Psychology*, 1(2), 201-219. <https://doi.org/10.1177/0959353591012003>

Essed, P., & Hoving, I. (2014). *Dutch racism* (Vol. 27). Rodopi. <https://www.doi.org/10.1163/9789401210096>

Essed, P., Farquharson, K., Pillay, K., & White, E. J. (2019). *Relating Worlds of Racism: Dehumanisation, Belonging, and the Normativity of European Whiteness*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-78990-3>

Fatah-Black, K. (2021). Slavernij en beschaving: Geschiedenis van een paradox. Ambo/Anthos B.V.

Fatah-Black, K., & Lauret, L. (2024). Koloniaal burgerschap: Geschiedenis en erfenis. Boom.

Fatah-Black, K., Lauret, L., & Van den Tol, J. (2023). *Geketend voor Hollandse Glorie*. Leiden Publications.

Feddes, A. R., Cong, Y.-Q., Doosje, B., Mann, L., van Schaik, A., Chan, J., Kinanthik, T., Jelja, H., & Andriessen, I. (2024). *Onderzoek naar ervaren discriminatie en racisme bij mensen met een (Zuid-)Oost-Aziatische herkomst in Nederland*. Universiteit van Amsterdam en Fontys Hogeschool.

Felten, H., Does, S., De Winter-Koçak, S., Asante, A., Andriessen, I., Donker, R., & Brock, A. (2021). Institutioneel racisme in Nederland. Literatuuronderzoek naar de aanwijzingen voor institutioneel racisme op de domeinen arbeidsmarkt, woningmarkt, onderwijs en politie. Utrecht: Kennisplatform Inclusief Samenleven.

Felten, H., Geerlings, J., Joemmanbaks, F., De Winter-Koçak, S., Yenga, M., Van de Gevel, M. (2025). Gediscrimineerd, en dan? Prevalentie, aard en aanpak van discriminatie in onderwijs, cultuur en wetenschap: een systematische review. Utrecht, Movisie & Verwey-Jonker Instituut. Geraadpleegd 3 juli 2026, van https://www.verwey-jonker.nl/wp-content/uploads/2025/11/124400_Discriminatie-OCW-sectoren.pdf

Fermin, A., Omlo, J., Walz, G., Kromhout, M., Robbers, S., & Butter, E. (2022). *Institutioneel racisme bij de gemeente Utrecht? Een verkennende studie naar uitsluiting op vier beleidsterreinen*. Utrecht, Bureau Omlo. Geraadpleegd 9 juni 2025, van <https://www.republiekallochtonie.nl/userfiles/files/Rapport-Institutioneel-racisme-gemeente-Utrecht.pdf>

Ferrier, K. (2020). *Hoe wij ook hier samen kwamen*. Uitgeverij Balans.

Ferrier, K. (2024). Minder ik en meer wij, ook op wereldniveau. *Christen Democratische Verkenningen*, 2023(1). Geraadpleegd 23 juni 2026, van https://www.tijdschriftcdv.nl/inhoud/tijdschrift_artikel/CD-2023-1-15/Minder-ik-en-meer-wij-ook-op-wereldniveau

Fischer, A. (2022). Colonialism, Context and Critical Thinking: First steps toward decolonizing the Dutch legal curriculum. *Utrecht Law Review*, 18(1). <https://doi.org/10.36633/ulr.764>

van Galen, C. (2021). Ketenen van het Verleden? Over de doorwerking van slavernij. *Ex Tempore*, 40, 3, (2021), pp. 115-125. Geraadpleegd 29 juni 2026, van <https://hdl.handle.net/2066/241223>

Ganpat, S., Yenga, M., & de Winter-Kocak, S. (2023). Doorwerking van het slavernij- en koloniale verleden en wegen naar erkenning: Stemmen uit Zuid-Holland. Utrecht, Verwey-Jonker Instituut.

Geerdes, M. (2024). "Niet over ons, maar met ons." *Het slavernijdebat in Caribisch perspectief*. Utrecht, Universiteit Utrecht. Geraadpleegd 9 juni 2025, van <https://studenttheses.uu.nl/bitstream/handle/20.500.12932/47841/MA%20scriptie%20-%20Marije%20Geerdes%206934153.pdf?sequence=1>

Gemeente Amsterdam. (z.d.). *Slavernij verleden en doorwerking*. Amsterdam. Geraadpleegd 7 juli 2026, van <https://www.amsterdam.nl/sociaaldomein/diversiteit/slavernijverleden-doorwerking/#hcc5b96ac-422e-c8c0-9606-a79ff543da22>

van de Gevel, M., Tierolf, B., Schuitemaker, S., Yassine, D., & Coenders, M. (2026). *Ongelijke kansen op de stagemarkt 2025. Vervolgonderzoek naar objectieve stagediscriminatie in het mbo in Utrecht*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut. [In voorbereiding].

van Gent, W., & Hochstenbach, C. (2023). *Doorwerking van de slavernij en het koloniale verleden op het gebied van wonen*. In Biekman, B., Captain, E., van Gent, W., Helberg-Proctor, A., Hochstenbach, C., Hondius, D., Mesman, J., Oostindie, G., Schor, P., & Thijssen, L. (2023). *Doorwerkingen van slavernijverleden: Meervoudige perspectieven op de relatie tussen verleden en heden*.

van Gent, W., Hochstenbach, C., & Uitermark, J. (2018). Exclusion as urban policy: the Dutch 'act on extraordinary measures for urban problems'. *Urban Studies*, 55(11), 2337-2353.

Gervais, S. J., Bernard, P., Klein, O. and Allen, J. (2013). 'Toward a unified theory of objectification and dehumanization'. In *Objectification and (De) Humanization*, Springer New York, 1-23.

Ghorashi, H. (2015). *Waarom is racisme een taboe in Nederland?* Geraadpleegd 12 juni 2025, van https://halleghorashi.com/images/pdf/adoc.pub_diversiteit-en-discriminatie%201.pdf

Ghorashi, H. (2023). Taking racism beyond Dutch innocence. *European Journal of Women's Studies*, 30(1_suppl), 16S-21S. <https://doi.org/10.1177/1350506820978897>

Gielkens, D., & Wegkamp, F. (2019). *Onderzoeksrapport: Discriminatie op de Utrechtse woningmarkt*. Utrecht, Academie van de Stad en Gemeente Utrecht.

Gijsberts, M., Portegijs, W., de Bakker, E., Versantvoort, M., & Broere, J. (2024). *Samen verschillend: Een verkenning van de relatie tussen diversiteit en sociale cohesie in de buurt, op school en op het werk*. Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd 29 juni 2026, van <https://www.scp.nl/documenten/2024/12/11/samen-verschillend>

Gijsberts, M., & Vervoort, M. (2009). Beeldvorming onder hoger opgeleide allochtonen: waarom is er sprake van een integratieparadox?. *Sociologie*, 5(3).

Gilmore, A. A., & Bettis, P. J. (2021). *Antiblackness and the adultification of Black children in a US prison nation*. Oxford Research Encyclopedia of Education. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.1293>.

Gomes, P. D. (2022). Denken over de trans-Atlantische slavernij en racisme: De drie gezichten van Nederland. Uitgeverij Verloren.

Gomes, P. D. (2024). Epistemicide in het slavernijgeschiedenisbedrijf en de media in Nederland: Aanzet tot verder onderzoek. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 137(4), 446-471. <https://doi.org/10.5117/TvG2024.4.008.GOME>

Goodarzi, B. (2023). *Putting Risk in its Place – The complexity of risk selection in maternal and newborn care*. Amsterdam, Vrije Universiteit. Geraadpleegd 3 juli 2026, van <https://research.vu.nl/en/publications/putting-risk-in-its-place-the-complexity-of-risk-selection-in-mat>

Goodarzi, B., & Borrel, D. (2024). Baren buiten de box: Over hoe de geboortezorg niet voor iedereen gelijk is. Amsterdam, Singel Uitgeverijen.

Grondelaers, S., & van Gent, P. (2022). Aicha Is More Dutch but Less Dynamic than Ahmed: The Gendered Nature of Race in the Netherlands. *Dutch Crossing*, 46(3), 274-290. <https://doi.org/10.1080/03096564.2022.2145043>

Hannon, L. (2015). White colorism. *Social problems*, vol. 2(1). <https://doi.org/10.1177/2329496514558628>

Harmsen, F., Elling, A. H. F., & Jacco. C. Sterkenburg. (2019). *Racisme, sociale kramp en innerlijke drijfkrachten in het betaald voetbal*. Mulier Instituut.

Hartendorp, J. (2023). *Een kritische blik op slavernijonderwijs*. In van Meeteren, M., Boone, M. M., Oudshoorn-Tinga, D., Kool-Blokland, H., Hartendorp, J., Allen, R. M., van der Klein, M., van der Woude, M., & Schaap, A. J. (2023). *Slavernijverleden en doorwerking*.

Hayes, R., Joosen, K. J., & Smiley, C. (2018). Black Petes & Black crooks? Racial stereotyping and offending in the Netherlands. *Contemporary justice review*, 21(1), 16-32. <https://doi.org/10.1080/10282580.2018.1415049>

Heijer, H. den. (2021). *Nederlands slavernijverleden: Historische inzichten en het debat nu*. Amsterdam University Press.

Heilbron, W. (2024). *De toekomst van het verleden: Reflecties over Nederlands slavernijverleden en -erfgoed*. Uitgeverij Atlas Contact.

Helberg-Proctor, A. (2023). *De doorwerking van het trans-Atlantische slavernijverleden in de geneeskunde en zorg*. In Biekman, B., Captain, E., van Gent, W., Helberg-Proctor, A., Hochstenbach, C., Hondius, D., Mesman, J., Oostindie, G., Schor, P., & Thijssen, L. (2023). *Doorwerkingen van slavernijverleden: Meervoudige perspectieven op de relatie tussen verleden en heden*.

Helberg-Proctor, A. (2025). *Eindrapportage gezondheidseffecten van slavernij*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Helberg-Proctor, A., Meershoek, A., Krumeich, A., & Horstman, K. (2017). 'Foreigners', 'ethnic minorities', and 'non-Western allochtoons': An analysis of the development of 'ethnicity' in health policy in the Netherlands from 1970 to 2015. *BMC Public Health*, 17(1), 132. <https://doi.org/10.1186/s12889-017-4063-8>

Henkes, B. (2021). Geschiedenis is nooit afgesloten, slavernijverleden werkt nog door. *Friesch Dagblad*, 20.

Hira, S. (2012). *Twee stromingen in de Surinaamse geschiedschrijving*. International Institute for Scientific Research (ISSR).

Hof, E. (2014). Het gewicht van het zwaartepunt: Recht doen aan het wereldchristendom Weighing the Centre of Gravity: Doing Justice to World Christianity. *NTT Journal for Theology and the Study of Religion*, 68(4), 261-276. <https://doi.org/10.5117/NTT2014.68.261.HOF>

Hondius, D. (2023). *Anti-zwart racisme in historische context: herkennen en bestrijden*. In Biekman, B., Captain, E., van Gent, W., Helberg-Proctor, A., Hochstenbach, C., Hondius, D., Mesman, J., Oostindie, G., Schor, P., & Thijssen, L. (2023). *Doorwerkingen van slavernijverleden: Meervoudige perspectieven op de relatie tussen verleden en heden*.

Hoogenbosch, A. & Fiere, B. (2021). *Gelijke kansen op een huurwoning in Nederland? Monitor discriminatie bij woningverhuur*. Rotterdam: Art.1/RADAR.

Hoogenbosch, A., van der Ploeg, J., Kros, K., Felten, H., & Kromhout, M. (2023). *Verkenning discriminatie en racisme op de woningmarkt*. Utrecht, Verwey-Jonker Instituut & Movisie. Geraadpleegd 30 juni 2026, van https://www.eerstekamer.nl/overig/20231215/verkenning_discriminatie_en_6/document

Hoogenbosch, A., Tierolf, B., Sikkema, M., Kwakernaak, M., & Mesic, A. (2022). *Monitor discriminatie bij woningverhuur 2022*. Utrecht, Verwey-Jonker Instituut. Geraadpleegd 26 juli 2026, van <https://www.volkshuisvestingnederland.nl/documenten/2022/06/28/monitor-discriminatie-bij-woningverhuur-2022>

Hornback, R. (2007). The Folly of Racism: Enslaving Blackface and the "Natural" Fool Tradition. *Medieval & Renaissance Drama in England*, 20, 46-84.

Horst, M., & Marion, A. (2019). Racial, ethnic and gender inequities in farmland ownership and farming in the U.S. *Agriculture and Human Values*, 36(1), 1-16. <https://doi.org/10.1007/s10460-018-9883-3>

Hunter, M. (2007). The persistent problem of colorism: Skin tone, status, and inequality. *Sociology compass*, 1(1), 237-254.

Huot, C. R. (2013). *Language as a social reality: The effects of the infantilization of women*. University of Northern Iowa. Geraadpleegd 7 juli 2026, van <https://scholarworks.uni.edu/cgi/view-content.cgi?article=1072&context=etd>

Immler, N. L. (2021). Het slavernijverleden als erfenis. *Wijsgereg Perspectief op Maatschappij en Wetenschap*, (1), 24-33. <https://doi.org/10.5117/WP2021.1.004.IMML>

Jackson, Z. I. (2020). Becoming human: Matter and meaning in an antiblack world. In *Becoming human*. New York University Press. Geraadpleegd 7 juli 2026, van <https://muse.jhu.edu/pub/193/monograph/chapter/2947943/pdf>

Jones, G. (2012). De Slavernij is onze geschiedenis (niet). Over de discursieve strijd om de betekenis van de ntr- televisieserie De Slavernij. *BMGN - Low Countries Historical Review*, 127(4), 56-82. <https://doi.org/10.18352/bmgn-lchr.8227>

Jones, G. (2016). What Is New about Dutch Populism? Dutch Colonialism, Hierarchical Citizenship and Contemporary Populist Debates and Policies in the Netherlands. *Journal of Intercultural Studies*, 37(6), 605-620. <https://doi.org/10.1080/07256868.2016.1235025>

Jones, G. (2020). The Shadows of (Public) Recognition: Transatlantic Slavery and Indian Ocean Slavery in Dutch Historiography and Public Culture. In Jones, G., *Being a Slave* (pp. 269-294). Leiden University Press. <https://doi.org/10.24415/9789400603769-015>

Jones, G. (2021). Anton de Kom en het geweld van het moderne burgerschap. In Esajas, M., de Beer, L., Jones, G., Jurna, N., de Kom, V., Melim, R., ... & Tan, H. (2021). *Antonlogie: Verhalen over het gedachtegoed van Anton de Kom*. *Atlas Contact*.

Jones, G., Jouwe, N., & Legêne, S. (2023). Opdracht gestrand: Hoe de vraag naar de doorwerking van kolonialisme en slavernij in Amsterdam en Utrecht leidde tot meer vragen. Geraadpleegd 22 mei 2025, van <https://research.vu.nl/ws/portalfiles/portal/225361723/OpdrachtGestrand.pdf>

Jones, G., Jouwe, N., & Legêne, S. (2023). Over de (on)mogelijkheid van opdrachtonderzoek: Vragen en meer vragen over de doorwerking van kolonialisme en slavernij in Amsterdam en Utrecht. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 136(3), 277-284. <https://doi.org/10.5117/TvG2023.3.009.JONE>

de Jong, M., Ghorashi, H., Looft, T., Mars, K., de Rooij, E., & Üstüner, E. (2021). *Naar een inclusieve werkomgeving! Inzichten vanuit werk-en levenservaring en paradoxen uit de praktijk*. Geraadpleegd 22 juni 2026, van <https://www.instituutgak.nl/wp-content/uploads/2021/11/Eindrapport-BIAS-DEF-ONLINE-paginas.pdf>

de Jong, R., Drenth, J., Mattijsen, J., & Gartzke, L. (2021). *Veilig werken*. Utrecht, De Geneeskundestudent/Arts van de Toekomst. Geraadpleegd 26 juli 2026, van [GS-A4-Onderzoeksrapport-Veilig-werken-DEF.pdf](https://www.instituutgak.nl/wp-content/uploads/2021/11/Eindrapport-BIAS-DEF-ONLINE-paginas.pdf)

Jongen, E. (2019). *Inkomens ongelijkheid naar migratieachtergrond*. Geraadpleegd 9 juni 2025, van https://bagroep.nl/wp-content/uploads/2023/02/cpb-policy-brief-2019-06-inkomensongelijkheid-naar-migratieachtergrond_0.pdf

Jongenburger, W. (2002). *Taal is Macht*. Geraadpleegd 12 juni 2025, van <https://pure.knaw.nl/ws/portalfiles/portal/468250/BuurtInBeweging.pdf>

Jouwe, N. (2015). Gevangen in een paradox: Racisme in Nederland. *Waardenwerk*, 62, 10-23.

Jouwe, N., Kuipers, M., & Raben, R. (Eds.). (2021). *Slavernij en de stad Utrecht*. Amsterdam University Press.

Kamminga, M. R. (2020). "Witte" excuses plaatsen zwarte Nederlanders in een vreemde positie. *Trouw*.

Kanobana, S. R. (2020). *Dekoloniseer taal? Taal is niet het doel maar het medium*. Geraadpleegd 30 juni 2025, van https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/64973903/KANOBANA_2020_Dekoloniseer_taal-libre.pdf?1605739225=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DDekoloniseer_taal_Taal_is_niet_het_doel.pdf&Expires=1751273437&Signature=QahWoEu7kqgABLDIm-FZ59Va2scAnV13CY9Lck97CMjdfs00ldZdvfz4oFugfpq31eW5P3va7dKJAPJgysW-PKYXYbRQ-qYm7xQjX3dZZc2TFWWRKIFIrOQ1LXtnACDRQB3BWqa9T~PUO8UYGc~C~WCpUfQ~~ufJ1R3Jnkobgo1bD3h2qd4aZ~VvtybpbHJHVNxhc2ghnuRNsX4xsnPD-g-01-Y5RFkFydZfCuQJ4kzQd4Arpb1r7w1emJQnxm5u8y6l-wUwi8WG~k5d1lCvO5RUATbQi99RjleihMO5r1mnAs50mR51-L7cSqbPz3Yu-ZaoMvWooHu9wPx2uh9ErnhYQ__&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA

Kanobana, S. R. (2024). *Witte orde: Over ras, klasse en witheid*. Singel Uitgeverijen.

Karg, M. (2016). Lessen in bewustwording; de weg van slavernij naar 'ons erfgoed'. *Tijdschrift voor Surinamistiek en het Caraïbisch gebied*, 162-179.

Karskens, M. (2018). *Macht en slavernij: En verzet, bevrijding en vrijheid*. Maklu.

Kavaliauskaite, N. (2018). (His)-story about the Dutch Golden Age. A case study about the interpretations of heritage sites, related to colonial and slavery events, in Amsterdam. Wageningen University and Research.

Keestra, M. (2023). Transgenerational Trauma and Worlded Brains: An Interdisciplinary Perspective on "Post-Traumatic Slave Syndrome". In Keestra, M., *Worlding the Brain* (pp. 63-81). BRILL. https://doi.org/10.1163/9789004681293_006

Kennisplatform Inclusief Samenleven. (z.d.). *Erken en herken anti-Zwart racisme als specifieke vorm van discriminatie voor effectief beleid*. Utrecht, Kennisplatform Inclusief Samenleven. Geraadpleegd 7 juli 2026, van <https://www.kis.nl/artikel/erken-en-herken-anti-zwart-racisme-als-specifieke-vorm-van-discriminatie-voor-effectief-beleid>

van der Klein, M. (2023). *Familienamen en het slavernijverleden*. Over een onderzoeksoopdracht in een te krap juridisch jasje. In van Meeteren, M., Boone, M. M., Oudshoorn-Tinga, D., Kool-Blokland, H., Hartendorp, J., Allen, R. M., van der Klein, M., van der Woude, M., & Schaap, A. J. (2023). *Slavernijverleden en doorwerking*.

van der Klein, M., Meijers, R., & Zwart, O. (2022). *Verkenning basis voor naamswijziging in verband met het Nederlands slavernijverleden*. Utrecht, Verwey-Jonker Instituut. Geraadpleegd 2 juli 2026, van <https://www.verwey-jonker.nl/publicatie/verkenning-naamswijziging-slavernijverleden/>

Klumper, J., Ravelli, A. C., Roos, C., Abu-Hanna, A., & Oudijk, M. A. (2024). Trends in preterm birth in the Netherlands in 2011–2019: A population-based study among singletons and multiples. *Acta obstetricia et gynecologica Scandinavica*, 103(3), 449-458. <https://doi.org/10.1111/1471-0528.17892>

Kolluri, S., & Tichavakunda, A. A. (2023). The counter-deficit lens in educational research: Interrogating conceptions of structural oppression. *Review of Educational Research*, 93(5), 641-678. <https://doi.org/10.3102/00346543221125225>

Kolman, K. (2022). *The uncomfortable chair of the colonial past and racist present an effective approach to white discomfort in the Netherlands*. University of Capetown. Geraadpleegd 23 juni 2026, van <http://hdl.handle.net/11427/37277>

Koning, E. (2018). Zwarte Piet, een blackfacepersonage: Een eeuw aan blackfacevermaak in Nederland. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 131(4), 551-575. <https://doi.org/10.5117/tvgesch2018.4.001.koni>

Koning, E., & Takken, W. (2024). *Zwart op wit: Twee eeuwen blackface in Nederland*. Singel Uitgeverijen.

Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (2023). *Wankele sokkels: Omstreden monumenten in de openbare ruimte*. Amsterdam, KNAW. Geraadpleegd 23 juni 2026, van <https://dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/451514/231023-KNAW-advies-Wankele-sokkels-Omstreden-monumenten-in-de-openbare-ruimte.pdf?sequence=1>

Koninklijke Nederlandse Organisatie van Verloskundigen (KNOV). (2023). *Resultaten ZonMw project Gelijkwaardige geboortezorg*. Geraadpleegd 26 augustus 2025, van <https://www.knov.nl/actueel/nieuws/nieuwsbericht/analyse-gelijkwaardige-bejegening>

Kraaijenoord, M., & Thielen, E. (2023). Staat & slavernij: Het Nederlandse koloniale slavernij-verleden en zijn doorwerkingen. Athenaeum-Polak & van Gennep.

Kraak, M. (2010). Groeten uit de Rimboe?: Een onderzoek naar de realitysoaps "Groeten uit de Rimboe" en "Groeten Terug". Amsterdam University Press.

Kromhout, S., Wittkämper, L., & Cozijnsen, E. (2020). *Discriminatie op de Amsterdamse woningmarkt. Praktijktesten in de particuliere huursector*. Amsterdam, RIGO Research en Advies. Geraadpleegd 3 juli 2026, van <https://openresearch.amsterdam/nl/page/56172/discriminatie-op-de-amsterdamse-woningmarkt>

Kuipers, M. (2018). De strijd om het koloniale verleden: Trauma, herinnering, en de 'Imperial History Wars' in Nederland. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 131(4), 657-676. <https://doi.org/10.5117/TVGESCH2018.4.009.KUIP>

Lachman, N. (2021). De meerstemmigheid van ons gedeelde verleden: Een intergenerationeel onderzoek naar de betekenis en doorwerking van het slavernijverleden in verschillende generaties en hoe dit zich verhoudt tot het publieke debat over slavernijexcuses. Utrecht, Universiteit voor Humanistiek.

Lancee, B. (2019). Ethnic discrimination in hiring: comparing groups across contexts. Results from a cross-national field experiment. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47(6), 1181–1200. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2019.1622744>

Laoukili, F., Oosterlynck, S., & Swerts, T., Wouters, R., & Cools, P. (2019). *Omgaan met etnisch-culturele diversiteit in het middenveld: Een overzicht van de paradigma's*. Antwerpen, Centre for Research on Environmental and Social Change (CRESC), Universiteit Antwerpen.

Lauret, L., & Fatah-Black, K. (2024). Citizenship Categories and Their Legacies in Dutch Postcolonial Politics. In S. de Lange, S., Louwerse, T., 't Hart, P., & van Ham, C., *The Oxford Handbook of Dutch Politics* (p. 0). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198875499.013.21>

Legêne, S. (2011). Bringing History Home. Postcolonial Immigrants and the Dutch Cultural Arena. *BMGN - Low Countries Historical Review*, 126(2). <https://doi.org/10.18352/bmgn-lchr.7310>

Lott, E. (2013). Love & theft: Blackface minstrelsy and the American working class. Oxford University Press.

Lurvink, K., & Combrink, T. (2019). Slavernij in de maatschappij. *Beleid en Maatschappij*, 46, 255-257. <https://doi.org/10.5553/BenM/138900692019046002004>

Mashigo, P., van Sterkenburg, J., De la Hera, T., & Ferreira Goncalves, J. F. (2025). One rotten apple or a rotten tree: football leaders' perceptions of racism in European football. *Ethnic and Racial Studies*, 48(5), 1087-1109. <https://doi.org/10.1080/01419870.2024.2343936>

Meerkerk, E. van N. (2022). Sekse in de koloniale geschiedschrijving: Jan Bremans Kolonialisme en racisme gelezen door een genderbril. *TSEG - The Low Countries Journal of Social and Economic History*, 19(3), Article 3. <https://doi.org/10.52024/tseg.13103>

van Meeteren, M., Boone, M. M., Oudshoorn-Tinga, D., Kool-Blokland, H., Hartendorp, J., Allen, R. M., van der Klein, M., van der Woude, M., & Schaap, A. J. (2023a). Slavernijverleden en doorwerking. *Justitiële verkenningen*, 49(2). Geraadpleegd 22 mei 2025, van <https://repository.wodc.nl/bitstream/handle/20.500.12832/3276/JV202302-volledige-tekst.pdf?sequence=1#page=69>

van Meeteren, M., & Schaap, A. J. (2023b). *De strafrechtelijke aanpak van hedendaagse vormen van slavernij in internationale productieketens*. In van Meeteren, M., Boone, M. M., Oudshoorn-Tinga,

D., Kool-Blokland, H., Hartendorp, J., Allen, R. M., van der Klein, M., van der Woude, M., & Schaap, A. J. (2023). *Slavernijverleden en doorwerking*.

van Meeteren, M., van der Woude, M., Mutsaers, P., de Vries, I., Hageman, N., van der Leun, J., & Terlouw, A. (2023c). *Etnisch profileren door de politie; een systematische literatuurstudie toegespitst op de Nederlandse context*. Nijmegen en Leiden, Radboud University/Leiden University. Geraadpleegd 22 mei 2025, van <https://repository.wodc.nl/bitstream/handle/20.500.12832/3347/3239-etnisch-profileren-door-de-politie-volledige-tekst.pdf>

Merz, A., Harinck, G., Allen, R. M., & Stoutjesdijk, M. (2023). Kerk en slavernij in het Nederlandse koloniale rijk. *HANDELINGEN*, 33.

Mesman, J., de Bruijn, Y., van Veen, D., Pektaş, F., & Emmen, R. A. (2022). Maternal color- consciousness is related to more positive and less negative attitudes toward ethnic- racial outgroups in children in White Dutch families. *Child Development*, 93(3), 668- 680.

Mesman, J. (2023). *Wie is wat waard? Raciale hiërarchieën uit het 53 slavernijverleden in de samenleving en het onderwijs van nu*. In Biekman, B., Captain, E., van Gent, W., Helberg-Proctor, A., Hochstenbach, C., Hondius, D., Mesman, J., Oostindie, G., Schor, P., & Thijssen, L. (2023). *Doorwerkingen van slavernijverleden: Meervoudige perspectieven op de relatie tussen verleden en heden*.

Mestdag, E. (2018). Over zwarte piet, erkenning en historisch onrecht in “postkoloniaal” Nederland. *Brood & Rozen*, 23(4).

Mielants, E. (2007). Black skin, white masks revisited: Contemporary post-colonial dilemmas in the Netherlands, France, and Belgium. *Human architecture: Journal of the sociology of self-knowledge*, 5(3), 27.

Ministerie van Algemene Zaken. (2025a, 23 januari). *Achternaam wijzigen voor nazaten van tot slaaf gemaakten gratis*. Den Haag. Geraadpleegd 3 juli 2026, van <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2023/12/22/achternaam-wijzigen-voor-nazaten-van-tot-slaaf-gemaakten-gratis>

Ministerie van Algemene Zaken. (2025b, 10 juni). *Terugblik op het herdenkingsjaar Slavernijverleden*. Den Haag. Geraadpleegd 7 juli 2026, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/discriminatie-en-racisme/slavernijverleden/herdenkingsjaar-slavernijverleden>

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2024). *Discriminatiecijfers in 2023*. Den Haag. Geraadpleegd 3 juli 2026, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/discriminatie-en-racisme/documenten/rapporten/2024/04/19/rapport-discriminatiecijfers-in-2023>

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2025). *Discriminatiecijfers in 2024*. Den Haag. Geraadpleegd 3 juli 2026, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/discriminatie-en-racisme/documenten/rapporten/2025/04/02/rapport-discriminatiecijfers-in-2024>

Movisie. (2022). Geen ruimte voor discriminatie: Handreiking voor gemeenten voor het tegengaan van anti-Zwart racisme, antisemitisme, anti-moslim racisme, antiziganisme en lhbt+ discriminatie. <https://www.movisie.nl/sites/default/files/2022-07/geen-ruimte-voor-discriminatie-12-7-2022.pdf>

van den Muijsenbergh, M., Hosper, K., & van Loenen, T. (2022). Discriminatie en sociale uitsluiting. In: Van den Muijsenbergh M & Oosterberg E: *Persoonsgerichte zorg voor iedereen, met aandacht voor sociale omstandigheden en etnische diversiteit in de huisartsenpraktijk*. NHG / Pharos 2022. Prelum uitgeverij.

Mul, R. (2023). *Wegen van gevoel: Een onderzoek naar implicatie en de taal van emoties in rituele taal*. Utrecht, Universiteit voor Humanistiek. Geraadpleegd 22 mei 2025, van <https://research.uvh.nl/ws/portalfiles/portal/59184659/M3-MT-2223-RosaMul-Wegenvangevoel.pdf>

Musch, M. W., Kilicoglu, I., Reijnders, D. A., & Steenhuis, C. (2022). *Het woonlabyrint: een quickscan van het beleid en de praktijk van de huisvesting voor jongeren*. Eindhoven, Eindhoven University of Technology. Geraadpleegd 25 juni 2026, van [Het woonlabyrint: een quickscan van het beleid en de praktijk van de huisvesting voor jongeren - Research portal Eindhoven University of Technology](#)

Museum Catharijne convent (2024), [Christendom en slavernij - Catharijneconvent](#)

Nationaal Coördinator tegen Discriminatie en Racisme. (2024, 8 april). *Gemeenten laten Roma en Sinti woonwagenvoerwoners al meer dan 20 jaar in de kou staan*. Geraadpleegd 26 juni 2026, van <https://www.bureauncdr.nl/actueel/nieuws/2024/04/08/gemeenten-laten-roma-en-sinti-woonwagenvoerwoners-al-meer-dan-20-jaar-in-de-kou-staan>

Nationaal Coördinator tegen Discriminatie en Racisme. (2026). *Gelijkwaardigheid als Grondwettelijke Opdracht. Ongelijkheid tussen Europees en Caribisch Nederland doorbroken*. Den Haag. Geraadpleegd 13 juli 2026, van <https://dossierkoninkrijksrelaties.nl/wp-content/uploads/2026/04/Advies-NCDR-Caribisch-Nederland.pdf>

Nederlands Jeugdinstituut. (z.d.). *De gevolgen van slavernij: trauma, pijn en rouw*. Geraadpleegd 7 juli 2026, van <https://www.nji.nl/kennis/diversiteit/de-gevolgen-van-slavernij-trauma-pijn-en-rouw#:~:text=Slavernij%20heeft%20littekens%20achtergelaten%20in,verwoestende%20effecten%20gehad%20op%20gemeenschappen>

Nederlands Jeugdinstituut. (z.d.). *Hoe slavernijverleden doorwerkt in het heden*. Geraadpleegd 7 juli 2026, van <https://www.nji.nl/diversiteit/slavernijverleden/hoe-slavernijverleden-doorwerkt-in-het-heden>

van Nederveen Meerkerk, E. (2016). Grammar of Difference? The Dutch Colonial State, Labour Policies, and Social Norms on Work and Gender, c.1800–1940. *International Review of Social History*, 61(S24), 137-164. <https://doi.org/10.1017/S0020859016000481>

Neplenbroek, T. (2020). Hardnekkig erfgoed: Een analyse van 30 mei 1969 als emerging memory in de Nederlandse postkoloniale literatuur. *Internationale Neerlandistiek*, 58(2), 105-121. <https://doi.org/10.5117/IN2020.2.002.NEPL>

Nimako, K., Abdou, A., & Willemsen, G. (2014). Chattel Slavery and Racism: A Reflection on the Dutch Experience. *Thamyris/Intersecting: Place, Sex & Race*, 27(1).

Nordholt, L. S. (2024). Een historiografische verkenning van kolonialisme, koloniale slavernij en universitaire geschiedenis. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 137(4), 410-424. <https://doi.org/10.5117/TvG2024.4.005.NORD>

NOS Nieuws. (2024, 5 april). *Surinamers die Nederlandse nationaliteit kwijtraakten vragen paspoort aan*. NOS. Geraadpleegd 6 juli 2026, van <https://nos.nl/artikel/2515561-surinamers-die-nederlandse-nationaliteit-kwijtraakten-vragen-paspoort-aan>

Nzume, A. (2017). *Hallo witte mensen*. Amsterdam University Press.

Oostindie, G. J. (2007). *Slavernij, canon en trauma*. Leiden, Leiden University. Geraadpleegd 26 juni 2026, van <https://hdl.handle.net/1887/12645>

Oostindie, G. J. (2011). *Postcolonial Netherlands: Sixty-five years of forgetting, commemorating, silencing*. Amsterdam University Press.

Oostindie, G. J. (2012). History brought home. Postcolonial migrations and the Dutch rediscovery of Slavery. In *Postcolonialism in the Netherlands*. Geraadpleegd 26 juni 2026, van https://pure.know.nl/ws/portalfiles/portal/477384/Oostindie%2C_History_brought_home_2012.pdf

Oostindie, G. J. (2016). De conflictueuze herontdekking van het koloniale verleden. *Kolonialisme en racisme*.

Oostindie, G. J. (2023). *Het trans-Atlantische slavernijverleden & hedendaags racisme*. In Biekman, B., Captain, E., van Gent, W., Helberg-Proctor, A., Hochstenbach, C., Hondius, D., Mesman, J., Oostindie, G., Schor, P., & Thijssen, L. (2023). *Doorwerkingen van slavernijverleden: Meervoudige perspectieven op de relatie tussen verleden en heden*.

Oostindie, G. J. (2023). Rekenschap. Het koloniale verleden, excuses en herstel. Amsterdam, Boom.

Oudshoorn-Tinga, D., & Kool-Blokland, H. (2023). Ketenen van het verleden: De lange weg naar bewustwording van het Nederlandse slavernijverleden en de doorwerking in de huidige samenleving. In van Meeteren, M., Boone, M. M., Oudshoorn-Tinga, D., Kool-Blokland, H., Hartendorp, J., Allen, R. M., van der Klein, M., van der Woude, M., & Schaap, A. J. (2023). *Slavernijverleden en doorwerking*. <https://doi.org/10.5553/JV/016758502023049002002>

Ouwehand, A., & Doff, W. (2013). Who is afraid of a changing population? Reflections on housing policy in Rotterdam. In *Geography Research Forum* (Vol. 33, No. 1, pp. 111-146). Transaction Periodicals Consortium.

Oxfam Novib. (z.d.). *Waarom wij aandacht besteden aan het Nederlandse slavernijverleden*. Geraadpleegd 7 juli 2026, van <https://www.oxfamnovib.nl/blogs/dilemmas-en-oplossingen/waarom-wij-aandacht-besteden-aan-het-nederlandse-slavernijverleden>

Özgül, Z. (2014). 'Racism is an American problem': Dutch exceptionalism and its politics of denial. *Frame*, 27(2), 49-64.

van der Pas, A. (2020). Meer dan 150 jaar Zwarte Piet: Een onderzoek naar de representatie van Zwarte Piet in Nederlandstalige boeken van vroeger en nu. Tilburg, Tilburg University. Geraadpleegd 9 juni 2025, van <https://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=152221>

Pullen, E., Zwiers, M., & Dankers, V. (2024). *Caribisch Nederland in Beeld*. USBO Advies, Universiteit Utrecht.

PwC (2022a). *Onderzoek Query's aan de poort*. PwC. Geraadpleegd 6 juli 2026, van <https://open-nieuwsbank.nl/rijksoverheid/2022/03/16/onderzoek-querys-aan-de-poort>

PwC (2022b). *Onderzoek effecten FSV MKB*. PwC. Geraadpleegd 6 juli 2026, van <https://www.tweedekamer.nl/downloads/document?id=2022D12240>

Raad voor Cultuur (2020). *Advies koloniale collecties en erkenning van onrecht: advies over de omgang met koloniale collecties*. Den Haag, Adviescommissie Nationaal Beleidskader Koloniale Collecties, Raad voor Cultuur. Geraadpleegd 4 september 2026, van <https://www.raadvoorcultuur.nl/documenten/2020/10/07/advies-koloniale-collecties-en-erkenning-van-onrecht>

Rachlinski, J. J., Johnson, S. L., Wistrich, A. J., & Guthrie, C. (2008). Does unconscious racial bias affect trial judges. *Notre Dame L. Rev.*, 84, 1195.

RADAR (2024). *Factsheet Discriminatie en Arbeid*. Geraadpleegd 6 juli 2026, via: <https://radar.nl/publicaties/factsheet-discriminatie-en-arbeid/>

Raedts, J. (2021). Blinded by Memory; An analysis of collective memories concerning dark pages in Dutch history, how they are taught at school and how they have influence on contemporary debates. Groningen, Rijksuniversiteit Groningen. Geraadpleegd 26 juni 2026, van [Publicatie_Verborgen_Noord_Holland_Atlantische_slavernij_in_beeld.pdf](https://publicatie-verborgen-noord-holland-atlantische-slavernij-in-beeld.pdf)

Raphael-Hernandez, H. (2004). *Blackening Europe: The African American Presence* (p. 13). Londen/ New York, Routledge. Geraadpleegd 26 juni 2026, van https://escholarship.org/content/qt1qn7c59h/qt1qn7c59h_noSplash_36c06003c1dc156ed2f4e328acc34308.pdf

Reedijk, R. (2000). Tussen fanatisme en fatalisme. De discussie over racisme en integratie. Het Spinhuis.

Renes, H. (2022). Erfgoed moet schuren. *Agora Magazine*, 37(2).

Rensen, F., & Euwijk, J. (2017). *De identiteitscrisis van Zwarte Piet*. Atlas Contact.

Rice, A., & Kardux, J. C. (2012). Confronting the ghostly legacies of slavery: The politics of black bodies, embodied memories and memorial landscapes. *Atlantic Studies*, 9(3), 245-272. <https://doi.org/10.1080/14788810.2012.702524>

van Rij. (2022, 13 juni). *Reactie op nadere verzoeken Fraude signalering Voorziening*. Den Haag, Tweede Kamer Der Staten-Generaal. https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2022Z10643&did=2022D21883

Rijksoverheid (2024, 11 november). *Gecontroleerde (oud-)studenten met uitwonendenbeurs krijgen geld terug*. Geraadpleegd 6 juli 2026, van [Gecontroleerde \(oud-\)studenten met uitwonendenbeurs krijgen geld terug | Nieuwsbericht | Rijksoverheid.nl](https://nieuwsbericht.rijksoverheid.nl)

Rocha, Z. L., & Aspinall, P. J. (2020). The Palgrave International Handbook of Mixed Racial and Ethnic Classification. Springer Nature.

van Rooijen, M., & de Winter-Kocak, S. (2018). *Gelijke kansen op gelijke stages*. Utrecht, Kennisplatform Inclusief Samenleven. Geraadpleegd 9 juni 2025, van <https://www.kis.nl/sites/default/files/2022-06/gelijke-kansen-op-gelijke-stages.pdf>

Rose, A. (2022). "Dutch Racism is not Like Anywhere Else": Refusing Color-Blind Myths in Black Feminist Otherwise Spaces. *Gender & Society*, 36(2), 239-263. <https://doi.org/10.1177/08912432221075098>

Rubingh, S., Hoedemaker, R., De Hoon, M. & Cohen, L. (2022). *Dienstverlening van de hersteloperatie toeslagenschandaal. Onderzoek naar ervaringen van gedupeerden en buurtteammedewerkers*. Gemeente Amsterdam. Geraadpleegd 6 juli 2026, van <https://onderzoek.amsterdam.nl/publicatie/dienstverlening-van-de-hersteloperatie-toeslagenschandaal>

Savenije, G., Van Boxtel, C., & Grever, M. (2014). Sensitive 'heritage' of slavery in a multicultural classroom: Pupils' ideas regarding significance. *British journal of educational studies*, 62(2), 127-148. Geraadpleegd 29 april 2025, van <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00071005.2014.910292>

Schiels, C. (2024). A Science of Reform and Retrenchment: Black Kinship Studies, Decolonisation and the Dutch Welfare State. *Contemporary European History*, 33(1), 4-22. <https://doi.org/10.1017/s0960777323000024>

Schor, P. (2020). Fencing the Black body within: The blackface debate in the Netherlands. *Darkmatter*, 15, 1-28.

Schor, P. (2023). *Kennisregime als koloniale erfenis & de kritische rol van de universiteit*. In Biekman, B., Captain, E., van Gent, W., Helberg-Proctor, A., Hochstenbach, C., Hondius, D., Mesman, J., Oostindie, G., Schor, P., & Thijssen, L. (2023). *Doorwerkingen van slavernijverleden: Meervoudige perspectieven op de relatie tussen verleden en heden*.

Seidler, Y., van Leeuwen, R., van der Schans, K., & Weltevrede, A. M. (2024). *Het koloniaal en slavernijverleden onder de aandacht Een onderzoek naar het draagvlak onder Zuid-Hollanders*. Rotterdam: Risbo & Provincie Zuid-Holland.

Sens, A. (2012). De sluier van Clio. De geschiedenis van slavenhandel, slavernij, kolonialisme en racisme in het publieke en academische debat. *OSO: tijdschrift voor Surinamistiek en het Caraïbisch gebied*, 31(2), 270-291. Geraadpleegd 11 april 2025, van https://www.dbnl.org/tekst/_oso001201201_01/_oso001201201_01_0023.php

Sijpenhof, M. L. (2020). A transformation of racist discourse? Colour-blind racism and biological racism in Dutch secondary schooling (1968–2017). *Paedagogica Historica*, 56(1-2), 51-69. <https://doi.org/10.1080/00309230.2019.1616787>

Simkoei, S.A., Hoogslag, A. T., Latic, S., Guven, Z., Rotbi, H. & Capitanio, L. (2024). *De Geneeskundestudent: Onderzoeksrapport Diversiteit en Selectie 2023-2024*. Utrecht, De Geneeskundestudent.

Smeulders, V., & Nicolaas, E. S. (2021). *Slavernij: Het verhaal van João, Wally, Oopjen, Paulus, Van Bengalen, Surapati, Sapali, Tula, Dirk, Lohkay*. Atlas Contact.

Smith, R. T. (1982). Race and Class in the Post-Emancipation Caribbean. In Ross, R., *Racism and Colonialism* (pp. 93-119). Springer Netherlands. https://doi.org/10.1007/978-94-009-7544-7_7

Smits van Waesberghe, E., Hoogenbosch, A. (2022). 'Bijzonder ingewikkeld om aan papieren te komen'. Een verkennend onderzoek naar de nationaliteit en verblijfspositie van Roma in Nederland. Utrecht, Verwey-Jonker Instituut. Geraadpleegd 26 juni 2026, van <https://repository.wodc.nl/server/api/core/bitstreams/e9b03310-78c3-42a9-8da7-f1cbdf9235f6/content>

Smits van Waesberghe, E., & Hoogenbosch, A. (2023). *Discriminatie op de koopwoningmarkt: Een verkenning van risicofactoren en aanknopingspunten voor beleid*. Kennisplatform Inclusief Samenleven. Geraadpleegd 23 juni 2026, van <https://www.kis.nl/sites/default/files/2023-03/Discriminatie-op-de-koopwoningmarkt.pdf>

Soares, R. R., Assunção, J. J., & Goulart, T. F. (2012). A note on slavery and the roots of inequality. *Journal of Comparative Economics*, 40(4), 565-580. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2012.02.001>

Steele, C. M., & Aronson, J. (1995). Stereotype threat and the intellectual test performance of African Americans. *Journal of personality and social psychology*, 69(5), 797.

Store Support. (2019). *Onderzoeksrapport Inspectie SZW –Mysterycalling-onderzoek*. Geraadpleegd 6 juli 2026, van <https://www.nlarbeidsinspectie.nl/publicaties/rapporten/2019/07/11/rapport-mystery-calling-onderzoek-arbeidsmarktdiscriminatie>

Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme. (2025). Keer op keer. Inzichten in gestapelde discriminatie-ervaringen in Nederland en Europa.

Steinmetz, C. (2021). The Dutch Slavery and Colonization DNA: A Call to Engage in Self-Examination. *Advances in Social Sciences Research Journal*, 8, 111-136. <https://doi.org/10.14738/assrj.811.11178>

Stelder, M. (2022). The colonial difference in Hugo Grotius: Rational man, slavery and Indigenous dispossession. *Postcolonial Studies*, 25(4), 564-583. <https://doi.org/10.1080/13688790.2021.1979297>

Steur, L. (2022). Kapitalisme en racisme: een intieme relatie van continuïteit en verandering. *TSEG - The Low Countries Journal of Social and Economic History*, 19(3), 129-140. <https://doi.org/10.52024/tseg.13144>

Stevens, P. A. J., Clycq, N., Timmerman, C., & Van Houtte, M. (2011). Researching race/ethnicity and educational inequality in the Netherlands: A critical review of the research literature between 1980 and 2008. *British Educational Research Journal*, 37(1), 5-43. <https://doi.org/10.1080/01411920903342053>

Stewart, S., Haynes, C., & Simpson, S. (2025). Black women academics and intersectional erasure in the Netherlands. *Race Ethnicity and Education*, 28(4), 599-621. <https://doi.org/10.1080/13613324.2024.2394196>

Stipriaan, A. van (2022). *Verborgten Noord-Holland: Atlantische slavernij in beeld*. Geraadpleegd 29 mei 2025, van https://pure.eur.nl/ws/portalfiles/portal/58780335/Publicatie_Verborgen_Noord_Holland_Atlantische_slavernij_in_beeld.pdf

Stipriaan, A. van (2023a). Doorwerkingen van het slavernijverleden. *Impact Magazine*, 7(2), 4-7. <https://arq.org/publicaties/slavernij-en-uitbuiting-impact-magazine-2023-2>

Stipriaan, A. van (2023b). Slavernijverleden en emancipatie. *Christen Democratische Verkenningen*, 43(1), 77-81.

Stoutjesdijk, M. J. (2019). Judaism, slavery and commemorative ritual in the Netherlands: From Seder Meal to Keti Koti. *NTT Journal for Theology and the Study of Religion*, 73(2), 65-85. <https://doi.org/10.5117/NTT2019.2.001.STOU>

Suransky, C., & van der Merwe, J. C. (2016). Transcending apartheid in higher education: Transforming an institutional culture. *Race Ethnicity and Education*, 19(3), 577-597. <https://doi.org/10.1080/13613324.2014.946487>

Tankink, M. (2024). GGZ en de doorwerking van het trans-Atlantische slavernijverleden. *PsyXpert* 3.

Terlouw, A. B. (2020). *Gebruik van etniciteit in risicoprofielen Marechaussee is discriminatie*. Geraadpleegd 29 juni 2026, van <https://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/217291/217291.pdf>

Thijssen, D. L. (2023). Werkt het Nederlandse koloniale en trans-Atlantische slavernijverleden door in hedendaagse discriminatie en racisme op de arbeidsmarkt? In Biekman, B., Captain, E., van Gent, W., Helberg-Proctor, A., Hochstenbach, C., Hondius, D., Mesman, J., Oostindie, G., Schor, P., & Thijssen, L. (2023). Doorwerkingen van slavernijverleden: Meervoudige perspectieven op de relatie tussen verleden en heden.

Thijssen, L., & Spierings, N. (2025). *Cumulatieve, intersectionele discriminatie onder Turkse en Noord-Afrikaanse Nederlanders, in vergelijkend Europees perspectief*. Nijmegen, Radboud University. Geraadpleegd 29 juni 2026, van <https://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/317667/317667.pdf?sequence=1>

Thijssen, L., Coenders, M., & Lancee, B. (2019). Etnische discriminatie op de Nederlandse arbeidsmarkt: Verschillen tussen etnische groepen en de rol van beschikbare informatie over sollicitanten. *Mens & Maatschappij*, 94(2), 141-176. <https://doi.org/10.5117/MEM2019.2.002.THIJ>

Thompson, A. O. (1976). Race and Colour Prejudices and the Origin of the Trans-Atlantic Slave Trade. *Caribbean Studies*, 16(3/4), 29-59.

Tierolf, B., Van de Gevel, M., Yenga, M., Ganpat, S., Coenders, M., Van Rhemen, R., Felten, H., Cadat-Lampe, M., Khajavi-Zijlstra, J., Bytyçi, A., & De Zwart, O. (2025). *Werken aan kansengelijkheid door de Raad voor de Kinderbescherming*. Utrecht, Verwey-Jonker Instituut en Movisie.

Triebels, L. F. (1986). *Het Caribisch gebied als trefpunt van uitersten*. Nijmegen, Radboud University. Geraadpleegd 29 juni 2026, van <https://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/306738/306738.pdf?sequence=1>

van Tubergen, F. (2007). Discriminatie allochtonen op de arbeidsmarkt: feiten en consequenties. *Migrantenstudies*, 2007(1), 51. Geraadpleegd 9 juni 2025, van <https://pure.rug.nl/ws/portalfiles/portal/14697870/TubergenFA-Discriminatie-2007.pdf>

van der Tuin, I. & Fiere, B. (2022). Groot verantwoordelijkheidsgevoel en een dikke huid. Hoe gaan zorgverleners in de Rotterdams ouderenzorg om met discriminatie door cliënten? Rotterdam, IDEM. Geraadpleegd 26 juli 2026, van <https://idemrotterdam.nl/publicaties/groot-verantwoordelijkheidsgevoel-en-een-dikke-huis-hoe-gaan-zorgverleners-in-de-rotterdamse-ouderenzorg-om-met-discriminatie-door-clienten/>

Vaes, J., Paladino, M. P., & Haslam, N. (2021). Seven clarifications on the psychology of dehumanization. *Perspectives on Psychological Science*, 16(1), 28-32. <https://doi.org/10.1177/174569162095376>

van der Valk, I. (2012). *Islamofobie en discriminatie*. Amsterdam University Press.

van der Valk, I. (2017). Monitor moslim discriminatie. *Derde rapportage, IMES: University of Amsterdam*. Geraadpleegd 9 juni 2025, van <https://www.republiekallochtonie.nl/userfiles/files/derde-monitor-moslimdiscriminatie.pdf>

van der Valk, L. (2026). *Vergeten plekken, vergeten mensen. Een atlas van het Nederlands slavernijverleden*. Boom Uitgevers.

Vallen, N. P. A., Bulten, L. J., & Veen, A. V. (2024). Tussen kolonialisme en kolonialiteit: denken over een perspectiefwissel in het geschiedenisonderwijs. *Ex Tempore*, 43(2).

van Velsen, V. (z.d.). *Kerken en Slavernij*. Stichting Heilzame Verwerking Slavernijverleden. Geraadpleegd 7 juli 2026, van <https://www.hvsv-slavernijverwerking.nl/reizende-tentoonstelling>

Veraart, W. (2022). Excuses uit het hart: Enkele overwegingen bij nationale excuses voor het koloniale slavernijverleden. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 22, 37-51. <https://doi.org/10.5553/TvH/1568654X2022022002004>

Vercauteren, E. (2005). Islamofobie: Een nieuw racisme? Een theoretische inleiding. Gent, Ghent University.

Verian. (2025). *Discriminatie in de zorg, welzijn en sport. Samenvatting en conclusie*. Tweede Kamer. Geraadpleegd 6 juli 2026, van <https://www.tweedekamer.nl/downloads/document?id=2025D20632>

Vink, T., Kamminga, M. R., van der Zweerde, E., Claessens, P., van den Berg, F., van Tongeren, P., Keulartz, J., Kockelkoren, P., Maris, C., & Pott, H. (2022). *Slavernij/Oekraïne: Themanummer*. Garant Uitgevers.

de Vries, K., & Spijkerboer, T. (2021). Race and the regulation of international migration. The ongoing impact of colonialism in the case law of The European Court of Human Rights. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 39(4), 291-307. <https://doi.org/10.1177/09240519211053932>

de Vries, K., & Spijkerboer, T. (2022). Ik zie ik zie wat ik niet zie: Etnisch profileren en structurele rassendiscriminatie in het migratierecht. *Nederlands juristenblad*, 2022(8), 549-555.

Vyas, D. A., Eisenstein, L. G., & Jones, D. S. (2019). Challenging the Use of Race in the Vaginal Birth after Cesarean Section Calculator. *Women's Health Issues*, 29(3), 201–204. <https://doi.org/10.1016/j.whi.2019.01.003>

Walz, G. & Fiere, B. (2025). Discriminatiecijfers in 2024. Een rapport over registraties van discriminatie-incidenten door de politie, en meldingen bij antidiscriminatievoorzieningen en andere organisaties in Nederland. Rotterdam, Art. 1. Geraadpleegd 26 juli 2026, van <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/2025/04/02/rapport-discriminatiecijfers-in-2024>

Weiner, M. F. (2014a). The Ideologically Colonized Metropole: Dutch Racism and Racist Denial. *Sociology Compass*, 8(6), 731-744. <https://doi.org/10.1111/soc4.12163>

Weiner, M. F. (2014b). (E)Racing slavery: Racial Neoliberalism, Social Forgetting, and Scientific Colonialism in Dutch Primary School History Textbooks. *Du Bois Review: Social Science Research on Race*, 11(2), 329-351. <https://doi.org/10.1017/S1742058X14000149>

Weiner, M. F. (2015). The Demography of Race and Ethnicity in The Netherlands: An Ambiguous History of Tolerance and Conflict. In R. Sáenz, D. G. Embrick, & N. P. Rodríguez (Red.), *The International Handbook of the Demography of Race and Ethnicity* (pp. 575-596). Springer Netherlands. https://doi.org/10.1007/978-90-481-8891-8_27

Weiner, M. F., Holwerda-Williams, G., Báez, A. C., Cain, A., de Abreu, J., Díaz Nerio, T. M., Esajas, M., Gario, Q., Ghorashi, H., & Guadeloupe, F. (2018). *Smash the Pillars: Decoloniality and the Imaginary of Color in the Dutch Kingdom*. Lexington Books/Fortress Academic. Geraadpleegd 30 juni 2026, van <http://ebookcentral.proquest.com/lib/vunl/detail.action?docID=5401068>

Wekker, G. (2016). *White Innocence Paradoxes of Colonialism*. <http://archive.org/details/white-innocence-paradoxes-of-colonialism-gloria-wekker>

Wekker, G. (2017). *Witte onschuld: Paradoxen van kolonialisme en ras*. Amsterdam University Press.

Wekker, G. (2020). *Witte onschuld: Paradoxen van kolonialisme en ras*, herziene editie. Amsterdam University Press.

van Welie, R. (2008). Slave trading and slavery in the Dutch colonial empire: a global comparison. *New West Indian Guide*, 82(1-2), 47-96.

Wereldmuseum Amsterdam. (z.d.). *Heden van het slavernijverleden*. Amsterdam. Geraadpleegd 7 juli 2026, van <https://amsterdam.wereldmuseum.nl/nl/zien-en-doen/tentoonstellingen/heden-van-het-slavernijverleden#:~:text=Maak%20kennis%20met%20actuele%20erfenissen,zwart%20en%20wit%20gedeeld%20verleden.&text=Afgelopen%20%7C%20De%20tentoonstelling%20is%20inmiddels,te%20zien%20in%20het%20Tropenmuseum>

Werkgroep Caraïbische Letteren. (2023). *Hindostanen in de Nederlandse koloniale geschiedenis: Ongezien, ongehoord*. Geraadpleegd 30 juni 2026, van <https://werkgroepcaraibischeletteren.nl/hindostanen-in-de-nederlandse-koloniale-geschiedenis-ongezien-ongehoord/>

Westra, E., & van Hooren, F. (2025). Social rights in a post-colonial welfare state: Revisiting 'universality' and 'inclusivity'. *Journal of European Social Policy*, 35(2), 130-142. <https://doi.org/10.1177/09589287241297540>

de Winter-Koçak, S., Yassine, D., & Stobbe, E. (2023). De arbeidsmarktpositie van werkenden met een migratieachtergrond: wat is er tot nu toe bekend. Literatuurstudie waaruit veertien verschillen tussen werkenden met en zonder migratieachtergrond en vier bijbehorende verklaringen voor deze verschillen zijn gedestilleerd. Utrecht, Kennisplatform Inclusief Samenleven. Geraadpleegd 26 juli 2026, van <https://www.kis.nl/sites/default/files/2023-02/Arbeidsmarktpositie-werkenden-migratieachtergrond.pdf>

Wolff, R. P., van Leeuwen, R., van den Heerik, A. R., Seidler, Y., van Sterkenburg, J., & de Boom, J. (2021). Discriminatie in Context. Een onderzoek naar achtergronden, oorzaken en triggerfactoren van discriminatie van Nederlanders van Afrikaanse herkomst door jongeren en volwassenen in Nederland. Rotterdam, Erasmus University. Geraadpleegd 30 juni 2026, van <https://pure.eur.nl/en/publications/discriminatie-in-context-een-onderzoek-naar-achtergronden-oorzake/>

van der Woude, M. (2023). *Het herkennen en erkennen van 'kleurenblind' racisme*. In van Meeteren, M., Boone, M. M., Oudshoorn-Tinga, D., Kool-Blokland, H., Hartendorp, J., Allen, R. M., van der Klein, M., van der Woude, M., & Schaap, A. J. (2023). *Slavernijverleden en doorwerking*.

Zemouri, C. (2022). Discriminatie maakt ziek. Hoe patiënten met een migratieachtergrond door zorgdiscriminatie verslechterde zorg ontvangen. Wetenschappelijk Instituut Statara.

Zwart Manifest (2021). *Manifest ter bestrijding van institutioneel anti-zwart racisme en ter bevordering van Zwarte emancipatie in Nederland*. Geraadpleegd 7 juli 2026, van <https://zwartmanifest.nl/home/>

Zwart Manifest (2024). *Adviesrapport: Route naar Herstel*. Amsterdam, Zwart Manifest.

Bijlage 1: Betrokken expertgroepen

Experts Doorwerking

Dagmar Oudshoorn

Aspha Bijnaar

Daudi van Veen

Glenn Helberg

Joandi Hartendorp

Domeinexperts

Dwight Krolis

Jillian Emanuels

Devika Partiman

Terra Dakota

Nawal Mustafa

Bijlage 2 Fasen, gebruikte methoden en codes

Het literatuuronderzoek is uitgevoerd in zes fasen:

- Fase 1: Opstellen en verfijnen zoekstrategie.
- Fase 2: Literatuurverzameling.
- Fase 3: Literatuuronderzoek: coderen factoren en mechanismen.
- Fase 4: Interviews met expertgroep en domeinexperts.
- Fase 5: Nadere Analyse literatuur per codegroepen.
- Fase 6: schrijven rapport en concluderen.

Fase 1 Opstellen en verfijnen zoekstrategie:

Ontwikkeling zoektermen, selectie en bepaling vindplaatsen literatuur.

In deze fase hebben wij nader bepaald aan welke voorwaarden literatuur moet voldoen voordat deze geïnccludeerd wordt binnen de kennissynthese. Hierbij hebben wij de volgende keuzes gemaakt:

- We betrekken alleen Nederlands en Engelstalige literatuur.
- We betrekken zowel wetenschappelijke literatuur als zogenoemde “grijze” literatuur (zie ook fase 2).
- We betrekken alleen literatuur die gaat over de doorwerking van het koloniaal en slavernij-verleden binnen de Nederlandse context.
- We betrekken alleen literatuur die na 1984 verschenen is, met het boek Alledaags Racisme van Philomena Essed als startpunt.
- Alleen literatuur die die input geeft op de doorwerking op discriminatie en racisme is geïnccludeerd, andere eventuele vormen van doorwerking zijn niet meegenomen.
- Voor de domein specifieke mechanismen zijn alleen publicaties meegenomen met betrekking tot de zes domeinen.

Vervolgens hebben wij het plan van aanpak verder geconcretiseerd. Voor de zoektocht naar bronnen hebben we drie verschillende databases gebruikt, te weten:

- Google Scholar
- Google
- Het archief van The Black Archives

Fase 2: Literatuurverzameling

Op basis van bovenstaande zoekstrategie is er een eerste inventarisatie gemaakt van welke bronnen relevant zullen zijn voor de beantwoording van de onderzoeksvragen. Hierbij is er gelijktijdig gezocht naar wetenschappelijke literatuur (via Google Scholar) en grijze literatuur (via Google). Onder grijze literatuur scharen wij bronnen met relevante informatie die openbaar beschikbaar zijn, maar vaak niet zijn opgenomen in wetenschappelijke databases. Hierbij valt te denken aan rapporten van o.a. onderzoeksinstituten, rapporten van overheden, beleidsnota's en eventuele proefschriften en scripties.

Fase 3: Literatuuronderzoek: coderen factoren en mechanismen

Er is voor gekozen om de gevonden literatuur over de doorwerking van het koloniaal en slavernij-verleden in Atlas Ti te analyseren met behulp van een codeboom. De codeboom is terug te vinden in bijlage 3 van dit rapport. De gekozen codegroepen en codes zijn gebaseerd op het materiaal dat wij vonden en ook op eerdere rapporten van het Verwey-Jonker Instituut en Movisie over hedendaagse vormen van discriminatie en racisme. Het materiaal is dus op een deductieve manier gecodeerd: vanuit theoretische, wetenschappelijke kennis over factoren en patronen van discriminatie en racisme.

Hieronder een overzicht van de codegroepen die in het onderzoek gehanteerd zijn:

- Rechtvaardiging van vooroordelen: Raciaal essentialisme, Raciale/biologische rechtvaardiging.
- Stereotypering, Stigmatisering en Criminalisering.
- Dehumanisering: Bestialisering en Ridiculisering.
- Infantilisering, Adultificatie, Seksualisering en exotisering.
- Structurele vervreemding: Religieuze en culturele vervreemding, Beperkte toegang tot de familiegeschiedenis, Culturele toe-eigening, Intergenerationele overdracht.
- Witte superioriteit: Ingroup favoritism, Wit superioriteitsgevoel, Witte norm, Eurocentrisme, White savior complex, Witte onschuld.
- Institutionalisering van hiërarchieën, Indeling op huidskleur, Colorisme.
- Normalisering van slavernij: Depolitisering, Polarisatie, Wit Ongemak, Juridische nalatigheid, Tokenisme.
- Ontkenning: social forgetting, bagatelliseren en negeren van discriminatie.

Wetenschappelijke artikelen en andere publicaties zijn in één ronde waarbij verschillende onderzoekers betrokken waren geanalyseerd. Voor de onderzoekers die de bronnen hebben geanalyseerd

is er wekelijks overleg gehouden met de projectleider om eventuele vragen te bespreken en zo zorg te dragen voor continuïteit en eenduidigheid in de codering. Voor de bronnen waarbij het niet mogelijk was om ze te uploaden in Atlas Ti is er handmatig gecodeerd met Excel.

Niet alle codegroepen zijn als apart hoofdstuk in dit rapport terecht gekomen. Omwille van de omvang van de literatuurstudie, is eind 2025 gekozen om enkel wetenschappelijke artikelen en (beleids)publicaties ('grijze literatuur') te analyseren en boeken van historici achterwegen te laten.

Fase 4: Bespreking voorlopige resultaten met experts

Nadat het gros van het materiaal was geanalyseerd is er een focusgroep gehouden met de experts om te bevindingen te bespreken. De focusgroep werd online gehouden via Microsoft Teams en duurde een uur. Tijdens de meeting zijn de codes en codegroepen gepresenteerd en is er besproken over welke mechanismen meer literatuur over te vinden is dan anderen. Ook is besproken wat de resultaten zijn van de literatuurstudie binnen de domeinen en de interviews met domeinexperts. Alle opmerkingen en aanbevelingen van de experts zijn meegenomen bij de afronding van het eindrapport.

Fase 5: Interviews met expertgroep en domeinexperts

Voor dit onderzoek is er, samen met IZI Solutions en The Black Archives, een expertgroep samengesteld met experts op het gebied van (de doorwerking van) het Nederlandse koloniaal en slavernijverleden. De experts zijn op verschillende momenten gedurende het onderzoek geraadpleegd. Na eerste ronde van het literatuuronderzoek zijn individuele interviews afgenomen met de experts, omdat een plenaire bijeenkomst met alle experts agenda-technisch te complex bleek. De gesprekken vonden online plaats via Microsoft Teams en duurde minimaal een half uur. Voor de samenstelling van de expertgroep zie bijlage 1.

In het eerste gesprek stonden de volgende punten centraal:

- Wat vinden de experts van de opzet van het onderzoek? Zijn aanpassingen nodig?
- Wat zijn rapporten/bronnen die absoluut niet gemist moeten worden binnen dit onderzoek, maar die mogelijk moeilijker te vinden zijn?
- Op welke manier kunnen we/moeten we rekening houden met de domeinen uit Zwart Manifest?
- Welke ideeën hebben de experts voor het nog te ontwikkelen creatief product?

Experts noemden ook media en kunst en cultuur als mogelijke domeinen. De onderzoekers hebben er uiteindelijk voor gekozen om deze domeinen niet te includeren met de verwachting dat

er weinig bekend is over discriminatie en racisme binnen deze domeinen. Mede gebaseerd op de publicatie van Felten en collega's (2025) waarbij er literatuuronderzoek gedaan is naar discriminatie en racisme binnen de OCW-domeinen (onder ander media en kunst en cultuur).

Ook met de domeinexperts zijn online interviews gehouden in Microsoft Teams. Voor de samenstelling van de groep domeinexperts zie bijlage 1. De vragen die hier gesteld zijn, onder andere:

- Herken je het beeld dat in de literatuur wordt geschetst over de aanwezigheid van discriminatie en racisme binnen het domein?
- Wat verklaart eventuele afwezigheid van onderzoek en cijfers binnen het domein?
- Hoe ziet de expert zelf discriminatie en racisme vorm krijgen in het domein?
- Hoe ziet de expert de connectie tussen hedendaagse discriminatie en racisme en de doorwerking van het koloniaal en slavernijverleden?

Fase 6. Rapportage

Na de analyse van de literatuur, bespreking met de expertgroep en individuele interviews met domeinexperts, is een rapportage van de resultaten van deze kennissynthese opgesteld.

Toelichting van kunstenaar Tirzo Martha op de sculptuur van het voorblad:

"De interactieve sculptuur is in wezen een altaar dat de spirituele dimensie van het slavernijverleden verbeeldt, en de rol van spiritualiteit in overleving, verzet en het voortzetten van tradities. De verschillende symbolen en rituelen in dit beeld verwijzen naar de manier waarop deze spirituele tradities en overtuigingen, ondanks gedwongen migratie, onderdrukking en kolonialisme, tot op de dag van vandaag voortbestaan."

COLOFON

Auteurs:	Dr. M. van der Klein M. van de Gevel, MSc N. Buiten, MSc J.E.R. Bernabela, MSc S. de Winter-Koçak, MSc L.E. Gauneau, MSc
Met medewerking van: Movise	Drs. B. Cadat-Lampe A. Bytyçi, MSc F. Joemmanbaks, MSc D. Abdoelhafiezkhan, MSc M. Esajas, MSc N. Krouwel, MSc
IZI Solutions The Black Archives	Dhr. J. Afriyie Dr. J. Hartendorp Dr. D. van Veen
Nederland wordt Beter Zwart Manifest	Afbeelding van een sculptuur van Tirzo Martha. S. Wilkes
Omslag Opmaak Uitgave	Verwey-Jonker Instituut Giessenplein 59-C 3522 KE Utrecht T (030) 230 07 99 E secr@verwey-jonker.nl I www.verwey-jonker.nl

De publicatie kan gedownload worden via onze website:
<http://www.verwey-jonker.nl>

© Verwey-Jonker Instituut, Utrecht, september 2026

ISBN: 978-94-6409-455-8

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut. Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld. The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute. Partial reproduction of the text is allowed, on the condition that the source is mentioned.